नेष्ठिवं

श्री० भाग० टी० ८

॥ श्री ... स्वायम्भुवस्य ... मन्वन्तराणि ... तत्राद्ये ... देवं ... ब्रह्मादयः ... तस्य मो
हि विविधाः श्रुतवंशो श्रुतास्तु भः मन्वन्तरे हरेर्जन्म कर्माणि च महीयसः गृणन्ति कवयो ब्रह्मंस्तानि नो वद शृण्वताः
यद्यस्मिन्नन्तरे ब्रह्मन्भगवान्विश्वभावनः कृतवान्कुरुते कर्ता ह्यतीतेऽनागतेऽद्य वा ॥ इति मन्वन्तरेषु ... प्र
कीर्तितः प्रवर्तयति सङ्गमे प्रातः ... पराक्रमं स्तुमे इति लक्षणं तत्र तत्र प्रथमे स्वायम्भुवः स्वारोचिषस्त
थाऽनन्तरं ... ब्रह्मेति ... स्वायम्भुवेति ... तद्धर्मवर्तनात ॥ मद्दितः ... सर्वमन्वन्त

श्रीराजोवाच ॥ स्वायम्भुवस्येह गुरो वंशोऽयं विस्तराच्छ्रुतः ॥ यत्र विश्वसृजां सर्गो मनूनन्यान्वदस्व नः १
तत्र धर्मा हि विविधाः श्रुतवंशो श्रुतास्तु भाः ॥ मन्वन्तरे हरेर्जन्म कर्माणि च महीयसः गृणन्ति कवयो ब्र
ह्मंस्तानि नो वद शृण्वताम् ॥ २ ॥ यद्यस्मिन्नन्तरे ब्रह्मन्भगवान्विश्वभावनः ॥ कृतवान्कुरुते कर्ता ह्यतीतेऽनागते
ऽद्य वा ॥ ३ ॥ ऋषिरुवाच ॥ मनवोऽस्मिन्व्यतीताः षट्कल्पे स्वायम्भुवादयः ॥ आद्यस्ते कथितो यत्र देवादीनां च सं
भवः ४ ॥ आकूत्यां देवहूत्यां च दुहित्रोस्तस्य वै मनोः ॥ धर्मज्ञानोपदेशार्थं भगवान्पुत्रतां गतः ॥ ५ ॥ कृतं पुरा
भगवतः कपिलस्यानुवर्णितम् ॥ आख्यास्ये भगवान्यज्ञो यच्चकार कुरूद्वह ॥ ६ ॥ विरक्तः कामभोगे
षु शतरूपापतिः प्रभुः ॥ विसृज्य राज्यं तपसे सभार्यो वनमाविशत् ७ ॥ सुनन्दायां वर्षशतं पदैकेन भुवं
विशन् ॥ तप्यमानस्तपो घोरमिदमन्वाह भारत ॥ ८ ॥ राम० ॥

तस्मिन्स्वायम्भुवस्येति त्रिभिः यत्र विश्वसृजां मरीच्यादीनां सर्गः कथ्यतां ... ॥ १ मन्वन्तरे हर
ेः ... विविधरूपावतारस्य सकलिङ्गरूपेत्युक्तमस्माभिः ॥ यस्मिन्नतीते यत्कृतवान् ॥ यस्मिन्नागते यत्कर्ता क ... तिष्य
... वर्तमाने यत्कुरुते तद्वदेति ॥ ३ अस्मिन्कल्पे षट् मनवोऽतीताः ५ ॥ तस्य मनोर्दुहित्रोः कपिल ... तत्
प्रवृत्तं नाम ॥ सोऽसौ सुनन्दायां ... तपः तप्यमानः ... इदं वक्ष्यमाणं ... कल्पितवाहिस्म ... वदत्रिव
... ८ ... राम०

घृताचीति

राम० १

वृद्धत्वस्य पदे सेनापतिः पुष्यमित्रो नाम स्वामिनं हत्वा राज्यं करिष्यति ॥ २५ ॥ सर्वं स्थानं प्रथमः ततोऽग्निमित्राद-
योऽनन्तरं तेषां शुङ्गानां वर्षशतानि अधिकं द्वादशाधिकं वर्षशतं ॥ २६ ॥ कथं कण्वा नाम्ना तान्दाह परस्त्री।

ततस्तेषां निशुम्भः कश्चित्सङ्ग्रामे हनिष्यति ॥ तेषामभावे पृथिवी सौर्याः पातं निवेकता ॥ ११ ॥ स एव चण्ड।
गुप्ते वै द्विजो राजा अभिषेक्ष्यति ॥ तस्य तो वारिसारः सुतस्तस्याशोकवर्धनः ॥ १२ ॥ सुयशा भविता तस्य सं-
गतः सुयशोः सुतः शालिशूकस्ततस्तस्य सोमशर्मा भविष्यति ॥ १३ ॥ शतधन्वा ततस्तस्य भविता तु बृहद्रथः मौर्या
ह्येते दश नृपाः सप्तत्रिंशच्छतोत्तरं ॥ १४ ॥ समा भोक्ष्यन्ति पृथिवीं कलौ कुरु [illegible] द्वह ॥ १५ ॥ अग्निमित्र-
स्ततस्तस्मात्सुज्येष्ठो भविता ततः ॥ वसुमित्रो भद्रकश्च पुलिन्दो भविता ततः ॥ १६ ॥ ततो घोषः सुतस्तस्मा-
द्वज्रमित्रो भविष्यति ॥ ततो भागवतस्तस्माद्देवभूतिः कुरूद्वह ॥ १७ ॥ शुङ्गा दशैते भोक्ष्यन्ति भूमिं वर्ष-
शताधिकं ॥ ततः कण्वानियं भूमिर्यास्यत्यल्पगुणान्नृप ॥ १८ ॥ शुङ्गं हत्वा देवभूतिं काण्वोऽमात्यस्तु
कामिनं स्वयं करिष्यते राज्यं वसुदेवो महामतिः ॥ १९ ॥ तस्य पुत्रस्तु भूमित्रस्तस्य नारायणः सुतः
काण्वायना इमे भूमिं चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ २० ॥ शतानि त्रीणि भोक्ष्यन्ति वर्षाणां च कलौ युगे ॥ हत्वा क-
ण्वं सुशर्माणं तद्भृत्यो वृषलो बली ॥ गां भोक्ष्यत्यन्ध्रजातीयः कञ्चित्कालमसत्तमः ॥ कृष्णनामाथ तद्भ्राता भविता
मा वरेतो राज्यं करिष्यति कण्वायनानां त्वसत्तमः ॥ २० ॥

कस्मिन्तं देवभूतिनामा वसुदेवः सुशर्मा इमे च वासुदेवादयः ॥ काण्वायनाः वर्षाणां त्रीणि शतानि पञ्चचत्वारिंश-
च्चाणि च भूमिं भोक्ष्यन्ति ॥ कण्वानां सुशर्माणं हत्वा वलिहिका नामा तद्भृत्यो गां भोक्ष्यति ॥ २० ॥ ॥

भ

स्वा

॰॰स्वामिनं कृत्वं जयं हत्वा स्वपुत्रं प्रद्योतं राजानं करिष्यति ॥१॥ यस्य पालको नाम भविष्यति ॥२॥ प्रद्योतना: प्रद्योत
संज्ञा: ॥३॥ नंदी नाम स कश्चिन्महापद्मसमुद्भवाः शैशुनागाः यतस्य च पतिर्भविष्यति ॥ अत एव महापद्म इति प्र
पितस्तेन दस्या परंतामः ॥८॥ एकमेव कृतेन यस्मात् पृथिवीं पालयिष्यति पालयिष्यति ॥ तत्रोत्तमस्तेन हतान्तःभा
र्गवः परशुराम इव ॥९॥ समाः सैव तस्य राजन् ॥१०॥ नवनंदान् देवस्तत्रत्या ब्राह्मणो यतनेव प्रपन्नान् विख्यातनवाढ्

एकादशाध्याय ॥ योऽन्यः पुत्रेऽन्यो नाम भविष्यावाहू हद्रथः ॥ तस्यामात्यस्तु शतको हत्वा मिन॰॰मा
हवे ॥ प्रद्योतसंज्ञराजानं कर्तयिष्यालकः सुतः ॥ विशाखयूपः तत्पुत्रो भविता राजकः सुतः ॥ न
दिवर्धनस्तत्पुत्रः पंच प्रद्योतनारमे ॥ २ ॥ अष्टत्रिंशोत्तरशतं भोक्ष्यन्ति पृथिवीं नृपः ॥ ३ ॥ शिशुनागस्त
तोभाव्यः ॥ काकवर्णस्तु तत्सुतः ॥ क्षेमधर्मा तस्य सुतः क्षेत्रज्ञः क्षेमधर्मतः ॥ ४ ॥ विधिसारस्तु तत्सा
स्याजातशत्रुर्भविष्यति ॥ दर्भकस्तत्सुतो भावी दर्भकस्याजयः स्मृतः ॥ ५ ॥ नंदिवर्धन आजेयो म
हानंदिस्ततः सुतः ॥ शिशुनागा दशैवैते षष्ठ्युत्तरशतत्रयं ॥ ६ ॥ समा भोक्ष्यन्ति पृथिवीं कुरुश्रेष्ठ का
लेनृपाः ॥ महानंदिसुतो राजन् शूद्रागर्भोद्भवो बली ॥ ७ ॥ महापद्मपतिः कश्चिन्नंदः क्षत्रविनाश
कृत् ॥ ततो नृपा भविष्यन्ति शूद्रप्रायास्त्वधार्मिकाः ॥ ८ ॥ स एकच्छत्रां पृथिवीमनुल्लंघितशासनः
शासिष्यति महापद्मो द्वितीय इव भार्गवः ॥ ९ ॥ तस्य चाष्टौ भविष्यन्ति सुमाल्यप्रमुखाः सुताः य इ
॥ मां भोक्ष्यन्ति महीं राजानः स्म शतं समाः ॥ १० ॥

नव नंदान् द्विजः कश्चित् प्रपन्नानुद्धरिष्यति तेषामभावे जगतीं मौर्या भोक्ष्यन्ति वै कलौ ॥११॥ स एव चन्द्रगुप्तं वै द्विजो राज्येऽभिषेक्ष्यति ॥
तत्सुतो वारिसारस्तु ततश्चाशोकवर्धनः ॥ सुयशा भविता तस्य संगतः सुयशःसुतः ॥१२॥ शालिशूकस्ततस्तस्य सोमशर्मा भविष्यति शतधन्वा ततस्तस्य
शोकं ता नये सप्त षट्शाडशतं शातसमा ॥ १३ ॥ राम॰ राम॰ राम॰ राम॰

स्यथ पुष्यमित्रो नामामात्यो राजन्यः॥ अस्यानुदुर्मित्रो नामतः पुत्रः॥२०॥ तथान्ध्राः कौशलाः वैदूरपतयः निषधाश्च ए-
वं तेन नवानामपिः प्रस्तात्तेन तुल्यकालाः सर्वे इमे इह लोके भूपाः ततएव तेभ्यो बाह्लिकेभ्य एव भाव्या भविष्यंति॰
तेन स्वनामा राथा नो नरो जाति विश्वस्फूर्जि नाम भविता मगधायां मुख्यः पुरंजयः पुरंजयपार इति प्रसिद्धः सन्वर्णा।
न्यन्यान् वर्णान् पुलिंदयदुमद्रसंज्ञान् म्लेच्छप्रायान् करिष्यति॥ पद्मावतीति पाठे प्रमाणम् पुलिंदादिसंज्ञान् वर्णान् क-
रिष्यतीत्यर्थः॥२४॥ सर्वपरं कुनाम्ना ब्रह्मभूयिष्ठाः न ब्रह्मज्ञानं॥ अत्र वा ब्रह्मवेदवेदपराहि मताः एतेषा।

एककाला इमे भूपाः सप्तान्ध्राः सप्त कौशलाः॥ वैदूरपतयो भाव्या नैषधास्तत एव हि॥२३॥ मागधानां
तु भविता विश्वस्फूर्जिः पुरंजयः करिष्यति परो वर्णान् पुलिंदयदुमद्रकान्॥२४॥ प्रजाश्चाब्रह्मभूयि-
ष्ठाः स्थापयिष्यति दुर्मतिः वीर्यवान् क्षत्रमुत्साद्य पद्मवत्यां स वै पुरि॥२५॥ अनुगंगमाप्रयागं गुप्तां
भोक्ष्यति मेदिनीं॥२५॥ सौराष्ट्रावन्त्याभीराश्च शूरा अर्बुदमालवाः॥ व्रात्या द्विजा भविष्यंति शूद्रप्राया
जनाधिपाः॥२६॥ सिंधोस्तटं चंद्रभागां कौंतीं काश्मीरमंडलं॥ भोक्ष्यंति शूद्रा व्रा […] काश्चब्र-
ह्मवर्चसः॥२७॥ तुल्यकाला इमे राजन् म्लेच्छप्रायाश्च भूभृ॥ २८॥॥ राम॥

र्मानृतपराः फल्गुदास्तीव्रमन्यवः॥३८॥ अत्र वर्णाश्रमे तु आसती: प्रजाः पयिष्यति सर्वपश्चावतां तु विप्रनुगां-
गां॥ गांतोत्राहरमा वस्त्रप्रयागं पर्यंत गुप्ता रक्षिता पालिता मेदिनी भाव्यति॥३५॥ तदनंतरं च सौराष्ट्रादिदेशवर्ति-
नो द्विजा व्रात्या उपनयनरहिता भविष्यति॥ अब्रह्मवर्चसः वादाव स्पृश्यं इमेव म्लेच्छप्राया भूभृतः तुल्यका।

यत्र येषु बहुसंख्ये पुष्पमित्रस्तु नवमः शिवस्वातिनामा भविता ॥१४॥ आवभृत्याः प्रभृतिनामनराशेनस्रा
जानः ॥१९॥ एते आभीरादयो मानव्यातिरक्तः पञ्चषष्टिनृपाः ॥ एकोनपञ्चाशताधिकं वर्षसहस्रं पृथिवीं भो
क्ष्यन्ति ततः एवीनां पञ्च पञ्चकादशमोनाः ॥ नीप एव दशमानानि क्षितिं भोक्ष्यति ॥ ते रमोऽस्य नेषु मोन कुकि
कुशानामाधनङ्गातो भाविनां पृथिवीपतिः ॥ श्रीमान् तक पीलस्तस्य पुत्रः पोतिमासस्तत सुतः ॥२२॥
लाबोदरस्तस्य पुत्रः तस्मान्निविलकोनृपाः ॥ मेघस्वातिः श्वविलकाद टमानस्तत सुतः ॥२३॥
अनिष्टकर्मा हालेयः तलकस्तस्य चात्मजः ॥ पुरीषभीरुस्तस्य पुत्रः ततो राजा सुनन्दनः ॥२४॥ च
कोरवः कोपुत्रो भावस्वातिरविंदमनस्यापि ग्रामतोपुत्रः पुरीमान्भविताततः ॥२७॥ मेदशिरा शि
वस्कन्धो यज्ञश्रीस्तत सुतस्ततः विजयस्तत्सुतो भाव्यः चन्द्रविज्ञः सलोमधिः ॥२८॥ एते त्रिंशन्नृ
पतयः चत्वार्यब्दशतानि षट्पञ्चाशच्च पृथिवीं भोक्ष्यन्ति कुरुनन्दन ॥२९॥ सप्ताभीरा आव
भृत्यादशगर्दभिनो नृपाः ॥ कङ्काः षोडश भूपाला भविष्यन्ति चलोलुपाः ॥२०॥ ततोऽष्टौ यव
नाभाव्याश्चतुर्दश तुरुष्कराः ॥ भूयो दश गुरुण्डाश्च मौना एकादशैव तु ॥२१॥ एते भोक्ष्यन्ति
पृथिवीं दशवर्षशतानि च नवाधिकां च नवतिं मौना एकादश क्षितिम् ॥१५॥ भोक्ष्यन्त्यब्दश
तान्यङ्गत्रीणि तैः संस्थिते ततः ॥ किलिकिलायां नृपतयो भूतनन्दोऽथ वङ्गिरिः ॥ शिशु
नन्दिश्च तद्भ्राता यशोनन्दिः प्रवीरकः ॥ इत्येते वै वर्षशतं भविष्यन्त्यधिकानि षट् ॥२२॥
तेषां त्रयोदश सुता भवितारश्च बाह्लिकाः ॥ पुष्यमित्रोऽथ राजन्यो दुर्मित्रोऽस्य तथैव च
तायोनराजानः पतयो भविष्यन्तीत्युक्तः गोऽन्वयः ॥ ना ॥ अधिकानि वर्षद्वयाणि ॥ ३ ॥ तेषां भूतनन्दादीनां
एवाङ्गीकाः तन्नामानः त्रयोदश सुता भविष्यन्तीति ॥ रामायनमोनमः ॥ रामः ॥ रामः ॥ रामः ॥

श्री
भाग.
मै.
५

षणां यस्य अवकृष्टकं दृष्टा दीनां ग्राम्यो न्यायश्रेणी नमस्कारादि अवरोहो कारणं ॥ अतः आपत्सु पित्तादि दिनानाम मर्थनं न्यायपरी
स्वयपाजनपः आपत्सु वः बहुः भावितां ॥ ५ ॥ अन्नाभावे तथा यश्च भियो गेअस्मि मेकानि स्मृत्य मे का की निः एव न स्कीनेक
पति माधुत्वे दं भण्डव यस्मा हे वि वाहे स्वीकार्यः ॥ नन्दनान्तदृष्टिः स्नातमवप्रसाधनमलंकादे एवंतमानवारितंश्च
नेनत योगस्तोने ॥ ११ ॥ पुत्रे स्तु दे हिना कलि शेषतः ॥ वर्णाश्रमवर्ना धर्मनष्ट्वेवदपथे नृणां ॥ १२ ॥ जलाशयस्नाथं नन्द वा

लिंगमेवाश्रमार्थी तो वा यो न्यपालिकारणं ॥ अन्नद्रान्यायवत्स्य पाद्विते वापत्स्व व ॥ ५ ॥ अनन्यते वा
साधुत्वे साधुत्वं दं भण्डवन ॥ स्वीकारएव वा हो देस्नानमेव प्रसाधनं ॥ ५ ॥ दूरे वार्यं यनं तीर्थं लावण्यं
केशेधारणं ॥ उदरं भरता स्वार्थः सत्यत्वे प्रहृत्मेवहि ॥ ६ ॥ दाक्ष्यं कुटुंब भरणं यशोर्थे धर्म सेवनं ॥ एवं
प्रजाभि दुष्टाभि राकीर्णे क्षितिमंडले ॥ ७ ॥ ब्रह्मविट् क्षत्र शूद्राणां यो बलो भविता नृपः ॥ प्रजा हि लुब्धै
राजन्यैर्निघृणै र्दस्युधर्मिभिः ॥ ८ ॥ आच्छिन्नदारद्रविणा यास्यन्ति गिरिकाननं ॥ शाकमूलामिषक्षौद्रफ
लपुष्पाष्टि भोजनाः ॥ ९ ॥ अनावृष्ट्या विनंक्ष्यन्ति दुर्भिक्षकरपीडिताः ॥ शीतवातातपप्रावृड्हिमैरन्योन्य
तः प्रजाः ॥ क्षुत्तृड्भ्यां व्याधिभिश्चैव संतप्स्यन्ते च चिन्तया ॥ त्रिंशद्विंशति वर्षाणि परमायुः कलौ नृणां ॥ ११ ॥

दि ॥ तावत्यं पके शेषु धार्यमानं तु एषा स्त्री शोभने ति उदरं भरतः स्वार्थः ॥ ७ ऋणा यनं नमित्त्वेभितां रास्स
ति ॥ सत्यत्वे सतिया अर्थमेव सा त्वेयं मनमता न प्रकाशन ॥ १ ॥ अच्छिन्ना [illegible] दुर्वणाः समाप्तः ॥ १२ ॥ नि
त्ययासानाः अष्टिबीजं ॥ ९ ॥ तीयमापातेहि त्याद्दिनारत्यं कलौ गत आयरतिपंच मेवा ममयः ॥ तीयमाप्तेष्ट

नोक्तंकृतनानार्थ्यमनाशिसंस्कारहीनाः ॥ प्रजामस्तुयिष्यंतिपनादिमहापादिनापापोद्यायिष्यंति ॥ ४ ॥ किंचनवै
याः नृपाः तेषांप्रजानांनाथः नमाथाः येषांनेजनपदाः ॥ द्विजवर्तिनामनुष्याः ॥ नक्रीलाचारवादिनः ॥ ने
षामवशीलमाचारोग्राह्यस्त्वनहतः ॥ ४९ ॥ क्षारशोषपमः ॥ ५ ॥ द्विमौयत्नकलेदोषदृष्टांकंक्षपवनारतः स
यमिष्टेश्वेनस्त्वष्टजः कृतः प्रागागमः ॥ कलिस्मृत्यास्मणवयतिततन । मृत्याद्विना ॥ ८ ॥ यमेन्यापयोमवा ८

स्त्रीबालगोद्विजवधापरायणाहताः ॥ उद्दिनास्तमितप्रायाः ... [illegible] ...कांपुष्पः ॥ ५४ ॥ म लप
मस्कृताः क्रियाहीनाजन्मानतमप्राकृताः ॥ प्रजास्तमहत्पयिष्यंतिम्लेच्छजन्मवृत्तिताः ॥ ४ ॥ ग
हितास्तमितप्रायाहर्षशोकादिविह्वलाः ॥ नन्नाथास्तजनपदास्तक्रीलाचारवादिनः ॥ म
ध्येम्यतोराजभिक्षुत्तयंयास्यंतिपिदिताः ॥ ४९ ॥ शूद्रशोवेशानवर्णानेपृथमोध्यायः ॥ शूद्रकः ९
ननःचान्हदितंयमेःसत्यंशौवंतमाद्याक लेनवलिनाराजन्नंत्वत्याप्वलंस्मृतिः ॥ हिंसः मे
कैकलोग्राणाजन्माचाण्योरदयः ॥ यमन्याय सदस्यासाकारणावलंबहि सापत्यभिकृविदे
॥ नसांवेदस्यावर्षाणिकस्मीलेवश्लवद्विहानाविप्रत्वमद्रमवहि ॥ ३ ॥
णायांवलमेवहिंसांमभावेश्वमिकृविरोवकेतः ॥ ननकर्मोगाग्रादिभिः ॥ स्यावस्मारिकंक्रयविक्रयदो स्त्री १०
वेषुलेवतनणोः ॥ पानिकेशास्तमेवहिनः ॥ नकलमावायोनवा ॥ ३ ॥ स्नाश्रमाणांत्योतोत्तानेलिंगांएव
स्वाजिनादिकंहेतः नत्वाधारादिशोभः ॥ मन्यानापविकारणाव ॥ स्नाश्रमवदाश्रमानराश्रामावका ॥ ८ ॥

तस्यपंचः॥ आशुनाशीघ्रगामिनाहयेनक्षोण्यांभूमौविचरन्॥ अणिमाद्यष्टैश्वर्याणिगुणाश्चसमसमं कल्पाहतः येर्थितः नृपलिंगच्छदः॥ राजवेषाच्छन्नाइतिहवेस्पटीका॥२०॥ ततःस्वपुनःकृतयुगप्रवृत्तिंवि-क्तु॥ माहअथेतिसार्धाभ्यांतेषांपौरजनपदानांमनांसिविशदानिभविष्यंतीत्यन्वयेन॥ श्रीवासुदेवस्यांकेंगरागेणांचंदनादिनातिपुण्यगंधोयोनिलः॥ तंस्पृशंतीतितत्स्पृशां॥२१॥ स्थविष्ठःस्थूलः॥२२॥ कृतयुगप्रवृत्तिमाह॥ यदावतीर्णइतिप्रजानांसूतिःप्रसूतिः॥२३॥ तदेवतत्कालोपलक्षणमाह॥ यदाचंद्रश्चे-ति तिष्यः॥ पुष्योनामनक्षत्रं॥ अयमर्थः॥ चंद्रसूर्यबृहस्पतीनांयदापुष्यनक्षत्रयोगः॥ तदातत्कालंकृतयुगंभविष्यतीति॥ यद्यपिचप्रतिद्वादशाब्दंकर्कराशौबृहस्पतौवर्तमानेद्वित्रास्वमावास्यासुतेषांत्रयाणा-

अथतेषांभविष्यंतिमनांसिविशदानिवै॥ वासुदेवांगरागातिपुण्यगंधानिलस्पृशां॥२१॥ पौ-
रजनपदानांवैहतेष्वखिलदस्युषु॥ तेषांप्रजाविसर्गश्चस्थविष्ठःसंभविष्यति॥२२॥ वासुदेवेभ-
गवतिसत्वमूर्तौहृदिस्थिते॥२२॥ यदावतीर्णोभगवान्कल्किर्धर्मपतिर्हरिः॥ कृतंभविष्यतितदा
प्रजासूतिश्चसात्विकी॥२३॥ यदाचंद्रश्चसूर्यश्चतथातिष्यबृहस्पती॥ एकराशौसमेष्यंतितदा
भवतितत्कृतं॥२४॥ येऽतीतावर्तमानायेभविष्यंतिचपार्थिवाः॥ तेतउद्देशतःप्रोक्तावंशीयाः
सोमसूर्ययोः॥२५॥ आरभ्यभवतोजन्मयावन्नंदाभिषेचनं॥ एतद्वर्षसहस्रंतुशतंपंचद

भविपुष्ययोगःसंभविष्यतीतिनष्यापितेषांत्रयाणामपिसहसपुष्येशोनविवक्षितः॥ समाप्यतीतिवचना-द्दतीतानामिवसंगतः॥२४॥ एवं नवसंख्यापमारभ्यस्त्रकीनदेवतमनांवधारदंतेनिगमेयनियतीतानिइतिउद्देशः। तःसंक्षेपतः॥२५॥ कालियुगावसानेविप्रायषुवंक्ष्यमाणस्त्रसोमादिनावधिसहस्रपंचदशोत्तरंशतंचे॥ तेक-यापिविवक्षमावात्तस्याधिक्यमेववक्तुं॥ परीक्षिज्जन्मप्रभृतिनंदाभिषेकपर्यंतंसहस्रंभवति॥ यतःपरीक्षि-ज्जन्मकालमारभ्यमागधानांसामान्यपुंजयावलारः॥ विष्णोर्नाराजानःसहस्रंसंवत्सराभोक्ष्यंतीत्युक्तंनवमस्कं

दस्युप्रायेषु चौरत्स्येषु चौर्यांशनरस्वरूपेषु राजसु ॥ स्वधर्मत्यक्तेषु ये ये नृपेषु ॥ २३ ॥ कामं गायामप्रमाणतः
स्त्रीरत्नस्य प्रजानां स्वामरस्या स्वस्थप्रजासु विप्रुः ... शूद्र दकृते षु स्वस्थप्रायेषु धर्मादिरहितेषु स
ममंगलेषु जनेषु स्वरधर्मिणीषु स्वेच्छितेनकल्लौ गतमध्ये समानप्राये ॥ २४ ॥ यतस्तपवयति वन
धिः चराचरगुरोः ॥ श्रीमदीश्वरस्येव धर्मत्राणे हेतुः ॥ गुरुस्त्वं स्त्रवनस्याः नृपायादनं प्रविन्नस्तविस्त

पापांशभूते धर्मे दस्युप्रायेषु राजसु ॥ चौर्यानृतनृहतानिंसानानावृत्तिषु वै नृषु ॥ २३ ॥ शूद्रप्राये
षु वर्णेषु छागप्रायासु धेनुषु ॥ गृहप्रायेष्वाश्रमेषु यौनप्रायेषु बन्धुषु ॥ २४ ॥ अणुप्रायास्वोष
धीषु शमीप्रायेषु स्थास्नुषु ॥ विद्युत्प्रायेषु मेघेषु शून्यप्रायेषु सद्मसु ॥ २५ ॥ इत्थं कलौ गतप्रा
येजनेषु खरधर्मिणि ॥ धर्मत्राणाय सत्त्वेन भगवानवतरिष्यति ॥ १६ ॥ चराचरगुरोर्विष्णो
रीश्वरस्याखिलात्मनः ॥ धर्मत्राणाय साधूनां जन्म कर्मापनुत्तये ॥ १७ ॥ शम्भलग्राममुख्यस्य
ब्राह्मणस्य महात्मनः ॥ भवने विष्णुयशसः कल्किः प्रादुर्भविष्यति ॥ १८ ॥ अश्वमाशुगमा
रुह्य देवदत्तं जगत्पतिः ॥ असिनासाधुदमनमष्टैश्वर्यगुणान्वितः ॥ १९ ॥ विचरन्नाशुना
क्षौण्यां हयेनाप्रतिमद्युतिः ॥ नृपलिङ्गच्छदो दस्यून् कोटिशो निहनिष्यति ॥ २० ॥ तामेः

स्यात्मनः ॥ कारणमेतिपवं भूतस्य हरेर्जन्म साधूनां धर्मत्राणाय प्रयोजनमाह धर्मेति यत्नप्रयेमोत्रा
य ॥ १७ ॥ शम्भलग्रामे मुख्यस्य प्रधानस्य ता स्वाति मत्यशसः ब्राह्मणस्य भवने गृहे ऽवतीर्णो भविष्यति
नजातइत्यर्थः ॥ १८ ॥ धर्मत्राणप्रकारमाह ॥ अश्विनमितिम्भसायनोदस्यौ वेनत्तमश्वमारुह्य असि
नादस्यून्कोटिशो निहनिष्यतीत्यनेनान्वयः ॥ असाधुदमन इति पाठे कल्कि विशेषणं ॥ २० ॥

श्री
भाग.
टी.
६

कलेः प्रवेशकालमुक्त्वा तस्य कलेर्वृद्धिकालमाह यदेति तेन पाण्डवान्नन्दान्तं भवति वृद्धिकाले नन्दराज्ञ
प्रभृति वृद्धिं गमिष्यतीत्यर्थः ॥३२॥ ननु यदा कलेर्लिंगमुपलभ्यते तदैव प्रविष्ट इति युक्तं ततः पूर्वमेव वा ॥ ततः
परं वृद्धिरिति तत्र किं प्रमाणं तत्राह यस्मिन्निति प्रतिपन्नं प्राप्तं पुराविदः पूर्ववृत्तज्ञातारः ॥३३॥ कलेरनन्तरं कृतयुग
प्रवेशमाह दिव्याब्दानामिति चतुर्थे कलौ प्रवेशाना ॥ परिमितेन [illegible] नाज्ञो नापि संहृतीनमतीत्यर्थः कृतयु
गप्रवेशचिह्नमाह यदा नॄणां मनः आत्मप्रकाशकं भविष्यति तदेति कं भविष्यति तदेति ॥३४॥ राजवंश

यदा मघाभ्यो यास्यन्ति पूर्वाषाढां महर्षयः। तदा नन्दात्प्रभृत्येष कलिर्वृद्धिं गमिष्यति ॥३२॥ य
स्मिन्कृष्णो दिवं यातस्तस्मिन्नेव तदाहनि। प्रतिपन्नं कलियुगमिति प्राहुः पुराविदः ॥३३॥ दिव्याब्दा
नां सहस्रान्ते चतुर्थे तु पुनः कृतम्। भविष्यति यदा नॄणां मन आत्मप्रकाशकम् ॥ इत्येष मानवो वंशो
यथा संख्यायते भुवि ॥ तथा विट्शूद्रविप्राणां तास्ता ज्ञेया युगे युगे ॥३५॥ एतेषां नामलिंगानां पु
रुषाणां महात्मनां कथामात्रावशिष्टानां कीर्तिरेव स्थिता भुवि ॥ देवापिः शान्तनोर्भ्राता मरुश्चेक्ष्वा
कुवंशजः कलापग्राम आसाते महायोगबलान्वितौ ॥३७॥

कीर्तयितुं प्रसंगादाह इत्येष इति मानवः सूर्यवंशः [illegible] वर्णानां वृत्ताश्च संख्याः वंश
इति वृत्तान्तः ॥३५॥ एतेषां कीर्तिर्वक्ष्यते [illegible] [illegible] तेषां नामेति नामैव लिंगं ज्ञापकं येषां तेषां कथा
मात्रेणावशिष्टानां कीर्तिरेव स्थिता न तु राज्यं [illegible] [illegible] ॥ कलान्ते नष्टानां राजवंशानां पुनः प्रवृत्ति
प्रकारमाह देवापिः शान्तनोः भ्राता मरुः सूर्यवंशजः कलापग्रामो नाम योगिनां वासस्थानं प्रसिद्धः ॥३७॥

कलेः॥ पूर्वोक्तं चोदितं प्रति स्पष्टीकर्तुं कालतो नियम [illegible] माह॥ सप्तर्षीणामिति प्रथमार्धः॥ प्राप्य गण
कालचक्रे तारागणपक्षे सप्तर्षिमण्डलं तत्र कलि [illegible] सप्तर्षीणां स्थानानि सप्तर्षीणां
प्रचक्र प्राकारे यत्र स्थितः॥ आर्याः ततः प [illegible] स्थानानि योगिनः॥ ततः पश्चादान
तारागणेन नक्षत्ररूपस्थानानि॥ ततो [illegible] पूर्वं [illegible] तत उत्तरतः॥ ततः परमुत्तर
तेषां मध्ये यो पूर्वौ उदयसमये पूर्वम् [illegible] दृश्येते तयोस्तु मध्ये नक्षत्रं॥ कृत्तिः प्रतिष्ठि
प्यायन्त्यमंदक्षिणतः समदेशावस्थितं॥ अश्विन्यादिषु यदन्यतमं तदा युक्तयोः पूर्वयोः स्युम

सप्तर्षीणां तु यौ पूर्वौ दृश्येते उदितौ दिवि तयोस्तु मध्ये नक्षत्रं दृश्यते यत्समं तथैवयुक्ता
तेनैते ऋषयो युक्तास्तिष्ठन्त्यब्दशतं नृणाम् दृश्यते यत्समं निशि॥२७॥
ते त्वदीये द्विजाः॥ कालेऽधुना चाश्रिता मघाः
विष्णोर्भगवतो भानुः कृष्णाख्योऽसौ दिवं गतः॥ तदाविशत्कलिर्लोकं पापे यद्रमते जनः
॥२९॥ यावत्स पादपद्माभ्यां स्पृशन्नास्ते रमापतिः॥ तावत्कलिर्वै पृथिवीं पराक्रान्तुं न चा
शकत्॥ - ॥ यदा देवर्षयः सप्त मघासु विचरन्ति हि॥ तदा प्रवृत्तस्तु कलिर्द्वादशाब्द

शतात्मकः॥ नृणां मनूनामिति द्विजाः॥ त्वदीये काले परीक्षित्काले इदानीं मघास्विति॥ वर्तते॥ - ॥ तेषु मघासु वर्तमा
नेषु सत्सु यदा विष्णोर्भानुः भातीति भानुः॥ अंशुरूपः सत्त्वात्मको देहः दिवं वैकुण्ठं गतः तदा कलि
युगमाविशत्॥ यस्मिन्ने येनोजनः पापे रमते इति कलियुगस्य लक्षणं॥२५॥ ननु श्रीकृष्णे
पृथिव्यां वर्तमानेऽपि संध्यारूपेण कलिप्रविष्ट एवासीत्तत्सत्यं तत्संध्यावतारत्वात्पराक्रमो
नाभवदित्यर्थः॥ तत्पादपद्मे सति पराक्रान्तुं प्रभुर्नाभवदित्यर्थः॥३०॥ श्रुत्वा यथोक्तं पूर्वकलिप्रवेश
कालमुपाह॥ यदा देवर्षय इति द्वादशाब्दशतात्मक इति दिव्यमानेन संध्यांशाभ्यां स
हया द्वादशाब्दशतात्मकः सकलिः॥ तदा संध्यामासकस्यप्रवेशसूचकोऽयं श्लोकः॥३१॥ राम॥ राम

भाग॰ टी॰

वंमः तोत्तुपाः इत्युक्तं तदेव भूमिगीतेन प्रपंचयति दृष्ट्वेत्यादिना आत्मनि स्वस्य विषये जये विग्रान् व्यग्रान् उद्युक्तान्
क्रीडासाधनकाः मा इत्यसहाहारः इति ॥ १ ॥ येन कामेन फेनोपमे पिंडे देहे विश्रंभिता विश्वासं नीता ये तेषां तेऽज्ञानां ।
स एव कामो मोघो व्यर्थः स्यात् ॥ २ ॥ काममेतद् यतिद्वाभ्यां पूर्वमिति इंद्रियार्थं लक्षणं षड्वर्गं राजमंत्रिणः स्था
न इति प्रथममिंद्रियषड्वर्गजितिं जिगमिषुणा जेष्यामः ॥ करीकाद् याम सचिवाः स्वपमात्याः करींद्राः
हस्तियानो जेष्यामः कंटकान् प्रतिपक्षान् अस्य अयात्यम्ययकंटकानिति पाठः ॥ ३ ॥ एवं के चिदा ॥

श्रीशुक उवाच ॥ दृष्ट्वात्मनि जये विग्रान् नृपान् हसति भूरियं ॥ अहो मां विजिगीषंति मृत्योः क्रीडनका
नृपाः ॥ १ ॥ काम एष नरेंद्राणां मोघः स्याद्विदुषामपि ॥ येन फेनोपमे पिंडे येऽतिविश्रंभिता नृपाः ॥
पूर्वं निर्जित्य षड्वर्गं जेष्यामो राजमंत्रिणः ॥ ततः सचिवपौराप्तकरींद्रानस्य कंटकान् ॥ ३ ॥ एवं
क्रमेण जेष्यामः पृथ्वीं सागरमेखलां ॥ इत्याशाबद्धहृदया न पश्यंत्यंतिकेंऽतकं ॥ ४ ॥ समुद्रा
वरणां जित्वा मां विशंत्यब्धिमोजसा ॥ कियदात्मजयस्यैतन्मुक्तिरात्मजये फलं ॥ ५ ॥ यां वि
सृज्यैव मनवस्तत्सुताश्च कुरूद्वह ॥ गता यथागतं युद्धे तां मां जेष्यंत्यबुद्धयः ॥ ६ ॥ मत्कृते पि

शाबद्धहृदयाः ॥ ४ ॥ एवं के चिन्मुनयो जित्वा एतानि तस्य यावत्पिंडं प्राति तदेव किं इयज्जये न ये नामाप यि
त्वमिति किं तितीति मं तस्मात् ॥ किंयदिति अत्र तत् अंतकं तद्यत् तोऽमुक्तं ॥ ५ ॥ तदेवाह यामिति कुरूद्वह इति भूमिगी
तकथयन् ॥ श्रीशुकर्षिः संबोधयति कुरूद्वह इति पाठः स एवमः ॥ ६ ॥ अबुद्धयः अमुक्तं तत्प्रपंचयति ॥ ७

उपमेयप्रकारं प्रतिवचनरूपं गंगादर्पणे येति हृतमिति ॥ ३९ ॥ पतेषोनामतिं गानाममिमादियदुक्तं प्रपंचयति ना
नमिति पंचभिः ॥ ४० ॥ ममत्वकृत्वेत्यनेन सूचितं भूतद्रोहवत् निरूपयति किमितिराजन्माप्तुः ॥ राजेतिना
मध्यस्यतस्यापि देहस्यान्ते किं मिविड्भस्मेति वा संज्ञा भविष्यति तत्कृतेन इथ्यो भूतद्रुह्भूते भोऽडसत्ते
सर्किं स्वार्थं वदकृतनरूपः पात्रायाहनत्वेन भूतद्रोहे विशिनष्टि यतो भूतद्रोहात्निरयो भवतीति ।
४१ ॥ ममत्वप्रकारं प्रपंचयति कथमिति सप्तभिः वेदिनाम ॥ मे पूर्वजैः पूर्वैः पृता सती इदानीं तत्
नाविहेत्य कलेवरं ते वा स्तुदेवान्निहितो ॥ वर्णं यमप्युतं धर्मं पूर्वं तस्य ह्यपि यतः ॥ ४३ ॥ कृ
ते त्रेता द्वापरं च कलिश्रुति वचनेयुग ॥ अनेन क्रमयोगेन भूमिः प्राप्तिषु वर्तते ॥ ४४ ॥ राजन्ये ते
मयाप्ते मत्नानादेवात स्थापये ॥ भूमौ ममत्वकृतानो हि ते प्रानिधनं गताः ॥ ४५ ॥ किं मिविन्नः
स्यास्तातेराजन्मामाप्ति पृथ्यस्य ॥ भूतपृथक् त्वते सा ध्यानि वेदतिर्यो यतः ॥ ४६ ॥ कथं सेय
मवेऽप्यभू पूर्वैमपुत्रपरहेता ॥ ममत्वप्रत्वयो न स्यमनसूर्यानवप्राज्ञस्य च ॥ ४७ ॥ तेनोवता
मयंकायंयरहीन्त्वात्मनयात्रयः ॥ महीममतया हा भोदिन्वा तेदधीन गताः ॥ ये ये भूप
तयो राजन्भुंजन्ति भवभोजस्मा ॥ कालेनते कृताः सर्वे यस्यामात्राः कथा स्व च ॥ ४८ ॥ इ
पूर्वा च सती मत्यज्ञादेः ॥ कथं सा पादित्स्येवं ॥ ४९ ॥ इमौ महीकार्यं यस्य हद्धां ने मस्तु ॥ ५० ॥ उपसंहर
ति येयइति नेम वर्च कथ्या स्वक्रिया मायाणकक था मात्रा कृताः ॥ ५१ ॥ द्वादशे द्वितीयः ॥ न
तीये भूमिगीतेस्मृ राजदोषादिवर्णयितेक लोचदो धर्मरूपिते दोषहर्षी हर्षे मतिः ॥ देहे हतनाभूमौ ।
वममता यो ॥ ॥ ॥ राम॥

श्री॰ भा॰ द्वा॰ टी॰ ८

इति सूक्ष्मदृष्टेरा॰ आत्यंतिकस्त्वात्मज्ञानेन ॥ प्रलयकल्पयोः संहारस्थितिकालयोः मानं चार्थं वदिष्ये वः
मयात्स्मात्कालस्येति ॥१७॥ नव्यकृतार्धर्मा लाघवो हृतृतद्रतिनजनैस्तत्कालीनैर्जनैर्दानमसत्यंमेइवानपास्वभय।
हांस्तरं च प्रथमस्कंधे धोनाधारेनोक्तं विधा संग्रहेणाख्यामिस्मि ॥१८॥ नदानीं तेजनानां द्रष्टृत्वं लक्षणा इति मैत्रा॰ भूत
मैत्रीयुक्ताः श्रमणास्त्वात्माभ्यासवंतः ॥१९॥ अन्तां न ताधालत्तापिकाः ॥२०॥ अनृते नसतोहिंसायादयाद्वसंतो

युगानि युगधर्मांश्च मानं प्रलयकल्पयोः। कालस्येश्वररूपस्य गतिं विष्णोर्महात्मनः ॥१७॥ श्रीशुकः ॥
कृते प्रवर्तते धर्मः चतुष्पात्तज्जनैर्धृतः ॥ सत्यं दया तपो दानमिति पादा विभोर्नृप ॥१८॥ संतुष्टाः करुणा।
मैत्राः शांता दांतास्तितिक्षवः ॥ आत्मारामाः समदृशः प्रायशः श्रमणा जनाः ॥१९॥ त्रेतायां धर्मपादानां
तुर्यांशो हीयते शनैः ॥ अधर्मपादैरनृतहिंसासंतोषविग्रहैः ॥२०॥ तदा क्रियातपोनिष्ठा नातिहिंस्रा
न लंपटाः ॥ त्रैवर्गिकास्त्रयीवृद्धा वर्णा ब्रह्मोत्तरा नृप ॥२१॥ तपःसत्यदयादानेष्वर्धं ह्रस्वति द्वापरे। हिं
सातुष्ट्यनृतद्वेषैर्धर्मस्याधर्मलक्षणैः ॥ यशस्विनो महाशीलाः स्वाध्यायाध्ययने रताः आढ्याः कुटुंबिनो।
हृष्टा वर्णाः क्षत्रद्विजोत्तराः ॥२३॥ कलौ तु धर्महेतूनां तुर्यांशोऽधर्महेतुभिः ॥ एधमानैः क्षीयमाणो ह्यंते।
सोऽपि विनंक्ष्यति ॥२४॥ ॥ सम ॥

षेणानृतः विग्रहेणासंतोष इति त्रयाणामधर्मपादानां हिंसादीनां चतुर्णां ... ... नविवक्षितः धर्मस्यार्धं ह्रसति तृतीयेन
च धर्मस्य लक्षणानि कहेः पादैरिमर्षैः ॥२२॥ यशस्विनः ... ... ॥ ... धर्मप्राधान्यात्मयोगाः ॥२३॥
कलौ धर्मपादानां चतुर्थांश स्ववशिष्यते ॥२४॥

ध ८

रामेणानमकस्थित्वा जायद्दा लोकाहृत्यादेशिरस्थिरेण निर्दिष्टः॥ ९॥ लोकेरावयतीति रोदयतीति
लोकरावणः॥ १०॥ मय उद्वेमेनाकृतार्थः व तेननेकालेन कथावशेषाहृतेनाः॥ विभोजनिसंवो
पनं क्रूरदृढ दैत्यनता॥ ११॥ राजवंशानुक्रमकथनस्य तात्पर्यमाह॥ कथा इमास्ते इति विज्ञानंततोवैरा
ममैवेयं मही कृत्स्नाननेतेम्रुफितिवादिनः स्पर्धमानानामयोग्रतिष्ठियंतेमकृतेनृपाः
॥ ८ पृथुः पुरूरवा गाधिर्नहुषो भरतोर्जुनः मांधाता सगरो रामः खट्वांगो धुन्धुहा रघुः॥ ९॥
तृणबिन्दुर्ययातिश्च शर्यातिः शंतनुर्गयः भगीरथः कुवलयाश्वः ककुत्स्थो नैष
धो नृगः॥ १०॥ हिरण्यकशिपुर्वृत्रो रावणो लोकरावणः नमुचिः शम्बरो भौमो हिरण्या
क्षोथ तारकः॥ ११॥ अन्ये च बहवो दैत्या राजानो ये महेश्वराः॥ सर्वे सर्वविदः शूराः सर्वे
सर्वजितोऽजिताः॥ १२॥ ममतां मय्यवर्तन्त कृत्वोच्चैर्मर्त्यधर्मिणः कथावशेषाः कालेन
ह्यकृतार्थाः कृता विभो॥ १३॥ कथा इमास्ते कथिता महीयसां विताय लोकेषु यशः परेयुषां
विज्ञानवैराग्यविवक्षया विभो वचोविभूतीर्न तु पारमार्थ्यं॥ १४॥ यस्तूत्तमश्लोकगुणा
नुवादः संगीयतेऽभीक्ष्णममंगलघ्नः तमेव नित्यं शृणुयादभीक्ष्णं कृष्णेऽमलां भक्तिम
भीप्समानः॥ १५॥ श्रीराजोवाच॥ केनोपायेन भगवन् कलेर्दोषान्कलौ जनः॥ १६॥ विधुनि

यान्तयोविवक्षायेषां मृतानां वचो विभूतीः वागिव सर्वमाज्ञानृपाः परमार्थं पुनः कथनं न भ
वतीत्यर्थः॥ १४॥ कस्तर्हि पुरुषाणामुपादेयः परमार्थः तमाह॥ यस्त्विति नित्यं पुण्यं हतंत्रा अभीप्सा
१५॥ कलिदोषाय वयं मतिमन्त्र इममर्थं समाप्यमानः॥ प्रकृतिकेनोपायेनेति विधि निष्फतितानाशायिष्यति य
था यकलियुगकः॥ दोषमं इति उन्मत्तप्राप्रकृतिप्रयाति॥ ॥ ॥

श्री माहा ९

पुनरपि कीदृशं स्वभावमतः कस्य कायस्य इति कार्यं कम्भावितपद्भिति अग्निप्रियमाधितपः अग्निप्रियवादिनः ॥ श्री
यंच मायाकोपदं कृत्स्नं स्पापाशाताः ॥ ३६ ॥ किंचकिंचायाः वणिजः पालयिष्यति किंचसर्वेजनाः अनाथ
यथिन्नगुप्तिताति दिता वार्ता वृत्ति साधु संस्पृते ॥ ३७ ॥ सर्वोतमममपिपतिं इव्यहीनं भूताः स्वदैतिप
तयोऽभये विपन्न रोगादि मिथ्या पापेतपकालेक्रतयं प्रयाता तामहेति ॥ अपयस्विनीः दुग्धदोहाः ३८

कुत्सकापापमहात्मानामभूयं पपताम गतक्रियः ॥ पापस्वकदकमापितयः सौर्यमायोत्साहकः
पापाभिषिच्यति देवदूताः किंपटकटकाशिणः ॥ अनाश्रयापिमस्मात वाता साध्वजयस्थिता ॥ ३९ ॥ प
तिस्तंते तिनिहैम्यभयोऽग्नयपि तेनालभे ॥ भूपविप्रमयतयः कालगासा पयस्विनी ॥ ४० ॥ मिन्ये
नस्वच्छतातीहिलासोजसोदराः ॥ नरेटपालसवादांदीनाः देवताः कलौ नराः ॥ ४१ ॥ शूद्राश्च
तिग्रहीष्यन्ति तपोवेशोपजीविनः ॥ धर्मवध्यस्थितिर्मन्ना अपिकम्पाति माममन्ते ॥ नित्यं हि ग्रामनाशा
दुर्भिक्षकरपीडिताः ॥ निर्ममे भूतनेताः जनाना हरिमयाः ॥ ४२ ॥ नामामपानपापयन्त्रवाणा
मामभूवतोः ॥ दीनाः पिशाचा मंदपापभिदिष्यति कलौ प्रजाः ॥ ४३ ॥ कलौ कालिकापके प्रथवि
गतत्वमनोहराः ॥ नवैति हि विपापा स्नाणे नूनं स्पृति स्वकानपि ॥ ४४ ॥ नहि लिप्स्यति मनुजाः स्व
स्तो पितागपि ॥ पुत्रा नवन्धपक्रपालान जाना पिरात्पादराः ॥ ४५ ॥ कलौ नरा नजगताप
इयुहैलोकाना थाऽनंतपादपंकजं ॥ पापमल्पमतिभिन्नवंतमच्युतेयश्रुति पापांऽविमिन्न

सोपतत्पूर्णमिमिन्नंसोदरं येषांतेयुतपवननंदाये नमाया यामाभिः ॥ पापालाभायामात चेतसः ॥ ४६
पहः भगवान् मणानीचतपर्यातननदविति पाठः ॥ ३७ ॥ पिशाचा मंदशाः पिशाचा मंदशाः ॥ ४७ ॥ का
कि ॥ ते ॥ कृत्स्नं विप्राणां कामाकृ ॥ विपमस्मनेविराज्ये वै तत्त्वा ॥ ४८ ॥ महातमनः श्रीमाह
त्वाशकलाविनिसो ना थे वननमनमस्तत पादपद्मयस्तेन यस्त तित याज यिष्यति मापांऽविमिम

सुखदा येन ततः सुखदैवे [illegible] ज्ञानाः ॥ २४ ॥ गुणानामेवं भवतं वैषम्ये कारणमाह सत्वमिति पंचभिः ॥ २५
मनश्च बुद्धिश्चेंद्रियाणि च सत्वं यदा प्रभवंति अतिशयेन वर्तते ॥ २६ ॥ यदैक मादिषु भक्तिः प्रीतिः ता
दा रजो हन्ति प्रधानेंद्रा यगुणानामीहि ॥ २७ ॥ काम्यानां कर्मणां विषये यदा प्रीतिः ॥ ततदा प्रीतिः तन्न
दा रजस्तमः प्रधानेंद्रा पंज्ञानीहि ॥ २८ ॥ विषादनंद्रः स्वं ॥ ३० ॥ [illegible] दा षाम्यं पवयति ॥ यस्मा दिना
दिनायम्यान्कते हैतोः [illegible] ॥ मेरुमयतः [illegible] भाग्याः ॥ महाप्राणाः ब्रह्मा
[illegible] आद [illegible] या पृष्ठ [illegible] ताः ॥ [illegible] दिनं [illegible] दा यातताः प्रजाः
सत्वं रजस्तम इति [illegible] ॥ कालसंयोगितानि [illegible] परिवर्तनमाप्नुवंति ॥ २८ ॥ प्रभवं
ति यदा सत्वे मनो बुद्धींद्रियाणि च ॥ तदा कृतयुगं विद्यात्तानेन [illegible] विः ॥ २९ ॥ यदा क
मसु काम्येषु भक्तिर्भवति देहिनां ॥ तदा त्रेता रजोवृत्तिरिति जानीहि बुद्धिमान् ॥ ३० ॥ यदा
लोभस्संतोषो मानो दंभोऽथ मत्सरः ॥ कर्मणां [illegible] काम्यानां हा पद्मतदा रजस्तमः ॥ ३१ ॥ य
दा [illegible] तन्द्रा निद्रा हिंसा विषादनं ॥ शोकमोहौ भयं दैन्यं स कलिः तामसः स्मृतः ॥ ३२ ॥
यस्मात्कलौ [illegible] महाप्राणाः ॥ कामिनो वित्तहीनाश्च [illegible] स्त्रियो
मत्तीः ॥ ३३ ॥ दस्यू [illegible] पदाः [illegible] ॥ [illegible] प्रजाः [illegible]
[illegible] ताः ॥ ३४ ॥ [illegible] ॥ तपस्विनो [illegible]
ताः ॥ वित्तहीना अपि कामिनः [illegible] ॥ ३५ ॥ [illegible] ॥ ३६
[illegible] ॥ [illegible] भविष्यति [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] भविष्यति ॥ [illegible] ग्रामवासा
भविष्यति [illegible] ॥ [illegible] भविष्यति ॥ ३३ ॥ राम

श्लो
टि
भ वि

श्री भा० १२

कलिदोषनिवर्तकं हरिसंकीर्तनादिकं प्रसङ्गप्रयोजनं ॥ कृतादित्रिप्रश्नत्रयस्योत्तरमुक्त्वा अथ
प्रलयकथनप्रमाणमाहुर्लोकीति ॥ तदिदानीं तृतीयस्कंधोक्तकालमनुवादपूर्वकं निरूपयति कालस्ते परमः
णुः परमाण्वेवं यो भेदः परमाण्वात्मा मितनादिना कालः अचितः ॥ चत्वारि त्रीणि द्वे चैकं कृतादिषु ग्र
क्रमेण संख्यातानि सहस्राणि द्विगुणानि शतानि युगानि चेति युगमानं च कथितं ॥ १ ॥ तत्र कल्पमानमाह चतुर्यु
गानि सहस्राणि इदं ब्राह्मं दिनं यत्र मनवः क्रमेण भवन्ति ॥ २ ॥ प्रलयस्तावत्कालो विधिः नैमित्तिकः प्राकृतिक आत्यन्तिको नि
त्यश्चेति तत्र नैमित्तिकप्रलयमाह तमाह ॥ तदन्त इति द्वाभ्यां तावन्तं चतुर्युगसहस्रप्रमाणः ॥ द्वि

त्मकः ॥ कालस्ते परमाण्वादिर्द्विपरार्धावधिर्नृप ॥ कथितो युगमानं च शृणु कल्पलयावपि ॥ १ ॥ चतु
र्युगसहस्रं तु ब्रह्मणो दिनमुच्यते ॥ स कल्पो यत्र मनवश्चतुर्दश विशांपते ॥ २ ॥ तदन्ते प्रलयस्तावान् ब्रा
ह्मी रात्रिरुदाहृता ॥ त्रयो लोका इमे तत्र कल्पंते प्रलयाय हि ॥ ३ ॥ एष नैमित्तिकः प्रोक्तः प्रलयो य
त्र विश्वसृक् ॥ शेतेऽनंतासनो विश्वमात्मसात्कृत्य चात्मभूः ॥ ४ ॥ द्विपरार्धे त्वतिक्रांते ब्रह्मणः पर
मेष्ठिनः ॥ तदा प्रकृतयः सप्त कल्पंते प्रलयाय वै ॥ ५ ॥ एष प्राकृतिको राजन् प्रलयो यत्र लीयते ॥ अंडको
शस्तु संघातो विघात उपसादिते ॥ पर्जन्यः शतवर्षाणि भूमौ राजन्न वर्षति ॥ तदा निरन्ने ह्यन्योन्यं भक्ष्य
माणाः क्षुधार्दिताः ॥ क्षयं यास्यंति शनकैः कालेनोपद्रुताः प्रजाः ॥ ७ ॥

ब्राह्मी रात्रिः ॥ ३ ॥ नैमित्तिकत्वं दर्शयति यत्र यदा विश्वसृक् श्रीनारायणः ॥ विश्वमात्मसात्कृत्य स्वस्मिन्नु
पसंहृत्य शेते आत्मभूः ब्रह्मा च तस्मिन् शेते तेन तयोरभेदविवक्षया वा ब्रह्मणः एवानंतासनत्वमुक्तं ब्रह्म
णो निद्रां निमित्तीकृत्य प्रवर्तमानो लोकत्रयप्रलयो नैमित्तिक इत्यर्थः ॥ ४ ॥ प्राकृतिकप्रलयमाह द्वा
भ्यां द्विपरार्धे ब्रह्मणः ॥ आण्डविमहदहंकारपंचतन्मात्राणि ॥ ५ ॥ संघातः महदादिकार्यभूतः

८ ॥७॥

विवशो गृणन्नाम विमुक्ताः कर्मबन्धनैः अनन्ताः प्रतिबंधायस्मृतः ॥४४॥ न देवं कलिदोषाणां पंचवंतीनाम्रस्त
नीतनिहत्यरोपायमाह पुंसामिति सूचयंश्च ॥ द्रव्यदेशात्मभिः संभवायेनानानिविनस्युः चित्तस्फुरिता ॥४५॥
अथ मेरोपपात्यद्दति हृष्टानमाहृय येति धान्ये नेता स्याहिसंस्म जानते स्नाडवेलां मतिनस्वभावमाति
स्नानत्रस्थितो वह्निर्वहतीति ततो पादिवंधाणि नामपि विष्णु देवनन्यो गादिकमित्यर्थः ॥ एतदेवा

यन्नामधेयं म्रियमाण आतुरः पतन्स्खलन्वा विवशो गृणन्पुमान् ॥ विमुक्तकर्मार्गल उत्त
मां गतिं प्राप्नोति यक्ष्यंति न तं कलौ जनाः ॥४४॥ पुंसां कलिकृतान्दोषान्द्रव्यदेशात्म
संभवान् ॥ सर्वान्हरति चित्तस्थो भगवान्पुरुषोत्तमः ॥४५॥ श्रुतः संकीर्तितो ध्यातः
पूजितश्चादृतोपि वा ॥ नृणां धुनोति भगवान्हृत्स्थो जन्मायुताशुभं ॥४६॥ यथा हेम्नि
स्थितो वह्निर्दुर्वर्णं हन्ति धातुजं ॥ एवमात्मगतो विष्णुर्योगिनामशुभाशयं ॥४७॥ वि
द्यातपःप्राणनिरोधमैत्रीतीर्थाभिषेकव्रतदानजप्यैः ॥ नात्यन्तशुद्धिं लभतेंतरात्मा यथा हृ
दिस्थे भगवत्यनंते ॥४८॥ तस्मात्सर्वात्मना राजन्हृदिस्थं कुरु केशवं ॥ म्रियमाणो ह्य
वहितः ततो यासि परां गतिं ॥४९॥ म्रियमाणैरभिध्येयो भगवान्परमेश्वरः ॥ आत्मभा
वं नयत्यंग सर्वात्मा सर्वसंश्रयः ॥५०॥ कलेर्दोषनिधे राजन्नस्ति ह्येको महान्गुणः ॥ की
र्तनादेव कृष्णस्य मुक्तबंधः परं व्रजेत् ॥५१॥ कृते यद्ध्यायतो विष्णुं त्रेतायां यजतो मखैः ॥ द्वा

विष्णलोति विद्या गायत्री देवता वासना ॥४८॥ आत्मभावं नयत्यंग ॥५०॥ इदानीं कलिदो
षाकलेर्दोषनिधे राजन्निति ॥५१॥ तत्सर्वं हरिकीर्तनादेव कलौ भवति ॥५२॥ इति द्वाद भवाम
वतस्य नवतपोमिक्ता नयो नैमित्तिकादयः ॥ तत्र संसारमित्रता हरिकीर्तनमेव ॥

श्रीभाग्वती॰ ११

तस्य तु लयो नास्तीत्याह न तस्येति कालावयवैर्लवादिभिः॥ गुणा भावविकाराः परिणामः विपरिणामः अ
पक्षयो विनाश इत्याद्याः विकाराः नित्यं सर्वदा एकरूपं बुद्ध्यादिरहितमित्यर्थः॥ अव्यक्तमप्रत्यक्षम् अव्ययं सर्वदैव न कारणमिति॥१९॥
किंच वाचा गिरादिर्गोचरस्य सविशेषस्य विकारो भवतीति इदं तु॥ तदेवाह न यत्रेति द्वाभ्यां लोककल्पः लोकरूपः स
न्निवेशो रचनाविशेषः॥२०॥ न स्वप्नजाग्रत् स्वप्नजागराववस्थाद्वयं तत्सुषुप्तं न भवति॥ इन्द्रियाद्यभावात्॥ शून्यसादृश्यमपि ने
त्तः अप्रतर्क्यं न पुनः॥ मूलं तदेवेत्याह तदिति॥२१॥ उपसंहरति लय इति प्राकृतः शक्तयः सत्त्वादयः॥२२॥ आत्यंतिकं

न तस्य कालावयवैः परिणामादयो गुणाः॥ अनाद्यनंतमव्यक्तं नित्यं कारणमव्ययं॥१९॥ न यत्र वा
चो न मनो न सत्त्वं तमो रजो वा महदादयोऽमी॥ न प्राणबुद्धीन्द्रियदेवता वा न संनिवेशः खलु लोक
कल्पः॥२०॥ न स्वप्नजाग्रन्न च तत्सुषुप्तं न खं जलं भूरनिलोऽग्निरर्कः॥ संसुप्तवच्छून्यवदप्रतर्क्यं त
न्मूलभूतं पदमामनंति॥२१॥ लयः प्राकृतिको ह्येष पुरुषाव्यक्तयोर्यदा॥ शक्तयः संप्रलीयंते
विवशाः कालविद्रुताः॥२२॥ बुद्धीन्द्रियार्थरूपेण ज्ञानं भाति तदाश्रयं॥ दृश्यत्वाव्यतिरेकाभ्यां
माद्यंतवदवस्तु यत्॥२३॥ राम॥

लयमाह बुद्धीन्द्रियेति द्वादशभिः॥ आत्यंतिकलयमोक्षः॥ अत्र सम्यग्ज्ञानेन सर्वप्रपंचलयात्मकः ब्रह्मप्रपंच
स्यात्मवत्त्वात् लयः॥ संभवतीति ज्ञानस्वरूपं द्रष्टव्यम्। पृथक् न स्यामन्यदुपपादयति बुद्धीन्द्रियाणि बुद्ध्यर्था
स्तेषां रूपेण आकारेण ज्ञानमेव भाति न पृथक् तत्र हेतुमाह दृश्यत्वाव्यतिरेकाभ्यां सि
द्धो यदा आद्यंतवदवस्तु अवस्तुप्रयोगः विमतं सन्न भवति दृश्यत्वात्॥ कारणाव्यतिरेकात् आद्यंतवत्वा

११

सप्तद्वादिकं सर्वं रसं रविः पिबते ग्राकर्ष ॥८॥ अनिलवेगाख्यः वायुवेगाद्ब्रतः अनिलवेगो वायुस्तिय
ऊर्ध्वं निलेनवेगाय स्पृशः रश्मि एणर श्मिभिः पीतमुदकं पचेदह तीव्रश्च ॥ अनिलवेगो वायुस्तिन्नु यादृशः
१॥ वनयाम्यता लादी नूसूर्याद्युरश्मि एणदेहि कारसाकर्ष ए ॥२॥ पातिरहितायु ॥ ॥ शितानिमिन्नता लाभिः २

मामुद्देदेहि कं भौमरसाव र्तकोरविः ॥ रश्मिभिः पिबते घोरैः सर्वं नैव विमुंचति ॥ ततः सर्वं तके
वह्निः संकर्षणमुखोत्थितः दहत्यनिलवेगोऽस्यः शून्यानि विवरान्यथ ॥ ॥ पर्वतः समन्ता
द्भूमिस्तलाभिर्दहेः ॥ सूर्यायादृश्यमानं विभाप्य उदकं यदीमूत्य पिंडवत्तु ॥ ॥ ततः प्रचंड पवनोव
साणामथिकमते ॥ परः सर्वतेजोवाति प्रभवस्व जसास्वभ्रं ॥ ॥ ततो भवऊलान्यग्नाविद्भवत्या
नेकशः ॥ स्यातं वर्षातिवर्षंति नदेहिर भस्मसवने ॥ ॥ ततः पकोर्दकविमुबलाड विवरान्तरं ॥ ॥
नदाभूमेयोध्युगाप्रसंभ्याय उस्सर्वं ॥ प्रस्तगाथानुपोर्थनीलना यकल्पते ॥ ॥ अपासमयाते
जस्तालीयत यनौरमा प्रसमतेजसानूपवायुस्तदहिमनदा ॥ ॥ लीयतेवानिले तेजोवायोः खद्य
मते गुणसर्वेतिप्रातिर्विग्नत्त नश्यनभसागुणः ॥ ॥ शब्दगुणसम्मितिभ्र जादिनभस्तमनुलीयतेतेज
मयुक्तियाएणगदेवावैकारिकोगुणेः ॥ ॥ भहागुसन्यङ्कारगुणाः स तादयमुनगुसते याति
किंचिदापिकवर्षाणां पातं सांवर्तकः पोगवायुर्दीति तदारंतसाघूतंतत्परं भवति ॥ ॥ रभसस्वनैः तोत्रा
गजितैः ॥ ॥ बुल्याउविवरान्तर स्तुत्याउविवरस्य एततविश्वद्कोदका एकार्णवे भूतादिस्ता मसो हं का
रःगुणः हृन्निभिसद्द ॥ ॥ प्रयाकृतप्रधाने ॥ ॥ तोदकंतेभवति ॥ ॥ उदकवेनदके नसाद्दिवितेस्तलिपु
लयता याभावयत ॥ ॥ भूतादि ॥ तामः ॥ ॥ रामः रामः रामः रामः रामः रमनमः

व

न

भाष्यटी॰ न्यकार्यभावेकारणत्वेब्रलनणः॥ ऊर्जोक्तं हेतुसमंतदपिनातीवभन्नमित्याह्दयदिनिसामान्यकारणेवि।
शेषः कार्यमिदंरूपेणास्वयोग्यपाश्रयान्तःपरिणामनेपेतत्तेननिरूपणासूक्ष्मत्वादित्यर्थः॥ अतःकारणात्वमव
१२ धिनेव्यापकत्वमिमादिकमपियस्यापेक्षत्वात्सार्थिवत्वतत्त्वतत्त्वमवगन्तव्यमर्थः॥ यत्वात्तेषुहेतोः
१मितत्वयदुपलभ्यतेसंभ्रमः॥ सामान्यविशेषरूपत्वात्स्वभवत् अस्यासाधारणत्वात्॥ इतीदमपिद्रष्टे।
न्तरंगुणगुणिविशेषवदाप्यव्यापकत्वात्॥ दिरूपेणापरस्परावधीनसिद्धत्वात्पाभूतवदि
तिनिगमनं॥ अतोयदात्मासुवर्णवत्सर्वमवस्थितिति॥ २८॥ तदेतस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तमभिः॥ अपंचस्याभासं प्रतिपादितं
तत्रशांकेवतनुप्रपंचस्यापिमकाशमानत्वात्॥ आत्मवत्सत्त्वंकिंनस्यादितिनत्वाह्हविकारइतिव्यापमा

यस्मात्सर्वविशेषाणामुपलम्भेन संभ्रमः॥ अयोग्यापाश्रयात्सर्वमायेन वद
वत्वयत्॥ २८॥ विकारः स्वप्रमाणोपिस्वगात्मानमतत्त्वः॥ नतिरूपः स्वात्म
पिथ्याश्रुतिस्मृत्यात्मवान्॥ २९॥ नहिमन्यस्यनानात्वमविनाशादिमन्यते॥ नानात्वंकि
ग्रयोर्यत्सज्ञातिघोषानयोरिव॥ ३०॥ राम॰ राम॰ राम॰ राम॰ राम॰

नःप्रकाशमानोपिविकारःप्रपंचस्वगात्मप्रकाशंविनास्वमात्रेणनिरूपात्विनानितद्रूपः
स्यादेततन सोपिविभ्रमःस्यागाविरूपेणानात्मनःस्वभ॰ स्वप्रकाशोभवत॥ नचायमतिस्वप्यात्मवेत्यु
नचकरूपःस्यादित्यर्थः॥ २९॥ ऊनइमनस्माह्नहीति नन्वमस्मस्याप्यात्मनोजीवब्रह्मरूपनानात्वमस्य
वनमाह॥ येसर्वनानात्वमन्यतेन विनाशात्॥ कथंनहितयोर्भेदव्यवहारः तथाधिहेतेनइत्याहनानात्वमि
ति॥ नत्वस्त्रियोः स्वप्रकाशमहत्ताअन्यविविनि॥ महत्त्वदृष्टताः॥ ज्योतिषाकाशानलसूर्य
योर्वस्तुपाधिकृतविकारसदसन्मावेदानयोर्वोरुः स्वप्नतोरिवेतिक्रियाभेदप्रलापवपंचवा॰ १२
वहारत्वमनन्तवघ्टानेनसाहश्यतियथेति॥ ३०॥ ॥ राम॰ ॥ राम॰ ॥ राम॰॥

तथा व्यतिरेके दृष्टांतेन प्रपंचयति ॥ दीपइति दीप[illegible] गतेनेत्रो विशेषाणां प्रत्याने नस्रो नव्यतिरेकः
तथाधीः कश्चिल्लोनिकारणा[illegible] वि[illegible] [illegible]त्राः दृष्टक इन्नः ग्रसह्यायदातान् ॥ ननेवका
यकारणयो रभेदकार्योभेदे [illegible] श्रम नमादि तिकार्यादन्यतमान्यति
रिक्ताद्दृष्टाणः प्रपंचश्च दृष्टान्तो ति व्यतिरेकः ॥ प्रपंच[illegible] तेनोनास्ति व्यतिरेक इत्यर्थः ॥ २४ ॥ यदा
श्च ह्रेयमस्तं तदा तत्र व्यायानामतरामसत्त्व मित्याप्रायेनाह वृद्धेरिति वन्तु विश्रुतेन सप्राप्ता नामेता
स्ववस्थानं वृद्धेरिमा प्राप्ता हृष्टा या या माह इति इदं विश्रुते न सप्राप्त इत्यं ॥ २५ ॥ प्राप्तं तत्त्वादिमन्तेहे तो
रसिद्धिमा श्वासत्त्वावयत्वेन स्पापयतियन्त्रति ॥ यत्नावयवे तद्व्यानवता ॥ तदादि वहिम्यर्थः स्वतइद

दीपश्चक्षुश्च रूपं च ज्योतिषो न पृथग्भवेत् ॥ एवं धीः सा विमानाश्च नस्तु व्यतमाहतान्
॥ २४ ॥ वृद्धेर्गावाणस्य मः स्मृतिरिति श्चायते ॥ प्राप्या मात्र सिंदतामेमानां त्वप्रमयात्मनि ॥ २५ ॥
प्रथ्यानलक्षणास्त्रोपि भवेत्तिन भवति च ॥ अमत्ती इतथाविष्टश्च यस्तृदर्पाप्ययात् ॥ २६ ॥ स
मस्त वयवः प्रोक्तः सर्वावयविनामिह ॥ विनाशेन प्रतीयेत मन्यस्यैवागतेन वः ॥ २७ ॥

तात्पर्यात् ॥ प्राप्तं तद्वद्धिष्ठं भवतीत्यर्थः ॥ यद्दार्थसंयोगेवारामासात् चित्ताद्विधं मिथ्या प्रसक्तनदवा
चित्तात् ॥ सत्यभिमतेन स्याप्यते दृष्टान्तस्त्व हृद्योक्त एवयथानलक्षणाख्योस्तीति दृष्टान्तस्तागमप्रापितं
द्ववचित्ता मात्रेणत्वमिथ्यात्वेइति ॥ २६ ॥ प्रमतमाहनादि ति प्रतिज्ञानेकारणाण्यसमर्ने नुपपादयति
समस्तहीति श्रवयवः कारणं प्रोक्तः ॥ यावारंभणाविकारोनामधेयं मृत्तिकेत्येवसत्यं इत्यादि श्रु
तिभिः ॥ श्रवेश्च किमपि दृश्यायति विनेतिश्चगाहे रागमन ॥ हि यस्माद्धैनमवयविनाहय्यगेवावय
वाः ॥ प्रतीतियेव ॥ २७ ॥ राम०

श्री.
माहा.
१६

क्रान्तस्त्वत आह काल इति परिणामिनां नदीप्रवाहवद्दीपज्वालादीनां यावत्स्थानीयावस्थाः ताः कालकृ
तपरिणामोत्पत्तिस्थानेनाद्यन्तविद्यमानस्य देहादेर्दृश्यमानाः ॥ नदु देवनित्यराजन्मप्रलयहेतवो भवति इति
४५॥ ददतः प्रतिक्षणपरिणामिनीः प्रतिक्षणमवस्थाभेदस्य विद्यमानत्वात् ॥ प्रदीपादिवत्तिरूपमानयेऽपि प्रतिक्षण
मवस्था भवतीति तर्हि किं न दृश्यन्ते अतो हेतुरविसिद्ध इत्याशङ्क्याह अनाद्यन्तवता कालेन तज्जायमाना अवस्था
नैव लक्ष्यन्ते सूक्ष्मत्वात् कालयोगकृता ज्योतिषां चन्द्रादीनां गमनागमनावस्थाविशेषा नैव लक्ष्यन्ते इत ॥ अथापु
ष्पाते घाघदृश्यन्ते तास्तिताः प्रतिक्षणं गत्यवस्थाः ॥ कल्प्यते न ह्यापि बाल्यतारुण्यादिदर्शनेन मध्यवर्ति

कालस्रोतोजवेनाशु ह्रियमाणस्य नित्यदा ॥ परिणामिनामवस्थास्ता जन्मप्रलयहेतवः ॥४५॥ अनाद्य
न्तवतानेन कालेनेश्वरमूर्तिना ॥ अवस्था नैव दृश्यन्ते वियति ज्योतिषामिव ॥४६॥ नित्यो नैमित्तिकश्चैव
तथा प्राकृतिको लयः ॥ आत्यन्तिकश्च कथितः कालस्य गतिरीदृशी ॥४७॥ एताः कुरुश्रेष्ठ जगद्विधातु
र्नारायणस्याखिलसत्त्वधाम्नः ॥ लीलाकथास्ते कथिताः समासतः कार्त्स्न्येन नाजोऽप्यभिधातुमीशः
॥४८॥ संसारसिन्धुमतिदुस्तरमुत्तितीर्षोर्नान्यः प्लवो भगवतः पुरुषोत्तमस्य ॥ लीलाकथारसनिषेव
णमन्तरेण पुंसो भवेद्विविधदुःखदवार्दितस्य ॥४९॥ राम ॥

उक्तमहाप्रलयादित्रितयमितिहासादिगुणार्थमुपसंहरति
सोऽवस्थाः कल्प्यन्त इति न हेतुरसिद्ध इत्यर्थः ॥४६॥ ... कार्त्स्न्येनाभिधातुं नेशः ॥४८॥ ननु यद्यसाकल्य
पता इति ॥४७॥ लीलाविग्रहः कथाः अजो ब्रह्मापि कार्त्स्न्येन ... तेषु बद्धो दावानलः तेनार्दि
नाभिधातुं न श्रोतुं ... किमर्थं ... ताः कथाः तासां रसः तन्निषेवणमन्त
रेणार्दितस्य ... ॥ तत्पतिति ... ॥ ... तत्कथा ... निषेव
णमन्तरेण ... प्लवः उत्तरणसाधनं नास्तीत्यर्थः ...
मित्यर्थः ॥ ४९ ॥ राम ... राम ... राम

१६

क्रियाभिरन्तरस्वबलाभेदैः॥ न दृश्यापकं चक्रं उक्षमालाको सादि रूपेण नैः [illegible] तेवं बोधिनैवं कारो
पा[illegible]॥२१॥ ननु हंकारस्य कथं ब्रह्मस्वरूप[illegible] हं उक्तं [illegible] म्भूतं प्रसावकत्वा
सम्भ[illegible]न्॥ आवरणेना स्वरूपाच्छिद्य कारणं उभयवादित्वा यात्मक [illegible]॥ यथाते अर्के रश्मि यवबमय स्व-
रूपेण पविण्णता वर्षति॥ अप्रोषा स्ताहुतिः सम्यगादित्य[illegible] आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः
नः प्रजाः॥ इत्यादिवचनात्। तस्मादर्कप्रभवः अर्को सोवदर्शितः॥ प्रकाशितमस्तमः स्वरूपभूता-

यथा हि रश्मिर्बहुधा समीहते न पिः क्रियाभिर्भवता च कर्मसु॥ एवं बलोऽभिर्भगवान्नयो-
ज्ञो आप्नोति लोकिकवैदिकेऽमेनैः॥२१॥ यथार्कतेजो अर्कप्रभवो अर्करश्मिना स्वकाशाभृ-
तस्य बलस्य सः॥ एवं त्वहं बलगुणस्य सदीलितो प्रसादाक स्यात्मनश्चात्मबन्धनः॥२२॥
यनायसार्क प्रभवो विदीर्यते बलः स्वरूपेण विमीलितस्तदा॥ यदा त्वहंकार उपाधि रात्मनो
जिज्ञासया न भवति तत्तेऽनुस्मरे॥२३॥ यदेवमेतेन विवेकहेतिना मायामयाहंकरणा-
त्मबन्धनं॥ छित्वानुभूतात्मसुखानुभवो वर्तते तेन माहृतमापति कमगत सर्व॥२४॥ नित्यदाम
सर्वभूतानां प्रसादीनां परं तप॥ उत्पत्तिप्रलयादेके सत्स्वनाः संप्रवर्त्तते॥२५॥ रामः

र्शनप्रति बन्धको भवति॥ अहंकारः ब्रह्मगुणाः ब्रह्मकार्यभूतः॥ तदीलितस्तेनैव प्रकाशि-
तस्य स्वात्मनो जीवत्वात्मबन्धनः॥ ब्रह्मस्वरूपदर्शनप्रतिबन्धको भवति॥२६॥ अतएवाहंकारनाशो
स्वरूपदर्शने भवती तितेनैव दृष्टान्ते नैवाह॥ यन इति आत्मनस्य पाधिर्जिज्ञासया विचारेण हितस्य
अनुस्मरेत्॥ प्रादुष्प्रसादमिति॥ प्रत्यपतीत श्रुः॥२७॥ सोयमात्मनिकः प्रलयः इत्युपसंहरति य

श्री
श्री
भाष्य
१७

14

नन्वबीजांकुरवत् स्वस्यापि स्वरूपेण स्वयमेव भवति यथा श्रुतिः ॥ अग्रे यदं गान्तं भवसि त्वं स्मादस्मिजा
यते आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतमिति ततः पुनर्वक्ष्यति ॥ बीजमिव पोत्रादिरूपेण पितुर्
यमेव भवसि पितापुत्रयोः पितुः न भामा नियोनाश्चिति श्रुतेः ॥ अत स्तत् पुनः प्रपतन्तकस्य न स्यामीति चेन्
तत्राह नमविष्यासि इति मत्तापुत्रपौत्रादिरूपवान् बीजांकुरवन्नभविष्यसि यस्मादेहादेः जातिरिति तस्मि
तत्रात्मनि विष्यासि इति मत्तापुत्रपौत्रादिरूपवान् ... ॥ ३ ॥ जन्मादीनां देहधर्मत्वं दर्शयति तत्र प्रपञ्चयति
यथा नन्तः काष्ठात् देहाद्देहो जायते नात्मेति भावः ॥ ३ ॥ जन्मादीनां देहधर्मत्वं दृष्टान्तेन प्रपञ्चयति ततः
स्वप्नेयथात्मनः शिरः छेदे स्वयं पश्यति एवं जागरणेऽपि यस्मादेहस्य पञ्चत्वादिकं पश्यति ततः ॥ ४ ॥ स्वप्ने
नमविष्यासि मत्तानं पुत्रपौत्रादिरूपवान् ॥ बीजांकुरवद्देहादेर्व्यतिरिक्तोऽपनात्ततः ॥ ४ ॥ घटे भिन्ने
यथाकाश आकाशः स्याद्यथापुरा ॥ एवं देहे मृते जीवो ब्रह्म संपद्यते पुनः ॥ ५ ॥ मनः सृजति वै दे
हान् गुणान् कर्माणि चात्मनः ॥ तन्मनः सृजते माया ततो जीवस्य संसृतिः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

स्तद्देहेनात्मनः संभ्रम मात्रं वस्तुतः ज्ञानात्मनः सदसत्स्वरूपतः ॥ तदेवात्मनः पितृपुत्राभ्यामन्यमेवो
पलभ्यमेवात्मनः शरीरभ्रममात्रं वस्तुतः आत्मनोऽजन्मादि ॥ तस्मादेहोपाधिको यमात्मनो जन्मादि
भवाप्ययो ॥ न भवाप्ययवस्तूनामभिज्ञो द्वयलक्षणाः इति ॥ ६ ॥ तस्मादेहोपाधिको यमात्मनो जन्मादि
संसारभ्रमः ॥ तस्माद्देहोपाधिनिवृत्तौ मुक्त इति स्पष्टं नमामन्तः इति ॥ यथापुरा घटोपाधेः पूर्वमि
वपुनर्घटे भिन्ने तदन्तर्वर्त्यवकाशमाकाशावयवतया ॥ एवं देहे मृते तत्रस्थो जीवो नित्यमुक्ति ॥ ७ ॥ ता
देहादीनात्मनः प्रसज्य ... इति मनस्यात्मनो देहादी
तेन लयं संभावयति तन्मायाकृतमात्मनो ... ॥ ८ ॥ राम ॥
गुणान् जति तस्य मनो माया सृजति ततो मायाद्युपाधिः ... भवति ... ॥ ९ ॥

लिंपुराणादेर्व्याससंप्रदायप्रवृत्तिमाह॥ पुराणसंहितामिति त्रिभिः॥४०॥ स वै म[illegible] यतः प्रीतः सन्
[illegible]हूता प्राहेति पूर्वेणान्वयः॥४१॥ [illegible]॥ [illegible] अतएव नैमिषा
रण्यस्थाने॥४२॥ इति भावार्थदीपि[illegible]॥ [illegible]॥ तत्त्वस्मरणाय
त्युभीतिनिवारणं॥ एतेषु राजा[illegible] प्रथमं स्मारयति॥ अनेनेम

पुराणसंहितामेतामृषिर्नारायणोव्ययः॥ नारदाय पुरा प्राह कृष्णद्वैपायनाय सः॥४०॥
स वै मह्यं महाराज भगवान्बादरायणः॥ इमां भागवतीं प्रीतः संहितां वेदसंमितां॥४१॥
एतां वक्ष्यत्यसौ सूत ऋषिभ्यो नैमिषालये॥ दीर्घसत्रे कुरुश्रेष्ठ संपृष्टः शौनकादि
भिः॥४२॥ इति श्रीभागवते द्वादशस्कंधे ४॥ शुकः॥ अत्रानुवर्ण्यतेभीक्ष्णं विश्वा
त्मा भगवान्हरिः॥ यस्य प्रसादजो ब्रह्मा रुद्रः क्रोधसमुद्भवः॥१॥ त्वं तु राजन्मरिष्येति
पशुबुद्धिमिमां जहि॥ न जातः प्रागभूतोद्य देहवत्त्वं न नंक्ष्यसि॥२॥ राम॰॥ राम॰

अयं भावः जगतः कर्ता ब्रह्मापि यस्य प्रसादजः प्रमादोऽत्र तज्जो हन्ति हरः॥ ततो जातत्वात्तत्परतः
सर्वसंहर्ता रुद्रश्च यस्य क्रोधसंभवो रुद्रस्तत्परः॥ स विश्वात्मा भगवानत्रानुवर्ण्यते॥ अतएव भू
तं श्रीभागवतं श्रुण्वतः॥ कुतो मृत्युभयशोकेति॥१॥ त्वं तु नः कृतार्थं पद्येनैव स्मारयति पशुबु
द्धिमविवेकं यस्मादनन्तोऽसि कुतः इत्यत आह न जात इति यस्माद्देहः॥ प्रागभूत पश्चाद्यज्जातो न नंक्ष्यति

भा॰ मा॰ १५ श्रीहरेः विष्णुरात्मनः त्वं यत्स्वच्छानन्तदेहं तत्कथितं श्रियः सकलार्थान्परीक्षितायपृच्छतिकिमि
ति ॥ ९ ॥ इति द्वादशोऽध्यायः ॥ ५ ॥ षष्ठोपरीक्षितोमोक्षः सप्तदशोमारितस्तत्तान ॥ वेदशाखाविभागोऽ
ति वेदव्यासवर्णनं ॥ एतत् श्रीमद्भागवते नामपुराणे निशम्य निखिलात्मस्य श्रीहरेः पपाति
निविलत्वात्मनिपश्यतीतितद्यानेनस्वतः समानतेन श्रवणतेनमश्रोतव्याद्ततनमपमज्यतत्पादे
शिवसिनिधायेत्यर्थः ॥ ९ ॥ सिद्धः कृतार्थोऽस्मियतः अनुगृहीतोऽस्मि अनुग्रहस्य बाहुल्यमस्मात्सावितो
एतनेकथितंतातयथात्वंपृष्टवान्नृप ॥ हरिः विश्वात्मनः चेष्टा किंभूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ६ ॥ ३
श्रीद्वादशोपंचमः ॥ सूतः ॥ एतन्निशम्यमुनिनाभिहितंपरीक्षिद्व्यासात्मजेननिखिलात्मदृशास
मेन ॥ तस्यादपद्ममुपसृत्यनतेनमूर्ध्नाबद्धांजलिस्तमिदमाहसविष्णुरातः ॥ १ ॥ श्रीराजोवाच ॥ सि
द्धोस्म्यनुगृहीतोस्मिभवताकरुणात्मना ॥ श्रावितोयच्चमेसाक्षादनादिनिधनोहरिः ॥ २ ॥ नात्य
द्भुतमहं मन्ये महतामच्युतात्मनां ॥ अज्ञेषुतापतप्तेषुभूतेषुयदनुग्रहः ॥ ३ ॥ पुराणसंहितामेतामश्रौ
ष्मभवतोवयं ॥ यस्यांखलूत्तमश्लोको भगवाननुवर्ण्यते ॥ ४ ॥ भगवंस्तक्षकादिभ्योमृत्युभ्योनबिभ
म्यहं ॥ प्रविष्टोब्रह्मनिर्वाणमभयंदर्शितंत्वया ॥ ५ ॥ अनुजानीहिमांब्रह्मन्वाचंयच्छाम्यधोक्ष
जे ॥ मुक्तकामाशयंचेतःप्रवेश्यविसृजाम्यसून् ॥ ६ ॥ राम॰ राम॰
सुपदाम्यामभिस्रायनेच ॥ २ ॥ अज्ञेषु अज्ञस्तवतःभवतःसकाशात ॥ ५ ॥ सिद्धोस्मीत्युक्तंतदेवाविष्करोति
हेभगवन्निति यत्त्वया दर्शितं ब्रह्मप्रविष्टः ॥ कथंभूतमभयं यतो निर्वाणंकैवल्यरूप ॥ ५ ॥ किंभूयः
श्रोतुमिच्छसीतियदुक्तंतत्रमिद्राहनकिंचित ... ... कामिकेवलमनुज्ञादेहीतिवाचमित्युपल
क्षणं सर्वेन्द्रियाणांवाचंनियम्यमिति ... ... कामशायासनासनायनतमस्मिनमधोक्ष
जेप्रवेश्यप्राणान्विसृजामि ॥ ... ॥ विसृजामि ... राम॰ राम॰ राम॰ १५

ष्त देवसहृदंतमाह सार्धेन स्नेहेति [illegible] ति सोदीपलं [illegible] परिणामः तत्रैतैलस्थानीयेक
मितदृष्टिस्थानस्थानीयमनः वृत्तिस्थानीयो देहः॥ अग्निसंयोगस्थानीया आत्मसाक्षी तत्स्थानीयः संसार
इति यावद्देहहृतः देहनिर्वाणः॥ यद्वा देहतृष्णा मत[illegible]नवात्मनः॥ १॥ अतो दीपवत्संसार भवनस
ति नन्वात्मज्योतिर्वेदितिन्याहृतेति नन्वतत्र प्रतीयमान आत्माक्षतत्र्यतत्राह इयति अक्षो अक्षयोः
स्थूलसूक्ष्मदेहयोपरः॥ अस्मः यतः स्वयं ज्योतिः परं प्रकाशयति॥ आकाश इवेति आदतोः देहादेः
प्रपंचस्य स्फुरणो निर्विकारः॥ नास्मात ऽमात्वयस्य शोकमोहमः॥ ततो विभुः अतस्तमेवाविर्भयमाह
देहाभिमानपाशेन ... दीयते॥ अतो दीपस्य दीपनमेव देहतो भवः॥ १८॥ जः
मत्वतमोह ... नविन्दपति॥ १९॥ तत आत्मा स्वयंज्योतिर्मो अमो अक्षयो पर॥ आका
शादिवद्वा ... ॥ २०॥ ... ॥ व
... ॥ ... ॥
... ॥ २१॥ ... ॥ एवं सभी
... ॥ २२॥ ... ॥ न इस
एवमिति आत्मस्यदेहाभ्यासादिस्थितं॥ आत्मा विचारयन्नमानुगामित्याह ... शान्त्वयमति
कत्वयमया॥ ... ॥ ... ॥ ... ॥ मनोवचनतिम्नदेहत
वः॥ २॥ विमर्शप्रकारमहशायत॥ ... तातोकाभ्यांयाहं ... वयहसत
देहमेवेति समीरयत॥ नशाहवमेति भावनयाजीवस्य शोकादिनिहितिः॥ अस्माहमिति भावनया
... पारोहवित्तनिर्भवति॥ इति ... ॥ निःफलं ... पादो आत्मनिबन्धति २२
... ॥ २१॥ विमयुक्तो ... ॥ ... आत्मनः इत्यत २२

श्री·
माहा·
१९

प्रासंगिकमाहात्म्यं जनमेजयः कृत्वा दिसर्पाभिधां यस्मै द्विजे ॥ महद्वर्तमानः यथावदाज्ञाहवेति वा सर्पाबा
हनैकारणमाह संक्षेपात् इति ॥ १६ ॥ कस्मान्मत्तको नदनेतन्मस्त्राः सतो द्विजाग्रयुः नमिति ॥ १७ ॥ उत्तंक विजः
प्रतिप्राह्यमहेन्द्रं इस्मा हितः किमिति न पात्यते ॥ २० ॥ राजोवाच श्रुत्वा अग्रजन्मः सोऽत्यन्तमाहात्म्यं दर्शयति

जन्मेजय ॥ स पितरं श्रुत्वा ततस्तकमाविशे यथा जन्हाव संक्रुद्धो नागान्मेसहद्विजैः ॥ १६ ॥ स
पर्पसत्रमपि ज्ञात्वा दहमानो महोरगान् ॥ तक्षेदंभयपर्विग्नः तत्तकः शरणं ययौ ॥ १७ ॥ अथ इन्द्र
सतत्तकं तत्र राजा पश्यति तो द्विजान् ॥ ऊचे वा न तत्तकः कस्मान्नदसेतो रगाः इमं ॥ १८ ॥ तेनो
पायतिराजेन्द्र शाक्रः शरणमागतः तेनैष स्तम्भितः सर्पः तस्मान्नागो पतत्यसौ ॥ १९ ॥ पर्वी
क्षित इति श्रुत्वा प्राह विजउदारधीः ॥ महेन्द्रः तत्तकोविप्रा नाग्नौ किमिति पात्यते २० ॥
ततः श्रुत्वा जहुर्विप्रान्महेन्द्रं तत्तकं सह वै ॥ तत्तकाच्च पतत्येव महेन्द्रेण सहत्वतः ॥ २१ ॥ इ
ति श्रुत्वा द्विजैः तेषां स्वाता इन्द्रप्रक्षालिता ॥ वसुदसंभ्रान्तमतिः स विमानः सतत्तक ॥ २२ ॥
तपतत्तविमानेन सहतत्तकसंभ्रमात् ॥ विलोक्यागिरस प्राह राजानं तदहस्पति ॥ २३ ॥ नै
वत्वयामनुष्पेन्द्र वधमहत्यसर्पराट् ॥ अनेन पीतममृतं मथ्यवाप्यजरामरः ॥ २४ ॥ जीवि
तमरणं जंतोर्गतिः स्वेनैवकर्मणा ॥ राजन्नान्योस्ति मर्त्यानां सुखदुःखदः तथा ॥ २५ ॥ राम·

नसर्के ति इह ग्रौ श्राष्ठुयतम कर्मनाम ... ना इदै न सह ॥ २ ॥ ... मे यतैपैः पक्षवाक्यैः
... तत्तके ॥ २२ ॥ भवत्तनामाजरामरः ... पिपिलमार्कः कस्मा ... ॥ जीवितमिति गतिः प
रलोकः ॥ अतो इमरणानिमि मापितु गतिरेवे नकृतेत्यपि शोकनीयमित्यर्थः ॥ २५ ॥ १९
राम·

ननु किमात्मा येन किं विज्ञातेन ज्ञानं निष्ठो भवति विज्ञेयमशास्त्रज्ञाने वेति च काल तत्संख्यात् अनुप्रश्न कृपयेव नम
हः भवतीति ॥ १ ॥ आत्मना वेद्य आत्मा ज्ञानमनः [illegible] नेक्षममवस्तुकाशे समाधाय मर्थपरमात्मानं दर्शयन्नाह सः लीनश्चालः
निःश्रेयसः यथा नरः स्यात् ॥ ९ ॥ तत्र वदति [illegible] प्रवृत्ते प्राणे [illegible] ॥ १० ॥ तदेव ब्रह्मभूतेन चिन्
तच्च कार्यमनादिकं किं [illegible] भवतीति [illegible] हविर्धाः ॥ ११ ॥ तद्विधि किं तस्या वदे

अज्ञानेन निरस्तो मे ज्ञानविज्ञाननिष्ठया ॥ भवता दर्शितं देव मयैवं भगवन् पदं ॥ ७ ॥ [illegible] नम
[illegible] यतिः ॥ जगन्मम भिन्नरूपं [illegible] नरदेवेन सज्जितः ॥ ८ ॥ पतीति [illegible] नमिता
त्मन्यात्मानमात्मना ॥ [illegible] दर्शितं स्वयं [illegible] ॥ ९ ॥ [illegible] नो
[illegible] ॥ ब्रह्मभूतो महायोगी [illegible] ॥ १० ॥ [illegible] विप्राः
[illegible] ॥ न कामो [illegible] ॥ ११ ॥ [illegible] निवा
[illegible] ॥ [illegible] ॥ १२ ॥ [illegible] देहो हि रगाः
[illegible] ॥ [illegible] ॥ १३ ॥ [illegible] महानामी [illegible]
सर्वतः ॥ [illegible] देवास्मनराद्ययः ॥ १४ ॥ [illegible] गन्धर्वाः [illegible]
[illegible] साधुवादिनः ॥ १५ ॥

[illegible] ब्रह्मभूतस्य पुनर्[illegible] क्रमेणोन्याः
[illegible] ॥ [illegible] निवर्त्य [illegible] दिनः ॥ [illegible]
१५ ॥ [illegible] ब्रह्मभूतस्येति ॥ १६ ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] हाहाकार इति ॥ १७ ॥ [illegible] ॥

श्री माहा. २०

कथं तर्हि मायया तत्त्वमीशितृत्वमिति शंकायां ॥ श्रीविष्णुस्वरूपप्रतिरूपणपूर्वकं तत्त्वावतारः ॥ सर्वानर्थ
निवृत्तिरित्या प्रशस्तार्थं स्वरूपं सुदृढतरं तिन यत्रेति पंचभि ॥ दंभीति मायाके पर्यायवाचक प्रमाणानि तद्वंभूतायां तु
ज्ञानसह ॥ उक्तिव्योममायायामायेत्यर्थः स्या आत्मवादो क्रियमाणो आत्मवादो मिथ्याभयान विराजि
तानप्रकाशितानि तं भीतेव सकार्यमोहादिकारं तत्कर्तृतां कथं विद्धते तद् इति प्रतिपादितमर्थः ॥ त
दुक्तं तस्मै नमो भगवते वासुदेवाय धीमहि ॥ यन्मायया दुर्जयया मां ब्रुवंति जगद्गुरुं ॥ विलज्जमानया
यस्य स्थातुमीक्षापथेमुया विमोहिता विकत्थंते ममाहमिति ॥ दुर्धिय इति किं च यद्यस्मात् तदा ।

न यत्र दंभीत्यभया विराजिता मायात्मवादे सकृदात्मवादिभिः ॥ न यद्विवादो विविधस्त-
दाश्रयो मनश्च संकल्पविकल्पवृत्तियत् ॥ ३ ॥ न यत्र सृज्यं सृजतोभयोः परं श्रेयश्च जी-
वस्त्रिभिरन्वितस्त्वहं ॥ तदेतदुत्सादितबाध्यबाधकं निषिध्य चोर्मीन्विरमेत्स्वयं मुनिः ॥ ३ ॥

अपनो मायाश्रया विविधो विवादो पि नास्ति विशेषविमलावादानां तस्य च विशेषतीतत्वादिति
भावः ॥ संकल्पविकल्पात्मको यस्य तस्मात्तत्रापि यत्र नास्ति संकल्पविकल्पानामपि विशेषविषय-
त्वात् ॥ ३ ॥ किं च सृज्यं कर्म सृजतां कारकगणं सृज्ययोः ॥ सृज्यसृजतोः परं साध्यं श्रेयः फलमपि
सृज्यसृष्टफलैरन्वितो जीवश्चाहंकारात्मको [illegible] नास्ति [illegible] इत्यादितो निरस्तो बाध्यबाधको
यस्मिन् ॥ तदेवं तत्स्वयमात्मस्वरूपमिति स्पष्टः ॥ ततस्तस्मिन् [illegible] अहंकारादीन् निषिध्य
उपविरमेत् ॥ विशेषेणाक्रीडतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ २०

कथमतः सत्वदुःखेष्वरागतानास्ति सर्पादीनामुपलम्भमात्रत्वादितिचेत्तत्र॥ सर्पादिर्नोजनः पं
चतत्त्वमात्रपृथक्स्तिति यासोऽलीति [illegible] यानत्वतेत्रा इति
भावः॥२१॥ सत्त्वीयते ममाप्यनाश्रमिस्त्वादिति [illegible] नकमस्ततः॥ सर्पान् दृष्ट्वा प्रप्र
कम्पनत्वा [illegible] यतापराध इति भावः॥२२॥ चाक [illegible] ॥२३॥ ननु कथं विदुषामप्येवं संमोहः

सर्पे बोधाग्निभिर्मन्त्रैः [illegible] आमिभिः नृप॥ येन मुक्तेऽतेजोभूते प्रारब्धकर्म तत्
॥२४॥ तस्मात्तत्त्वमिदं राजन् [illegible] यतामियादिकं॥ सर्वात्मना [illegible] दिहे हि भुज्य
ते॥२५॥ [illegible] सर्पं समस्तं [illegible]
ति॥२६॥ [illegible] महामायाव [illegible] यथा॥ [illegible]
णाहुतिमिः॥२७॥ टीका

यतः॥ [illegible] पाल्पर्णाणामिस्यादिन [illegible] सेयतितथा मह
त्वं दर्शयति॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ यस्मात्सर्वा
त्मिसो [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] कोधादिमिः [illegible]
तिवाचकता [illegible] ॥ ननु [illegible] नाबाधितयाकृतामोहः स्यात् [illegible] यथा

श्री॰ भा॰ २८

प्रकाशनादेरुपासकानां मोक्षफलमाह यदुपासनयेति योगिनामात्मनो मलं धूत्वा शावो सकृद्ध्यं भूतं
मन्तमाह इदमर्मधि भक्ति क्रियाश्रयात्मकारके मधि दैवपवित्रिग भूता श्राव्योयस्येति तत्र यामे ॥ ३८ ॥ त्रि
वृत् त्रिमात्रः कोऽसावोंकार इति ॥ तत्राप्य मानस्याकारस्याकारसमाम्नायात्मभावात् ॥ स्वस्वतन्त्रतावि
शिनष्टि अव्यक्तः प्रभवो यस्य सः तदेवाह स्वराट् ॥ स्वतः प्रवृत्त इति प्रकाशमानः ॥ तमेव कार्येण
तत्त्वयति यत्तदिति प्रसकलं लिंगं भावा विष्णु प्रमाणं ज्ञानलिंगमकं ॥ ३९ ॥ कोऽसौ परमात्मा तमाह
शृणोतीति इदं स्फोटमव्यक्तमाकारं तत जीव प्रवर्त शृणोति तनेत्याह ॥ सुप्तश्रोत्रे कर्णवियो
नादिनाद्य प्रवृत्तिकाये आत्रेसति जीवस्य कारणोदीनत्वानन्तत्वात् ॥ ततदा आत्ता तदुपलब्धिस्त

यदुपासनया ब्रह्मन्योगिनो मलमात्मनः ॥ द्रव्यक्रियाकारकाख्यं धूत्वा यान्त्यपुनर्भवम् ॥ ३८ ॥
ततोऽभूत्त्रिवृदोंकारो योऽव्यक्तप्रभवः स्वराट् ॥ यत्तल्लिंगं भगवतो ब्रह्मणः परमात्मनः ॥ ३९ ॥
शृणोति य इमं स्फोटं सुप्तश्रोत्रे च शून्यदृक् ॥ येन वाग्व्यज्यते यस्य व्यक्तिराकाश आत्मनः
॥ ४० ॥ स्वधाम्नो ब्रह्मणः साक्षाद्वाचकः परमात्मनः ॥ स सर्वमन्त्रोपनिषद्वेदबीजं सनातनम्

तस्य परमात्मनो वाचकाविति भावः ॥ इदमत्र नैवयतः सत्यादिकं ॥ अथ सर्वोऽपि हि यवर्गोहकस्तानयस्मा
त्स्वोयदा पाहे प्रतत्त्वाप्रत्यर्थे तत्तदा जीवः [illegible] ॥ अतो यः तदा पाहे प्रतत्ता
जीवप्रभावप्रतिमत्पत्यापरमात्मनो वाहत [illegible] ॥ [illegible] अन्य ते
यस्य वहत्वाका शोऽज्ञात्मनः सकाशात [illegible] ॥ ४१ ॥ [illegible]
यद् ब्रह्मतस्य कित्वपरमात्मा भाभूम मनसा देवताबाह्यकोपी सा शायेन्ना हम सर्वमन्त्रोपनिष
इह सम्यक्स्वरूपमित्यर्थः ॥ तत्र हेतुः वेदानां बीजं कारणं बीजत्वेपि अविकारितामाह सनातनमनादे
रुत्पत्तसंभवात्वात् ॥ ४२ ॥

यन्नस्त्विदं सर्वं परस्मा मनेती त्यात्म परमिति पदेन तत्त्वेव वेद्यवेद्यं स्वरूपमाम्नेति केवलं॥ [illegible] त्ति
ति स्वलवः सर्वको मिकवः यतः प्रनस्य सोहलाः॥ [illegible]
वविसृज्य देहं प्रहङ्कारा भावादस्य प्रसोहं देनास्ति मत्स्य को मिकुर॥ [illegible]॥ [illegible] नीतितनेनं [illegible]
प्रविद्ध [illegible] भवमपिप्रमात्माय [illegible] ॥ [illegible]
स्थितमेव वृद्ध आत्मनस्याग्रहीतमित्यर्थः॥३२॥ [illegible]
मिति गेहजममेति॥३३॥ [illegible] प्रतिवादानि तं॥२७॥ [illegible] सर्वमात्मनि तनमः

परंपदं वैष्णवमामनेति तत्त्वनेति नेतीत्यतडत्तिह स्त्वः॥ [illegible]
सोपगत्या [illegible] समाहितेः॥३४॥ नयतं [illegible] निविष्टा [illegible] पदं॥ [illegible] मेति दो
[illegible] देहसोहं जं॥३५॥ प्रतिकाकां निनि [illegible] नाम [illegible]॥ नवेदं देहमाश्रित्य
[illegible] ता [illegible] मामिया॥३६॥ [illegible]॥ येनादिभिः [illegible] देहाद्यायै [illegible] आत्मा
वे [illegible] तिया [illegible] मामिये हितेः॥३८॥ सूतः॥ समाहितात्मनो [illegible]
परमेष्ठिनः॥ [illegible] भाव्यते॥३९॥ [illegible]

तिष्ठ [illegible] गतवानस्मि॥४०॥ [illegible] समाहितात्म [illegible]॥ तत्र [illegible]
ता विभागं विद्या [illegible] वेद विभागमपि [illegible] गतवानस्मि [illegible] तिपैतादिभिरितिहं
सोस्मि॥४८॥ तत्र प्रथममवेदा विभाव प्रकारमाह॥ समाहितात्मन इति प्रष्टाभिः [illegible]

श्री० भाग० द्वा० ४९

अंशांशः मायातत्कार्यांशाः सत्वं तस्य कलया अंशेनावतीर्णः ॥ मंत्रराशीन्विभज्यमेवाह ऋगिति ऋगादिमंत्रजातारा
शीन्वर्गशः समूहकरणभेदेनउद्धृत्य पृथक्कृत्य मणिगणाः ॥ पद्मरागादयो विविधाः उद्ध्रियंते उच्यंते
मंत्रैश्चतस्रः ऋगादिसंहिताश्चक्रे ॥५०॥ तासां संहितानां मध्ये एकैकां ॥५१॥ ऋक्समुदायरूपां बह्वृचाख्यां
नितरामश्लेषेण गद्यमानत्वान्निगदाख्यं ॥५२॥ छंदःस्वरं गीयमानोन्यात्तच्छंदोगाख्या संहिता ॥५३॥ नन्वेव

पराशरात्सत्यवत्यामंशांशकलया विभुः ॥ अवतीर्णो महाभाग वेदं चक्रे चतुर्विधं ॥४९॥ ऋगथर्व
यजुः साम्नां राशीनुद्धृत्य वर्गशः ॥ चतस्रः संहिताश्चक्रे मंत्रैर्मणिगणा इव ॥५०॥ तासां स चतुरः शि
ष्यानुपाहूय महामतिः ॥ एकैकां संहितां ब्रह्मन्नेकैकस्मै ददौ विभुः ॥५१॥ पैलाय संहितामाद्यां ब
ह्वृचाख्यामुवाच ह ॥ वैशंपायनसंज्ञाय निगदाख्यं यजुर्गणं ॥५२॥ साम्नां जैमिनये प्राह तथा
छंदोगसंहितां ॥ अथर्वांगिरसीं नाम स्वशिष्याय सुमंतवे ॥५३॥ पैलः स्वसंहितामूचे इंद्रप्रमि
तये मुनिः ॥ बाष्कलाय च सोप्याह शिष्येभ्यः संहितां स्वकां ॥५४॥ चतुर्धा व्यस्य बोध्याय याज्ञव
ल्क्याय भार्गव ॥ पराशरायाग्निमित्रे इंद्रप्रमितिरात्मवान् ॥५५॥ अध्यापयत्संहितां स्वां मांडूकेय
मृषिं कविं ॥ तस्य शिष्यो देवमित्रः सौभर्यादिभ्य ऊचिवान् ॥५६॥ राम० ॥ राम०

एकस्यैवशाखाविभागमाह पैल इति स्वसंहितां द्विधा विभज्य इंद्रप्रमितये बाष्कलाय चऊचे ॥५४॥ स बाष्कलो
पि स्वसंहितां चतुर्धा व्यस्य बोध्यादिभ्यः शिष्येभ्य आह हे भार्गव ॥५५॥ इंद्रप्रमितिरपि स्वां संहितां स्वत
मांडूकेयमध्यापयत्तस्य मांडूकेयस्य शिष्यो देवदत्तिः ॥५६॥ राम० ॥ राम० ॥ राम०

राम० ४९

यदा नीततः प्रपंचोत्पत्तिप्रकारमाहतस्येति नयः॥ त्रिसंख्या युक्ता भावाः येरेकारोकारमकारैः पार्यंते तत्कारणमात्॥ तानेवाह गुणाः सत्वाद्या नानाति सत्वजः मामाति ग्रर्थाभूभुवःस्वर्लो काहूनयो जा प्रदाथाः॥७२॥ ततः सोभ्योवर्णेभ्यः प्रहाणामस्मासायसमाहारतमेवाह॥ श्रत स्थानयगलवाः॥ उष्माणः शषसहाः स्पर्शाः प्रकारायोः स्पर्शाः कादयः क्ष्मादौ वौश्रग्रा दिशृत्वान॥ जिह्वामूलीयदयः तपवेलदौ ण्णस्तनपयस्यात॥७३॥ विश्वः वर्णवसन्रूपोभग वान्॥ प्रसजादाति पूर्वस्येवानुग्रगाचानहर्मिविवदतया चतारोमहा वोपलद्वितानसृविजः च तस्प्रणामासयोवर्णि प्रकारगसाभूमहह॥ पार्यंतेयेसभ्यो भावागणानामार्थवतयः ॥७४॥ ततोनरसमासायमसूमहसवानतः॥ अनस्याच्सरस्पर्शाह्रस्वदीर्घाद्विलन्न ण्णे॥७५॥ तेनाप्तोचनशेषेवासुत्तिर्थिवदनेः विश्वः॥ स्वयाष्टतिकान्मोकारग्रामन्दीत विवदतया॥७६॥ पुत्रानस्मायापत्ना स्ववस्त्रदोत्तस्यकाविदात॥ ततःप्रमी पदेहार स प्रयेभ्यः समाविणात॥७७॥ तपरस्पतव्याप्रास्नमो स्प्रपूततनः॥ चनर्यमवृष्यमसा हापदालैमहर्षयोः॥७८॥ लोण्णतुवः हीणस्नना नृपयापाचोद्यकालतः॥ वेदान्न सर्धयोयम्यन्दिस्याह्त तोदिताः॥७९॥ प्रश्नुनयोन्तर अलन्मगवाल्लोकभावनः ब्रह्मणाधेलोवैपालेयोविनोधर्मगमप्॥८०॥ मिन्नयौति॥८८॥ राम॥ रामः॥

त्वर्हेतारः॥ तेरत्नषेयेहोयाप्रुपेवादिकंकर्मवान्तर्हेमंतदिवतया॥८१॥ पुत्रान्समीर्ण्यदीनं तानवेदान॥ ब्रह्मकोविदान् वेदाद्यारणादितिपुराणं॥८२॥ एवंवतर्षु गेषप्रामाः द्वापरमोद यस्यतह् णलतणस्यकालस्यतोस्मिन्नृपरांतवेदविभामप्रसिद्धेः॥ णोननुसमकालय्यामाव तारप्रसिद्धेः स्पव्यसाविभक्ताः॥८२॥ तत्र हेतुः लोकायुषः जनानंतान्हि प्रसृष्वबुद्धिप्रभवनानत्स्र

श्री आदि० २०

20

केदितस्यासीते विश्वरूपेणावस्थितमिति तिति यः ॥ पदेति विशेषणः भूतानामादरः ततस्तुतेर्मिरीयाइति
प्रसिद्धः स्वपेशालाश्रुतिरम्याः वहवद्वनमर्तानरमेरविवदयाः ॥ ८५ ॥ कालेमाश्रादिनादिशास्त्राप्र
सेनमाहृयात्तवत्स्य इत्यादिनाक्षेत्रवेशापायनस्यमास्यनविभज्यश्च नहन्नादविद्यमानानि श्रापित्र
पिकानिगवेषयनमयायन स्रपनेस्थितमप्यक नहावईश्वरेतदातोह्यतथावस्थितिः कल्पिः पूर्वा।
हृदितिदेवईश्वतेयज्ञवेदेनतिहतिमध्यश्रद्ध ॥ मामवेदेनामन्नमध्यमहीयतेवेदरुष्मपतिभिवे
तिरूपंइति ॥ ८८ ॥ ॐनमोभगवतेआदित्यायनमंयोमयानीकयवेमालोकयायास्त्रवेदंहतोमन
यत्रेधितितिरामृत्वाततोलपस्यादरः ॥ तेतिरीयाइति यजुः शालोत्रामस्वपेशालाः ॥ ८५ ॥ या
नवतानलोत्रमस्कृदात्सपिगवेषयन ॥ यत्रोवविद्यमानानि स्रपनस्थीकेमीश्रां ॥ ८९ ॥ यान्तवलः
ॐनमोभगवतेआदित्यायश्रखिलजगतामात्मस्वरूपेणावचनविद्यभूतानिकायानांत्रमादिलेभ
पर्यंतानाश्रुतहृदयेषुवदिरपिवा ३ कायाएवोपाधिनाअवधीयमानोभगवानेकएवलहृगान
व निमषादयवोपचितसंवत्सरगणेनापामादानविसर्गाभ्यामिमालोकयात्रामनुवा
इति ॥ ९१ ॥ याम०
यः ॥ अहरहर्यदर्पयतिश्रखिलजग तामात्मस्वरूपेणश्रंतर्हृदयेषुकालस्वरूपेण
ववहिरपिवर्तमानइतिश्रखिलजगतभिमस्यप्रपंचः ॥ वतविद्यतिहृदयांतर्वेतिन्नेपिजीववर्तानो
पाधिना ३ अवधीयमानः अनाकलयमानः कालस्वरूपेणेचयमस्यप्रपंचः तेनतित्वाणेतवादयो।
येवयवास्तेहूत्रवितं ॥ संवत्सरास्तेषांगणेनअपामादानविसर्गाभ्यामिमालोकयात्रामनुवी २०
प्रथमापादोक्तवेत्यनानुवर्तिना ॥ ९० ॥ याम० याम०

तत्सुतः मांडूकेयस्ततः स्वाध्यायं गादि शिष्यपरंपरया नानाध्याययुक्तां मापयेत्यर्थः ॥५७॥ तच्छिष्यः शाक-
ल्यशिष्यः स्वसंहितां निपा विभज्य वत्सादिभ्यो वैदिकपदार्थव्याख्यानरूपनिरुक्तेन युक्तां बलाकादिभ्यः ददौ
भ्यो ददौ ॥५८॥ बाष्कलिः पूर्वोक्तस्य बाष्कलस्य पुत्रः ॥ प्रतिशाखाभ्यः उक्ताभ्यः सर्वशाखाभ्यः वालायन्याद-
यः तामादधुः अधीतवंतः ॥५९॥ अनुक्रमशाखोपदेशानां पूर्वकेनोक्त ॥ श्रवणफलमाह श्रुत्वा इति एतच्छं-

शाकल्यस्तत्सुतः स्वां तु पंचधा व्यस्य संहितां ॥ वात्स्यमुद्गलशालीयगोखल्यशिशिरेष्वधात् ॥
॥५७॥ जातूकर्ण्यश्च तच्छिष्यः सनिरुक्तां स्वसंहितां ॥ बलाकपैजवैतालविरजेभ्यो ददौ मुनिः ॥
॥५८॥ बाष्कलिः प्रतिशाखाभ्यो वालखिल्याख्यसंहितां ॥ चक्रे वालायनिर्भज्यः काशारश्चैव तां
दधुः ॥५९॥ बह्वृचाः संहिता ह्येता एभिर्ब्रह्मर्षिभिर्धृताः ॥ श्रुत्वैतच्छंदसां व्यासं सर्वपा-
पैः प्रमुच्यते ॥६०॥ वैशंपायनशिष्या वै चरकाध्वर्यवोऽभवन् ॥ यच्चेरुः ब्रह्महत्यांहः क्षपणं
स्वगुरोर्व्रतं ॥६१॥ याज्ञवल्क्यश्च तच्छिष्य आहाहो भगवन् कियत् ॥ चरितेनाल्पसाराणां
चरिष्येऽहं सुदुश्चरं ॥६२॥ इत्युक्तो गुरुरप्याह कुपितो याह्यलं त्वया ॥ विप्रावमंत्रा शिष्येण
मदधीतं त्यजाश्विति ॥६३॥ देवरातसुतः सोऽपि छर्दित्वा यजुषां गणं ॥ ततो गतोऽथ मुनयो

दसां व्यासं वेदानां विभागं श्रुत्वा ॥६०॥ यजुर्वेदे तित्तिरीयशाखोत्पत्तिप्रसंगेन प्रस्तावमाह वैशंपायनशिष्या इत्यादिना
चरकाध्वर्यवो नाम ये ब्रह्महत्यांहः क्षपणं स्वगुरोः व्रतं चेरुः ॥६१॥ तत्र यात तस्य गुरोर्व्रतं
चरणार्थं ब्रह्मचर्यस्य ॥६१॥ तत्र शिष्यः वैशंपायनशिष्यः अल्पसाराणामेतेषां चरितेन कियत् सु-
दुश्चरमहं चरिष्यामीति ॥६२॥ विप्रावमंत्रा ब्राह्मणावमंता कृतं मदधीतं मा त्यज त्यजेति ॥६३॥ देवरा-
तसुतो याज्ञवल्क्यः ॥६४॥ ताव॰ ॥

श्री
भा॰द्वा॰
४१

एवं स्तुतः प्रसादितश्च ॥ ७३ ॥ पंचदश शाखा याः प्रागेव परिमिता यजुर्भिरकरोत्तास्तु ते विभुः ठेरस्याः सवनस्य ः
ते यजुर्भिरकरोदिति तत्र यजूंषि तेन तैः रविणा श्रुतानि रूपेण वाजिना भाः केसरेभ्यः वाजिनव्वे वाजसनेयाः स्वा ः
नस्थाः शाखाः वाजसनेयी संज्ञाः ताः शाखा इति वा ॥ ७४ ॥ सामशाखाविभागमाह जैमिनेरिति तत
स्तनः सुमंतस्ततः ताभ्यामेकैकां पौत्राभ्यां क्रमेणैकैकां प्राह ॥ ७५ ॥ तत्र शिष्यो जैमिनेः शिष्यो महानप्रति
मेधावी सहस्रसंहिताभेदं चक्रे साम्नां ततो सहस्रं ततस्तेन ॥ ७६ ॥ सुकर्मणः शिष्यद्वयः

सूतः ॥ एवं स्तुतः स भगवान् वाजिरूपधरो हरिः ॥ यजूंष्ययातयामानि मुनयेऽदात्प्रसादितः ॥ ७३ ॥
यजुर्भिरकरोच्छाखा दश पंचशतैर्विभुः ॥ जगृहुर्वाजसन्यस्ताः काण्वमाध्यंदिनादयः ॥
॥ ७४ ॥ जैमिनेः सामगस्यासीत्सुमंतुस्तनयो मुनिः ॥ सुत्वांस्तु तत्सुतस्ताभ्यामेकैकां प्राह संहि
तां ॥ ७५ ॥ सुकर्मा चापि तच्छिष्यः सामवेदतरोर्महान् ॥ सहस्रसंहिताभेदं चक्रे साम्नां ततो
द्विज ॥ ७६ ॥ हिरण्यनाभः कौशल्यः पौष्यंजिश्च सुकर्मणः ॥ शिष्यौ जगृहतुश्चान्य आवंत्यो
ब्रह्मवित्तमः ॥ ७७ ॥ उदीच्याः सामगाः शिष्या आसन्पंचशतानि वै ॥ पौष्यंज्यावंत्ययो
श्चापि तांश्च प्राच्यान्प्रचक्षते ॥ ७८ ॥ लौगाक्षिर्मांगलिः कुल्यः कुशीदः कुक्षिरेव च ॥ पौ
ष्यंजिशिष्या जगृहुः संहितास्ते शतं शतं ॥ ७९ ॥ राम॰

कौशल्यो हिरण्यनाभः ॥ पौष्यंजिरावंत्ययोरपि यद्यपि हिरण्यनाभस्यापि पंचशतानि शिष्या आ
सन् तेनावंती ॥ शाखा यथा यथावज्जगृहुः तान् प्राच्यान् आत्मनः कालतः ॥ काण्विता सामगास्त्र प्रचक्ष
ते इत्यर्थः यद्योक्तं वैष्णवे उदीच्याः सामगाः शिष्याः तस्य पंचशतं स्मृताः हिरण्यनाभस्त्रावंत्यः
संहिता ये द्विजोत्तमैः गृहीतास्तेऽपि चोच्यंते पंडितैः प्राच्यसामगा इति ॥ ७८ ॥ एवं पौष्यंजेः शाखयाऽपि सामगाणाम्

द्वितीयपादार्थोनुवर्णनेन स्तौति यद्वद्धहृद्वर्तिनि हे विबुधाधीश मुनिंद्र: सः मुग्धभगवतः ॥ तव पदं वेतपति तत् समधी
महिमम्मगा विमलेन प्यायेमपुनः स्तसैव मक्तोप्यनेप्रकटं द्रि ष वर्णनीयं वैदिक कर्म मार्गेण स्तवनो भक्तानाया
स्यानिला निद्धविला नितत्वं लानि ह निना विद्धः त्वो निनेधावीजमम्मा ने वतेषा भवभ्रजनविनाश हेतुमंथः
हेतपनेति ॥ ४० ॥ स्तुतीयपादेन स्तोतियद्वहेति ॥ यो भवान स्याखरनग समस्त द्धानां स्वाख्याया णां जीवा।
नामन इंद्रियप्राणगणानां ॥ अनात्मनो जडानां स्वयमात्म वालयामीसन् प्रबोधयति प्रवर्तयति ॥ ४४
यद्वद्बुध विबुधपं भमविलाद स्तपनि श्चल सवनमहराद्वारा ध्यायं विधीनो यतिह मानानामः
विलदुरी हजिनवीजा वभजनभगवतः समधिमी महिनयन संभ्ल ॥ ४८ ॥ यद्वद्बुवावस्थि।
रचरे विकारणा निजनिकेतना नामन इंद्रियस्य स्थानामात्मवः ॥ स्वयमात्मानं तथा मीप्र
बोदयति ॥ ४९ ॥ यथैवस्मलोक मानिकरानवस्ताप्रकाशं स्तानगारयह गिलिनप्रपनका।
मिवविद्येतनेश्रवलोकाम्नुकपयाप रमकारुणिकः ॥ ईशयो वात्याप्याहरद्धानसवन
श्रयमित्स्वधर्मा ध्यात्वा न प्याने प्रवर्तते यतिश्रवनिपतितिवा मा भूनो मयमतीयत्नदति
॥ ५० ॥ परितप्ता पापा पाले स्तवकमलका णां जलि मिकुच्छ नदेला: ॥ ५१ ॥ अथ य हे भगवन्स्त
वचरणेन तिनयुगनैत्रिभुवनगृहमिवेदितमह्ममया नयाम प्रयक्षा मउपमरामीति ॥ ५२ ॥
स्तुतीयपादेमेवमेव स्पष्टयतयान्यायवत्ताणः ॥ स्तौति यद्वदेतियत्तक पवभगवान् मतिकालवद
नौयोधकास्तंत्रो जगत्प्रद स्तेनलितिं ॥ अतएवम कुमिवध्वितोतनेस्वधर्मात्यैयराध्यावस्था
ने प्रमत्त प्रवाणत्व नदेव श्रेयस्कत्ता न् ॥ प्रवले यति किंवद्यो भवान वतिपतिरिवादति गक्ष्मति ॥ ५३ ॥ प्र
पापा पालेपि द्वादि भिर्दिकालेः कमलको पाद्मैः नवस्रैः वा ज्ञलिभिः उपगता हे ताः इत्वार्थैः ॥ ५४
यष्य अभूतः नमध्यस्रतः ॥ हस्तौ चप्रपालयामानि प्रमेय ध्यावद विज्ञाता विपक्ष लितत्का रोत्तु उपसता।

श्री॰
भाष्या॰
श्री॰
२२

तमशिष्यो यो हृत स्रुलः ददेश्नत्वा रोवयं सूल संहिताः इत्यनेनततः संहिता वाङ्मयं स्मृतिः ॥ ७ ॥ श्री मद्गुरुकपदी
विज्ञाने षिसंवादे निरूपितमपि तुत्राणलव णाङ् क्रकल्पयना यदर्शाययति ध्रुवा लोति ॥ ८ ॥ अस्य विस्मृस्य सूत्र सर्गावि
सर्गं स्थ त्याण पो ष्ठता स्तनयः ॥ मन्त्र नते श्रा नक स्था: नियोगो म्नामि राम्रयः ॥ इत्यत्रो के स्थान पोषणो द्दीनरता
शास्त्रा भ्यां उप्रते श्रे नत्याण मन्त्रं नतापि तं श्रो वे शाङ्ग वति नमिति ईश्वा नुकया: संस्था नियोयः प्रतेनेवा नेकलय ॥ रूपा
मन्त्रिरणु नाहे न पाहे नजीवा श्रयवा सा ना शाङ्क वाक्या युतयो गरहीता: ॥ ९ ॥ दृशा मिलतातो एक सर्थे म
हा पृथा णां विड: ॥ केवि मंत्र वि पमर्गे स्थ प्रति सर्गस्थ वं शो मन्वं तरा णि च ॥ वं श्या नच्च रितं चेति पुरा णं पंच ल॥

कल्पयो हेव मा वर्णि गत शिष्यो कृतवान: ॥ श्री महिमा मश्रीष्या उत हो मूल संहिता ॥ ९ ॥ पुराण
लक्षणं लक्ष्म लक्षि मिनिरूपितं ॥ भागवतं दिमाश्रमवेदस्या स्तितु स्माृतः ॥ ८ ॥ सर्गो स्याय विसर्गः
स्तुमि रतो न राणि ॥ वंशो नव्या नुच तिनेम स्थाके न्वपाश्रयः ॥ ९ ॥ दशमिलतो युक्तं पुराण
तद्विदो विदुः केचित्पंच विधं ब्रह्मन्महदल्पव्यवस्थया ॥ १० ॥ अव्याकृत गुणा क्षोभान्महतस्त्रिवृतो
हमः ॥ भूत सूक्ष्मेंद्रियार्थानां संभवः सर्ग उच्यते ॥ ११ ॥ राम राम ॥

नर्गः ॥ महत्स्य राणम स्यं दे ति [illegible] नायत्य सा पिलत्या तिष्ठय [illegible] नं तत्स्म सूचवतां च्युतं तु षा पं
च एवं तत मेत स्य विवतान [illegible] मति स्त्र स्यपे न सृष्टः ॥ १ ॥ सर्गादि लक्षणं [illegible] वाच ष्ट मा स्या कृत तमा दि तामस
धान स्यगुणा नां तो भल मत्तो ॥ नमिति वदे का: तस्मात्सूतमा त्राणां तन्मात्रां इंद्रियाणां च तथां ना
वत स्थाना वबस्तु नानैश्वना नां च संभवः सर्गं कत्वा स्या ष्टिः सर्ग इमर्थः उक्तेर्मतेन योगेताऽस्य व्याप्तनप
गः ॥ १२ ॥ राम ॥

२२

११४

कृतो नाम हिरण्यनाभस्य शिष्यः स शिष्येभ्यः कुथे ॥ ते षाम्न्या प्राच्यप्रसिद्धाः ॥ तासां नामान्यवन्त्यः ख्याति
ष्येभ्य कुथे ॥ ८ ॥ द्वादशैव षः ॥ ९ ॥ सप्त मे अथर्ववित्स्तारः पुराणं च स्मर्तन्नः ॥ पुराणं लक्षणादीनि फल
मा ॥ वर्तेषु ॥ ते क्रमप्राप्तमथर्ववेदविभागमाह शिष्यक ॥ बंधनामानं सुका सुकौयां संहितां सो
पिप्पलादस्य त्विता हि धा विभज्य तदुक्तो वै एचे अथर्ववेदं समुन्नेः ॥ समंतु समितधुतिः शिष्यमध्याययया
मास सकबंध सो पितं हि धा ॥ कृतावेदस्पर्शायनघाय ध्यायदत्तवानिति ॥ १ ॥ तु वेददर्शः संसंहि

कृतो हिरण्यनाभस्य व तर्हि ग्गतिसंहिताः ॥ शिष्य रुद्रे स्वशिष्येभ्यः शोभा आवंत्य आत्म
वानं ॥ ते द्वादशैव षड्यः ॥ ९ ॥ सुतः अथर्ववित्समंतमुनि षमध्याययत्सुकां सं
हिता शोपिप्यधायवेददर्शाय दोन्तवन ॥ १ ॥ शौल्कायनिब्रह्मबलिमोदौषयषलायनिः वे
ददर्शी स्वशिष्येभ्यः तपथ्या पान शोष्णु ॥ ४ ॥ कुमुदः सुनकौब्रसन्न जाजलिः शुण्य घं
विन ॥ ३ ॥ बभ्रुः शिष्यो पाणिरमः सैपवायनपचव ॥ अपरीयतन संहिते द्वे सावर्णिं धास्त
याय ॥ ४ ॥ त्रय्यारुणिः कणयस्त्रुमावर्णि रकृतव्रणः शौणपायनहारीतोष्टवैदा
तिकाश्च मे ॥ ५ ॥ अपरीयतन्या मोष्यान्संहितां सुतिनंपैषात्त ॥ एकैका महर्षिनंशां शि
ष्याः समध्यगात् ॥ ८ ॥

तां च तपांविभज्य तत्रःशिष्यान व्यापपथ्यां मासप्र च श्रुत्रि धाविभज्य नोनितिसाधनाह ॥ सौल्का
यनिति ॥ २ ॥ न तन्त्र का त्वः शातिकल्पश्रुतिहोम्रदुन्तो न तन्त्र कल्पो वेदानां संहितानां तृषे वेद ॥ च
तुर्थः स्पांदागिरणातिकल्पश्रुपंचमश्रुतिः नत्वन्त्र कल्पादीनां कर्ताणाम रसन्नाम मसिहृच्यते ॥ ७ ॥ मति
तमुत्वाद्दितिमथ मव्या घट्ठसंहिताः कोनामेति त्रिरो महर्षिणा यप्रदात ॥ तस्य मत्वादेन त्रय्यारुणि
दयः एकैकां संहितामपो यतपते षायस्पा शिष्याे हृताः सर्वा समधीतवान ॥ ५ ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥

भा॰ द्वा॰
२३

ग एष अवस्थात्रयान्तरे केति जाग्रदादिष्ववस्थासु स्वजीवनतया वर्तत इति जीवस्तनयो विश्वतैजसप्राज्ञाः तेषु
मायामयेषु सात्विकतया अन्वयः समा आरोहे अतिरेकोऽयमेतत् त्रयमस्यास्य प्रतीति बाधयोरवधिर्नाव
धिभूतमयाश्रयजत्यतश्चार्थः १९ नदेवमहङ्कारोत्तप्रपञ्चस्य निपदा चेद् गुणदादिषु द्रव्येषु दायया पुतम
विनत्वगुणत्रयेवत् शास्त्रावस्थानात् रूपणामायामयनाम्नात्रयस्य सन्नाम्नात्रयस्य एवं बीजगर्भो यानमा
हियो मा ययता॰॰ पासीनां महेशावस्थास्तरं तव विश्वपिशात् तेन स्मादिनेन पूतमपूर्तं वयनेद्यास्त्र
यति २१ एवं द्रष्टापि तन्त्रणानि स्याख्यात्यवसायति महात्मना इति पदके नवाह विरमेतेति यदास्य
आत्मनैकान्तपायस्य जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु मायामयेषु तद्ब्रह्म जीववृत्तिष्वपाश्रयः १९ एवं
विदित्वा ब्रह्मयस्य योगेन वा तपसा न त्वमानेन देहादि निवर्तते २१ एवं च तत्त्वस्य गुणानां
निगुणः विदः मुनयो ह्यहं शास्त्रं तत्त्वानि महानिति २२ आत्मस्वपनेवं तत्त्वविदं योगेनेन सङ्गाद्
नामसौ भागवतत्रागुणेषु मनसीति २३ भविष्यत्त्वं विवर्तमानोऽपि समवायमेव वार्त्तमात्मकोऽ
मेवत्वानां त्वं मितिविषदं २४ वसति हि समायोगेन शायामानः धनमनेः शिष्यशिष्यप्रशिष्याः
गोरीनामगाम यत्नावस्थानेन वाम रेवादेः स्वयमेव विनेतिमेत इहैवानुतिष्ठेते न योगेन वादे वह
मादिवत् नरा विदे यामावात् आत्मानं वेदत दावा वियान् इह नीरीहा या श्रेष्ठा याः संसारतुपाया
निवर्तत इत्यर्थः २२ भगवान् श्रीभागवतः प्रस्तावे न तत्त्वलनागादिमासतिकग्रन्था प्रस्तमाह २
न विधः जेगोलतानि १७ त्रिवर्ग्यप्रणादशा २४ उपसंहरति प्रसन्नात्रिति मनेवां समस्ये शिष्यादीनां

२३

विसर्गस्त्वाह पुरुषेति पुरुषेणानु[illegible]गृहीतानामेतेषां महदादीनां पूर्वकर्मवासनाप्रधानोऽयं समाहारः का-
र्यभूतः चराचरप्राणिरूपो बीजाद्बीज[illegible]प्रवाहापन्नो विसर्ग उच्यते इत्यर्थः ॥ १२ ॥ वृत्तिं भूतानां भूतानां स्था-
वराणां चराणि [illegible] [illegible]दादि [illegible] वृत्तिः ॥ तत्र तत्र [illegible] स्वभावेन कामात् चोदनया
पि वा नियमता वृत्तिः ॥ [illegible] [illegible] इति कथ्यत इत्यर्थः ॥ १३ ॥ तिर्यगादिषु [illegible] ये वेदद्विषस्ते
युगावतारा रक्षा [illegible] विश्वस्य वर्तते इत्यर्थः ॥ ये वेदा [illegible] [illegible]स्तान् [illegible] कथं विश्वस्य
वेदद्विषो ह्यदेवाः ॥ १४ ॥ [illegible] मन्वन्तरं उच्यते षड्विधं मन्वन्तरमित्याह मन्वादयः षडेते वर्गाः

पुरुषानुगृहीतानामेतेषां वासनामयः ॥ विसर्गोऽयं समाहारो बीजाद्बीजं चराचरं ॥ १२ ॥ वृ-
त्तिर्भूतानि भूतानां [illegible] [illegible] ॥ कामाल्लेन नृणां [illegible] चोदनया पि वा ॥ १३ ॥
रक्षाच्युतावतारेहा विश्वस्यानु युगे युगे ॥ तिर्यङ्मर्त्यर्षिदेवेषु हन्यन्ते यैस्त्रयीद्विषः ॥ १४ ॥
मन्वन्तरं मनुर्देवा मनुपुत्राः सुरेश्वराः ॥ ऋषयोंऽशावताराश्च हरेः षड्विधमुच्यते ॥ १५ ॥ राज्ञां
ब्रह्मप्रसूतानां वंशस्त्रैकालिकोऽन्वयः ॥ संस्थेति कविभिः प्रोक्ता चतुर्धास्य स्वभावतः ॥
॥ १६ ॥ हेतुर्जीवोऽस्य सर्गादेरविद्याकर्मकारकः ॥ यं चानुशायिनं प्राहुरव्याकृतमुतापरे ॥ १७

स्वस्वाधिकारेणाऽयं वर्तन्ते तेन मन्वन्तरमित्यर्थः ॥ १५ ॥ वंशमाह ब्रह्मणः सकाशात्प्रसूतानां त्रैकालिको
ऽन्वय इत्यर्थः ॥ तेषां मन्वयानां वंशः तेषां ये वंशधराश्च तेषां चरितं वंशानुचरितमुच्यते ॥ १६
अस्य विश्वस्य स्वभावतो मायातो निमित्तस्य यद्वा मायातो यस्मात्तद्विधे लय इति ॥ १७ ॥ अस्य जगतः
सर्गादिहेतुर्निमित्तं जीवः ॥ सोऽत्र हेतुरुच्यत इत्यर्थः ॥ नन्वनिमित्तमाह अविद्यया कर्मकारकः क-
र्मकर्ता जीवो ह्यहं प्रयुक्तत्वाद्विश्वस्यादि सर्वत्र हेतुरित्यर्थः ॥ ननु अनुशायीति निमित्तमिति केचित्

श्री
माहा॰
२५

ब्रह्मद्रुतपरः नैष्ठिकब्रह्मचारी सन् ॥ ८ ॥ नियमं हृदये दृढं येन ग्राम्यादिषु पंचस्वहानि यथेयन्न ॥ ९ ॥ नैतं गुर्वं श्रु
तेन मम स्नजपेन ॥ २२ ॥ प्रस्ताविप्रेषिताः
माहतेनानन्तात्तः स्वेन तद्विष्णुमुजेनोधेत करा विद्युपविमोभवति ॥ १ ॥ तेन मम स्नजपेन ॥ २२ ॥ प्रस्ताविप्रेषिताः
माहतेनानन्तात्तः स्वेन ॥ तस्य तथोनिष्ठामितिहासेन वर्णयति यतद्वि
क्षेप्तारामादयोऽयस्तेनातरात्मना प्रमाहतेन ममतया ॥ २३ ॥ तस्य तयोनिष्ठामिति हासेन वर्णायति यतदि

ब्रह्मद्रुतपरः श्रान्तो जटिलो वल्कलांबरः ॥ विधृत्य मेऽन्तर्दंडः मृगवीतं समेखलं ॥ ८ ॥ हस्तानि
ब्रह्मद्रुतपरः श्रांतो जटिलो वल्कलांबरः ॥ विधृत्य मे दंडं मृगवीतं समेखलं ॥ ८ ॥ कमंडलुं
नेमासि समयं कपालं नियमेयुतः ॥ अग्न्यर्कगुरुविप्रात्मान्सर्वदा समस्यया हरिः ॥ ९ ॥ सायंप्रा
तः समाराध्य वेदमेव मासाद्य वाग्यतः ॥ नुमंजेशयगवेतव्रतानः मम गोविंदपोषितः ॥ १० ॥ एवं तपः
स्पन्दयन्तो वर्षाणां मयुतात्परं ॥ आराधयन् हृषीकेशं जितं जितमना स्मुडुजये ॥ ११ ॥ ब्रह्मलाभृत
भं वोदको ब्रह्मपुत्रा स्मृयमये ॥ नदेवं पितृभूतानि तेनामृतिति विस्मिता ॥ १२ ॥ इत्थं ब्रह्मद्रुतयः
तपः स्वाध्यायसंयमैः ॥ दध्यौ वपो लजं योगी ध्यलं केशात्मना ॥ १३ ॥ तस्य वत्सं जनः चिंतम
हायोगी न योगिनः ॥ कालो महाकालो मन्वंतरघसात्मकः ॥ १४ ॥ वनन्यादर्द्वे ज्ञात्वा
समम मस्मिन्किलायते ॥ नपोदिव्यान्कितवेसमार्यभिन हि यातने ॥ १५ ॥ गोयदीपरमः कामवस
तमनयानितो ॥ मुनयो ब्रह्मथया मारोरजस्का कमदोनथ्या ॥ १६ ॥ तदा सुमनवंदपुरापेपुरपदमन
पार्श्वतरे ॥ पुष्पमद्भानरीयत्र स्नित्रालोयपिलापिमा ॥ १७ ॥ [illegible]
पाश्चिंडतरे ॥ पुष्पभद्रा नदीयत्र स्त्रि आलोचपिलाविमा ॥ १७ ॥ रामः ॥ रामः ॥ रामः ॥
तोचितं ॥ पुण्यपुष्पहितजंजालाकीर्णं पुण्याश्रम तजन्ता शयं ॥ १८ ॥
तोचितं ॥ पुण्यद्विजसंजलाकीर्णं पुण्याश्रमतजन्ता शयं ॥ १८ ॥ मनुष्ये मुनिं मार्कंडेयं श्रेष्ठायि
स्यादितास्मिस्मरमममन्वंतेन परमस्मय देवप्रत्नीच्छतीति विस्मृजितः ॥ १९ ॥ मनुष्ये मुनिं मार्कंडेयं श्रेष्ठायि
स्यादिता स्मिन्सप्तमम्वंतेनसमस्मस्यदेवप्रत्नीच्छतीति विस्मृजितः ॥ तीयेनानयः ॥ पु
तरजस्तलोकमपि स्त्रियं तामः मयुक्त्या ॥ २१ ॥ तदाश्रमपदं प्रविहेवायुर्वंशाचितं तृतीयेनानयः ॥ पु
लपः ऋषभेन ताभिस्याचितं पूजितं पुनर्द्विजान्महर्षीणां लेखा कीर्तिं पुण्यास्रमं ममलोजनताया य

माहा॰ २५

इति श्रीद्वादशोऽध्यायः ॥ १ ॥ श्रुत्वैतन्नमस्कृत्य मार्कण्डेयस्य मोहदेहैः ॥ कामादिभिः संमोहो नरनारायण
स्तुतिः ॥ पुराणविभागप्रसंगेन ... मार्कण्डेयस्य चरितं प्रस्तुतमाह सूतेति त्वं एवं चक्रे यो ऽयं
इत्याह ॥ नमस्ते संसारेभ्यः मतः पादस्पर्शनः त्रिलोकेनक ॥ २ ॥ वत्स ... ... इति चरितं ... अविशि
ष्टः येन कल्पान्तेन ... ॥ ३ ॥ ... ... इत्याह स चाह इति
यतो भार्गवर्षभः ॥ कौ ... को वा ॥ ३ ॥ श्रुत्वा ... ... केवल
नक ॥ ४ ॥ को नु ... महायोगी ... ... स सम्मतः ॥ ५ ॥ अ
इति श्रीद्वादशोऽध्यायः ॥ ७ ॥ शौनकः ॥ स तं ... ... ॥ नमस्तप
... दर्शनः ॥ १ ॥ ... ... ॥ ... ता ते
... जगत् ॥ २ ॥ ... ... भार्गवर्षभः ॥ नैवाधुना
... ... ॥ ३ ॥ ... ... ॥ ...
... ॥ ४ ॥ ... ॥ तन्नः ...
... महायोगि ... ॥ ५ ॥ सूतः ॥ ... ...
नारायणकथा यत्र गीता कलिमलापहः ॥ ६ ॥ ... मार्कण्डेयः पितुः
... ... शौनकः ... ... ॥ ८ ॥ ... मार्कण्डेयः तप
... श्रीभगवत ... ... श्रीभगवता ... ...
... ... मार्कण्डेयस्य चरितमाह ... मार्कण्डेय ... इति
... ... द्विजाति संस्कारः उपनयनात्

श्री·
द्वाभा·
२५

किंवा वा गुणमयं त्याविलः प्रेजितरूपस्थताः ततस्तं स्वावासोजहार २२ सर्वे तेषां कर्मतत्र तस्मिन्मोहंमर्थ्य
श्रीसागणनिर्देवस्य २८ मनेरणक्ष्वेतः प्रतिकूलमाचरतः हेमन्ते शानक २४ ग्रहमः ग्रहकानस्मा
वविकार ३० तावन्तेवर्णयांतिहाभाभारावैमाजिनेवलालयावतायपयाहाराविरे पाणीयथास्ता
चिह्नत विगणनेचतेनकामितिनातिरहकृतिः एवमानस्मितादीनवतत्वादिस्वं ३३ वेदेवदमेश्वहि
यतत्तोभ्रमतहष्टेसुलदोत्थकेतुके वायुर्जहासतहासः स्वस्थन्नतितमेवते २२ विमसर्जतदावाले
मृतानसृजितस्माः सर्वतत्राभवन्मोहमनीसामस्यपोपमः २८ नहत्थमपक्वैतोमृनेत्तनेजसा
मृने दह्यमानानिवहतः प्रत्भोष्याहिमिवार्भकः २९ इतीद्दानं वरैब्रह्मन्स्वपितोपिमहामुनिः यत्रा
गादहमोभावंनतस्मिन्नमहात्मनि ३० दृष्ट्वानिस्तेजसस्कामंभगवान्स्वयमेवराट् स्रक्तानभा
वेन्नन्सर्वविस्मयसमगात्मा ३१ नमेवंपुन्नतःचिनतपःस्वाध्यायसंयमैः अनुग्रहायाविरासीत्रा
नारायणोहरिः ३२ तौशुक्लकृष्णौनवकंजलोचनौचतुर्भुजौरौरववल्कलांबरौ पवित्रपाणीउ
पवीतकंत्रिवृत्कमंडलुंदंडमृजुंचवैणवं ३३ पद्माक्षमालामुतजंतुमार्जनंवेदंचसाक्षात्तपएवरू
पिणौ तपस्तडिद्वर्णपिशंगरोचिषाप्रांशूदधानौविबुधर्षभार्चितौ ३४ तेवैभगवतोरूपेनरनारा
यणावृषी दृष्ट्वोत्थायादरेणोच्चैर्ननामांगेनदंडवत् ३५ सतत्संदर्शनानंदनिर्वृतात्मेंद्रियाशयः
हृष्टरोमाश्रुपूर्णाक्षोनसेहेतावुदीक्षितुं ३६
स्थितः प्रांजलिः प्रह्वआलिंगन्निवतौहृदा नमोनमइतीशानौबभाषेगद्गदाक्षरं ३७ तयोरासनमादाय
पादयोरवनिज्यच अर्हणेनानुलेपेनधूपमाल्यैरपूजयत् ३८ सुखमासनआसीनौप्रसादाभिमुखौमुनी
पुनरानम्यपादाभ्यांगरिष्ठाविदमब्रवीत् ३९ मार्कंडेयउवाच किंवर्णयेतवविभोयदुदीरितोसुः

25

श्रीमद्भागवतपुराणे ... २५

मत्तभ्रमराणां संगीतं यस्मिन् मत्तकोकिलानां कूजितं यस्मिन् । मत्तबर्हिणां नदतां टोपो मदो यत्र संभ्रमः
यस्मिन् मत्तद्विजानां पतितां कुलैव संख्या नः ॥ १९ ॥ एवंभूते तदा ग्रामपरं प्रविष्टः सन् वायुर्मत्तया
तिलो ववौ प्रसरसा ऽऽनेभ्य यत्न् उद्दीपयन् तन्मत्तेषु प्रवेशात्मा यदि मतिर्न्न एकतानां शीतलपुष्पपरि
मुगात् सौगंध्य २० ॥ किंच ऽयस्मिन् सस्मिन् तस्मिन् नावका ऽतीमत्तेषु यस्मिन् मः प्रवाला स्तबका
नामालयः प्राणो यष्टुतैः मधुव्रतैविटपैः ॥ सा प्रियती तिगोपाङ्गमाः लताश्चितेषां जालैः समं द्रुमाणि
मत्तभ्रमरसंगीतं मत्तकोकिलकूजितं ॥ मत्तबर्हिनदाटोपं मत्तद्विजकुलाकुलं ॥ १९ ॥ वायुः प्रवि
ष्टमासाद्य हिमतिजः शीकरान् ॥ स्वमनोभिः पुष्पितकोकवाद्यमनयत्स्म २० ॥ उपरागैर्लता
वृक्षप्रवालस्तबकादिभिः ॥ गोपाङ्गमलताजालैः सुरामोदैः समाकरः ॥ २१ ॥ अन्नीयमानो गाय
नैर्गीतवाद्यप्रयुक्तकैः ॥ स्वदप्रपतात्सारा पस्त्री सुप्रपतिः स्मरः ॥ २२ ॥ कुन्त्वाग्निसमयात्स्त्री
नदहत्प्रसाकतिकराः ॥ मीतितालविनादयामो प्रीतिमत्ताभिवानलं ॥ २३ ॥ ननु तलमप्रवतः स्त्रि
योऽथागायकाम्नयः ॥ मदं गालीलावेदाः पेराश्चचक्रमनोरमं ॥ २४ ॥ मदे पुस्त्रीलयान्वितकाम
पंचमवल्लरा ॥ मधुमेनोवज स्त्रीकस्पष्टमत्यास्यके पयन् ॥ २५ ॥ कीटंत्याः प्रजिकस्पस्याः केड
केस्तन गोरवान् ॥ भगाग्रद्विग्रमध्या यायाः के शियस्व क्षितस्रजः ॥ २६ ॥ राम०
वैश्व २७ ॥ किंचतदागीतवादित्रयोग्यकैः गायकादिसमस्तावििभिः गंधर्वैः स्त्रीयमानः तथा स्वस्त्रि
यो पमरसः ॥ तासां सुप्रपतिः ॥ आत्तेवापरसमस्वयेनसः समरस्वतता सुरूपेण ॥ २२ ॥ कुतार्थैश्चापिनिततपराभावि
तमग्राक्ष ॥ २३ ॥ स्त्रीणां सोऽहनमदीपनतापनोर्मोरा त्यातिपंचरसावामियस्यानदस्त्रमदयतदेरम्
वसंतः रजस्तोक.... स्त्रीपुंसमार्थस्तेवेदभत्यास्तसप्तमतोऽस्यकेपयन् ॥ २९ ॥ राम० ॥

श्री
भा॰द्वा
२९

यस्मादेवंभूतस्तं तस्मान्न वाङ्मि मृत्तेभजामी त्याह तस्येति तत्त्याविन्नः पालकस्य स्वा वजेगमानामीश्व
रस्यभजामीति तमीयस्यो वस्तानुषंगः कथंभूतमंघ्रिमूलं यत्त्सर्वविलोक्यिते कर्मगुणकालानां
रनामलं स्वम न्यपूर्वी भ्रातापादयोनस्पृशतीति वा पाठः वेदोदृदयंयस्यातेवेदनात्पर्य विदोमुनयःपृ
देवस्तुवंतिनितरां नष्टांतिना त्राणमयेष्वमस्तुवतादिक्रुवंति ६२ अतस्त्वंयः पुरुषार्थे नाशीत्याह ना
त्माधिनिरुपनयतान् श्रीमत्सर्वजगत्स्येनत्वेभजनविघ्न परितः सर्वेषुपिलोके ष्ठधीयस्य तस्य
जनस्यनदेवाह द्विपरार्धस्थितिस्य शिवस्यमः ब्रह्मादिकेकालस्य तन्नभूविजभवादेतादिवेतिस्त्रतः
किमन्तवक्ष्यते तत्कालताद्भवतानाभीतिकानांत्राणानिरामयमिति ६३ यस्मादेवंतस्मात्तवपादम्
तस्मादिनस्थितिरस्वेष्टिनरंघ्रिमूलंयत्स्थानकर्मगुणकालरजःस्पृशति
यद्वैस्तुवंति विमतेवायज्ञमभीदृशं ध्यायंति वेददृदया मुनयस्तदाप्तः ६२ ना
त्मावाप्तपनपादपवर्गमूर्तेः तेभजनस्यपरितोमिय ईशविघ्नः ब्रह्मादिभिस्तवमतोहि
परार्धविष्णुः कालस्यतेविक्रिमतेत्वकृतभीतिकाना ६३ तद्वैभजाम्यतधियस्तवपादमूले
हित्वेदमात्मचछिदात्ममुखाः परस्य देहाद्युपार्थमसदंत्यमभिमात्रविदं ते....
तरिसर्वमनीषितार्थ ६४
तेभजामिकथंभूतस्यस्त्वत्थि यः सर्वज्ञानस्वरूपस्य यदासत्ताधीयंस्य
यस्मित्वातत्तात्मपरोजीवनिश्चलः अतःकारणात्परस्य किंकृत्वा आत्मछिदियात्माक्रेपार्थराग
प्रगतोर्थः नित्यं तमिपार्थः अमस्तकं समस्तनप्रश्रिदेहादिभजनेनहित्वासमास्मस्कृतयस्य
तीयतेतत्राह अभिन्नात्मात्मस्तमसमस्ते किंतत्राक्रमात्मनततः ष्वमसीत्यर्थः नत्वपवर्गाय
भवतमहत्कृजनंफलानाध्यात्मभजतेकार्यमवतत्रात्यदिवा भजंतिपुरुषःतहितेत्वदेवसर्वम्

२९

श्राश्रिषमालिंगयन्निव ३७ पास्योयत्र निम्नपुरो प्रत्यान्स्प्रहृलेन ग्रेहीला ३८ पादवान मुगरिष्ठो मूल्या नैतो
मति ३९ ग्रनयामिलो स्पोव प्राणादि प्रवर्तकत्वात् ग्रात्मनत्वस्मृतावस्थातत्त्वप्रयमाह किमिमातवत्ता।
किमद्वे वर्णयक थासामियथेनत्वयेवोदीरितः प्रेरितोसुः प्राणः सस्पंदते प्रवर्तते नमस्ते मनवाणा
हयः स्पंदति प्रहेतवेश्रन्वायव्यतिरेकाभ्यां प्रात्रमित्यादिश्रुतिश्रुतत्वमिति ह्यभिप्रायः न केवलं प्रा।
हृतानां तत्वमता किं तत्वत्र प्रायो प्रस्तस्या पाश्चा पि ग्रतः स्वरूपमप्यापितथेव भवंयप्रपितकवि द्।
पिकस्यापि स्वात इत्यथापि दाहृयश्च वत् प्रवर्तिता प्रापि वामादिभिः। जना पुमा भाववपुः ग्रात्मवपु

२ उत्थाय प्रांजलिः प्राह गौतमस्यादाश्रिषमिव नमानमप्रतीणाभावमभावगन्हृदादर्शः ३७ नयो हृ
३ पामनपादायपादयोर्वनिजसम ग्रहंलोनानलेपन प्रथमा स्येयमजयत ३८ स्तलमाप्तन
४ मारयीनोप्रसादाभिमुखो मतिः पुनस्तान प्रपाराश्या पविश्वादि ह्मवनीत ३९ मार्कंडे
यः किं वर्णयेत तव विभो यदुदीरितोसुः संस्पंदते तमनुवाङ्मन इंद्रियाणि स्पंदंति वैतनुभृता
मजशर्वयोरप्यस्यापाप्यापि भजतामसि भाववपुः ४० मूर्ती इमे भगवतो भगवंस्त्रिलोक्याः
क्षेमाय तापविरमाय च मृत्युजित्यै नाना विभर्ष्यवितमन्यतनूर्यथेदं सृष्ट्वा पुनर्ग्रससि। ४१

रस्मिन्नत्वप्रयादि वहेहवंधुः ग्रहो कृपालुत्वात् वेत्यर्थः ४० ननु कस्मात् प्राणादिप्रवर्तको यमेघ।
त्वा दावयोरितिवेन्न ग्राह मूर्ती इति हे भगवान् भगवतस्तव इमे मूर्तीः त्रिलोक्याः क्षेमायपालना।
य विरमाय दुःखनिवृत्तये मृत्युजित्यै मोक्षाय च नत्वकस्यापि प्रतनस्यार्थः ग्रहहृष्णातः यथेदं विश्वमा।
वितुमन्यास्तनू मत्स्यकूर्मादिलक्षणाः नानाप्रनेकप्रकारादिभिः विभर्षि तद्वत् न केवलं पालनादिमात्रं तव
कर्म किं तत सृष्ट्वा पुनर्ग्रससि तदृष्टान्तः ऊर्णनाभिरिवेति ४१ ताम॰

२

श्री भा. द्वि. २०

वेदेनैव तज्ज्ञानमिमपपादयत् प्रणामतिपप्यन्तव दर्शनेनिगममभवति कथंभूतमात्मानमनवादृशप्रका
शावं श्रमस्याङ्गेयतामाह अजपयाम्रमणयोः कवयो विसाध्येयोगादिभिर्यमाना यत्र नविन्दन्ति कु
त इत्यत आह सर्वेषां साध्यादिवादानाविषयाभेदादयः तेषां प्रतिरूपं तदनुसारिस्फुरत्स्वभावो वेदांत ८
कृतः आत्मनादिसंज्ञाकेनतिगच्छो वो यो यस्यतमेवं मतं महापुरुषं ताब्वेदे ४५ द्वादशोऽध्यायः

यत्तद्दर्शनेनिगमश्चात्मरहःप्रकाशं प्रमुख्यन्तियत्र कवयो जपयायनेतः तं सर्ववादविषयं प्रतिरूपशी
लं वन्दे महापुरुषमात्मनिगूढबोधं ४५ इति द्वादशोऽध्यायः ८ सूतः ससृतो भगवानित्यमा
कौऽयनधीमता नारायणेनरमवेः प्रीतस्त्वाह ब्रह्मन्हृदः १ श्रीभगवानुवाच भोभो ब्रह्मन्वि
वित्सिसिद्धवात्मसमाधिना मयि भक्त्यास्तमाधिया तपःस्वाध्यायसंयमैः २ वयंतेपरिनिष्ठा
स्नातस्नस्वृतवर्णया वयम्रतीक्षमस्तेवादेषा दर्भीप्सितं ३ ऋषिविकृद्वा च जितं ते देवदेवेश प्र
पन्नार्तिहाराच्युत सर्वेप्राणताबतानतेनेयज्ञवान्ममहृष्टपत ४ राम· राम·

नव्यमेभगवन्मायादिदृष्टो दर्शनेमुहुः मायाशिष्टो लयामोच मनेनिर्वेषानिर्गमेः श्रीभगव
तः पवितोऽपिवेकतद्दत्तितवरदानं कथयति नमाहसन्तुष्टस्त इत्यादिना १ आत्मसमाधिनाविने
कायोगेण २ वयंपरितिष्ठाः श्रुतिवृद्धवयमन्तर्मदेवाभिप्रायेणवादेषादिभिकवचनं द्वयोरेका
भिप्रायेणप्रीतिकृत्यता ३ वरांलोकं सर्पितान्नक्षजितं डल्कर्मा दर्शितः ममतवरकोतान २२
स्तनाहर्षेणाति ४ राम·

नन्वसत्कद्रावपिमयैवसृष्टीसृतोमामेवकिमपिमन्यंतमाहियेनेदमाहतन्नमिति यदपियथापिनैवमा।
याकृतास्तत्त्वातीताः तथैवस्मृताः तथापियासत्वमयीमेवमुपासते मोहायनकेवलंसम्यग्ज्ञाता।
भावमात्रमन्वभजनेदितिनतिषुच किंचिदन्यथात्वेमदेदित्याहत्वमसीति १५ नदेवसदासर्वेणहृदः
यतितस्यादितिहेभगवन् तवरूपंतान्ते श्रीमन्नारायणात्वाममस्थवक्तावकानांमज्ञानंतन्त्वतस्त्वय
यस्मात्सात्वतांसत्वमेवप्रकृष्टमुपासीरूपंनरूपमस्यान्तिममंतेनतन्मतंरजस्तमसेत्तियज्ञदेहिनः यतः
सात्वतलोकावैकुंठाख्यः लोकत्वेसत्वमयंवामोगेसर्वंपियात्मसर्वेव १६ अतस्त्वमतम

एतेरजस्तमइतिप्रातवात्मवेयोमायामयशिवितिलघोरमयेहनवोसतीनाप्रलयदपिसत्वम
यीयमूर्त्तिनास्त्येनेतासमनमोहसिमयज्ञमामया १७ तस्मात्त्वमेवहेभगवन्सात्वतवकानांमज्ञा।
ज्ञानेसहदायितांतकृपानाभजंति यस्मात्तनः प्रकृष्टरूपमस्त्यालिमत्वेलोकेयतोमयसतांतस्त
त्वेवनास्यत् १८ तस्मैनमोभगवतेपुरुषायभूम्नेविश्वायविश्वगुरवेपरदेवतायै नारा
यणायऋषयेचनरोत्तमायहंसायसंयतगिरेनिगमेश्वराय १९ पंचेनवेदवितयात्मपये
प्रमग्नीः संतेसर्वेवसम्प्रहुष्टयतिहृतायोगु तस्मात्यथावृत्तमतिसततवसतांनारायणस्तेति

तिनमइतिहंसायपरमहंसायसमस्तनशिवेतियतवाचेसपतिगमेश्वरायवेदमार्गप्रवर्त्तकाय २० वेद
धर्मसंप्रदायप्रवर्तितेहेतत्त्वंवदन्तांतियमितिकेतिद्रियमार्गेभ्रमद्धीः विद्विमधीः प्रमान्दृष्टेहृदयादि
ष्वितियत्त्वेनमतमपित्वानवेदहृदयस्यैषुविषयेषुबुद्धिविलेपहेतुः तस्मात्ययातस्यदेवस्ययाहृता
त्मात्मनिहामतियत्स्मः उपोषितग्राममवतपूर्वमज्ञातेवभविनगुणोतवत्वन्मवर्तितेवेदस्यसापा।

श्री·
भाग·
टी·
५८

२८

आत्मनाः सहजयायुजा दिवन्तरिक्षं जगदन्तर्बहिः प्रापनादितं सीत्कारोः जलाम्बुनां नीलम्बुनिसमरममत् प्रथं प्रापके।
नापनादितं अहिक्रूपयं भूतामिः प्रतिक्रान्तायोः याभिः लोकेस्त्रसूर्यरश्मिभिः वायुभिर्वीतिशोषः शान्तहृदाभिश्च।
विशुद्धिः सौजं माधिकं दोन्मारेण ३ प्रभंजनेन वायुनाप्रारहणितं प्रकम्पितं वाः उदकं यस्मिन्नः अम्पयामजरा
मामसमर्पयह ४ सत्वानीतं भूतं नवितत्पयाणिमहिरं समर्दिवं सर्गसर्गं देवमहितं भागणाः ज्योतिर्गणाः तेःस।

अन्तर्बहिश्च हिरतिशुतिः लोकैः शान्तहृदाभीषणनादितं जगत् त्वन्तरिक्षं वीत्वमहात्मनाम्बुनिर्जला
म्लानात्मा विमनासमयमत् २ नसैवमहीनत्ररूपिभीषणाः प्रभंजनाहणितनात्महार्णवः
प्राकृतं मारणं वर्षहिरेव दैत्यामणपाश्चोपवर्षाद्रिभिः समन्तु ४ सूत्यानरितं सदिवसभाग
णाखलोकमासीत्महदिभिपाल्नतम् सणकणवोवरितामहाबुनिवधामवितिपजहाजगोथ
वत ५ तद्रूनद्रूपणीतामकौक्ति मिगिलेरूपद्रुतो वीचिनभस्वताहतः तमस्यपारेपतितो भ्रमदि
शोनवेदखं नावणींसमभितः ६ क्वचिद्गतो महावर्तेस्तरलैस्ताडितः क्वचित् यदोभिर्भक्ष्यते
तेक्ताण्लियमम्यामुमयातिभिः ७ क्वचिच्छोकं क्वचिन्मोहं क्वाविड्वलसुखं भयम् क्वचिन्मृ
मवाप्नोति व्याध्याधिभिर्हतार्दितः ८ अयुतायुतवर्षाणां सहस्राणि शतानि च व्यतीयुभ्रमत

हिजरतः विलिप्यविकीर्य ९ चरिष्णसेतामृगपिविग्नातः व्यामहत्तर्पीः द्रुममर्धणास्तस्य झातीः १६ अमोम
याति भिः नष्टलालयपरस्परपुरुषैः ॥ १८ विरहमायाहतात्मनेरतिम्तन्याइहवानिम्पर्शः १५ ॥ वा
मायनमः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

यस्य तव श्रीत्वत्पादाब्जदर्शनं मनसापि ह्रीनाप्राप्यं प्राकृतानां यस्मात् योभगवान्मोक्षगोचरः ५ ज्ञानेनास्ति किमतः परं
वरे एर्थः ५ ईश्वरे द्युमिस्थामिलोकपालेद्रस्त्रादिभिः सहितो यत्लोकः तनः सर्वदा प्रतिष्ठानभेद यये
ति ८ तथेति इष्टत्वसीति स्वयं इ मः ईश्वरः प्राणानां धावेन रेकिया विशेषणं ७ तमेवार्थमायादर्शन
नूपं ग्रुणादिम तिसु ८ भावइ थैमेनोमयैः दृष्टैः कृचित् कदाचित् प्रेमप्रसरं सदुतः प्रेमादकप्राप्तः

गृहीत्वा जातु यो यस्य श्रीमत्पादाब्जदर्शनम् मनसा योगपक्षेण सम्भवान्मोक्षगोचरः ५ अग्न्यादिव्र
जपत्रात्तप्रत्येकं शिलोमतो ईश्वरमायाया यथा लोकः सपालो वेदसहितः दाम ६ प्रततः इतीडितो
वितः कामवृषिणा भगवान्मूलेन तथेति सस्वयं ख्यामांद्रू ३ यो ग्रामगोचरः ७ तमेव चिंतयन्नन्तः
षिः सायम एव सः तस्य नामके शामाद्भूतायुवियदात्मसु ८ ध्यायत्सर्वत्र चक्रद्दशिभाव इच्छा पूज
यन् क्षितिपतां विमस्यार भक्ति प्रसर समुत्तः ९ तसकलभृगुश्च पुष्पभङ्गानटैः सुनैः
उपमान स्यस्य थाथयं वृत्तं नायुरभूमहान् १० तंवउ महासमुद्रोर यन्तवेलादकाग्रनुभवन्क
ण लोः सृजत स्व विष्णुः समुद्रस्तडिङिः स्वनाउ अभिवर्षधाराः ११ ततो वद्दइपन च तुः समुद्राः
समंततः त्यातलसाग्रमंतः समेरवेगो मिभिरुग्रनक्रामहाभयावर्तगभीरघोषाः १२ रामायन
मः

२२ मायादर्शनमाह तन्मैत्यादिना १० तं वायुमनुतां लाहकामेद्दाग्रन भवन् आविर्भूवः ते च तडिनाद्दिमाः
उष्णुः स्वनंतः गर्जनाः सृष्टाः ध्याम तद्दत स्वविष्टाग्रमिनोर घेधार मुमुचु ११ चतुर्दिक्षु वर्त्तमानाः समुद्राः स
मीरवेगेनोर्मयस्तरंगाः तैर्भूतलमग्रसंतः उग्रनक्रा येषु महाभयावर्तायेषु गंभीरघोषा यस्तु ते च १२
श्रीरामायनमः राम राम राम राम राम श्रीरामायनमः राम राम

श्री
भाग.
टी.
२५

ग्रहः ॥ दृष्टं जगत् यथा पुरा प्रलयार्णवमस्मिन् विमलं हृष्टान्त्र तीव्र विस्मितः सन् सम्प्रुपागत् २७ कृत्स्नपीतोदर्शनं प्रयैव।
यतिः क कृ भो दिष्टाः पुरा नित्याकवस्त्विनात् जानम गोकुलानि आश्रम मध्यगतो ऽप्यनेकान्तन्त्रो स्यसर्वं २८ ना
नापुरा नि क स्याम्ब कल्पयति तेवां कस्तन इति तदानं कालेन सदिवपरमार्थं तत्त्वमवभासितं तेनैव २९ ३०
नरेन्द्र तोकं वीक्षन तस्मिन्मात् स्वयात् स्वाम्यमिन्तरक्षे नायागतिरीतत्तान निरीक्षतः सन् ३१ अथ तं बालकमपोतं

तावच्छ्रितो र्दृश्यमितेन मार्गवः श्रीमतः शारीरं मघ कोऽप्यथा विश्वात् तत्रायं प्रभसलमवद् दृष्टं तस्योपया।
पुरा म्हत्वा दत्तो नवविस्मितः २७ तस्यो दर्शीभगवान् हिमाराज्ञी पान्सवर्णा नुकम्भः सरस्वाद् वनानि।
पुरा मुदतो नवविस्मितः २७ तदा दर्शी भगवान् हिमाजगा ज्ञीपानः सवर्णानुकुम्भः सरस्सरान् वनानि।
देशान्स्तेनिः पुराकारान् तेसन् नु प्रजाना प्रमवर्णांश्च तयः २८ महान्ति भूतान्यथ भौतिकान्यसौ कालं च नाना
युगकल्पकल्पनम् यत्किञ्चिदन्यद्व्यवहारकारणं ददर्श विश्वं सदिवावभासितम् २९ हिमालयं पुष्प
वहां च तां नदीं निजाश्रमं यत्र ऋषीं अपश्यत विश्वं विपश्यन् श्वसितात् शिशोर्वै बहिर्निरस्तो न्यपतल्लया
ब्धौ ३० तस्मिन् पृथिव्याः ककुदि प्ररूढं वटं च तत्पर्णपुटे शयानम् तोकं च तत्प्रेमसुधास्मितेन निरीक्षितो ऽपा
ङ्गनिरीक्षितेन ३१ अथ तं बालकं वीक्ष्य नेत्राभ्यां धिष्ठितं हृदि अभ्ययादतिसंक्लिष्टः परिष्वक्तुमधोक्षजम् ३२
तावत्स भगवान् साक्षाद्योगाधीशो गुहाशयः अन्तर्दधे ऋषेः सद्यो यथेहानीशनिर्मिता ३३॥

पतिपुरुकमपश्यदिति हृषोऽन्वयः कथंभूतं नेत्राभ्यां हृदि धिष्ठितं ध्यातं ३२ तावन्महिषं गलाभात्सर्वमेव क्षयेतल।
स्यान्तर्हितो बभूव तद्वन्मवैफलो हृष्टाजः अनीशो नैदंक्षः तेनन्निर्मिता हाक्रीजायथेति ३३ राम राम॥
राम॥ - ॥

२२७

कं कलिंदजनप्रदेशेऽन्यग्रोधपोतं कोमलं सैवटमु २॰ नमस्ये स्मनादिदिक्कक्षालायांशिप्सुमपि २१ श्रीमद्रम्यवदनपंक
जयस्तनकंबुवत शिरोलावृतश्रीवयस्यतम् मंदारसंविशालवदनसंसलाससंशोभनानाम्ना यस्तनमुसुंदरे भौवे
यस्तनम् २२ श्रीमेः उस्कामेः एजनतः कंपमानोः स्त्रलकालेभा आभितं कंबुवदनं स्वंलयेन श्रीः यदो लोकेतु श्रि

सकरांविद्रुमंतस्मिनूपिंबाकउदिद्विजः नग्रोधपोतंदहद्रेफलपल्लवशोभितम् २॰ प्रिंतुत्रसंयांसा
लायांनस्यापिदह्शोशिसुमू आयानपर्णीपुटकेप्रसंतप्रभवानमः ११ महामरकतप्रणामश्रीमद्वदनं
पंकजम् कंबुग्रीवमहारत्नसुमनसद्दर भवनम् १२ श्रामेजंद्रलकाभानकंबुश्रीकंठश्रीकर्णि
दाडिमम् विद्रुमाधरभासेषरेखाणायेनस्वधान्वितम् १३ पद्मगर्भागाणाहृदयहासावलोकनम
श्रामेजंद्दलिसंतिगुनिमनाभिदलोदरम् १४ चावंगिलिभणवातिभ्यमुनीयचरणाङ्जम् मुविनि
धायविप्रे ढौथयेतंवीत्यविश्चितः १५ नद्दधनाहीनपरिस्रमामुद्भ्रोग्ध्रहृत्यवाविलोचनावृजः
हृष्टरोमभूतभावतांकितः पुष्पुरस्तप्रसमारवालकम् १६ श्रीगमायनमः नमः

यौनयोः कर्णयोः दाडिमपुष्पंयस्यंतं विद्रुमतुल्याभानयाईषतप्रेणायेनं सुधानुसंपसितं यस्तनम् १३ पद्मग
र्भवनम्रासमंतत ईषदरूतोमुपांगोनेत्रानोषस्यते हृयोहासायास्मिन् तदवलोकनंयस्यात श्रामेजंपःचा
लतोदलयस्तियेडिःमरोखास्ताभिः सेतिगुचेवलानिम्नागंभीरनाभिः यस्मिंस्तदलवत् स्वमुस्यपत्र
मकापुदरयस्यतेत् १४ चौवश्रगुलयोयाताभ्यासूनीयप्राकृष्यायतेपिवतं १५ हृत्वस्तवविलो
चनापजेवप्रान्तुलानितानियस्यसः अद्भुतभावप्राप्त्यास्वयंकम्पते नमोकितः सम्रावित्पुढूपुरः सनप्र

[illegible] ५८

श्री माला॰ टी॰ ३

30

सेवेदितः छमः संवादं कविष्यामः स्नात्वा यांगतिर्वेदेत्वः ईशानइति ८ कद्राधिर्येतः कालास्वरूपसेये
नमः ९ नदे वलवद्दिवात्मनपिप्राप्तंशिवेविस्मितः कथमाप्तंसहस्राग्रस्यदेवस्येदिमानतदि
ति ग्रागनराधारयतीति ते श्रीलाग्रतीतियस्ततेस्फुलादिभिः सहस्रदलमालादीनि विभ्रपाणिस्तवयःआ

अथापि शिवदिव्यासोभवात्मेतेनसाधुना अयं हि परमोलाभो नृणां साधुसमागमः १ सूतः ॥
शृण्वानघपयाधभगवान्सात्वतांगतिः ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वदेहिनां ८ तदा गत्वा
मनेस्मात्वा इग्रायोजगदात्मनाः नवेदकद्रुपीतनिरात्मानविस्मयेवच ९ भगवान्ददर्शिताय
शिविप्राप्योगमायया आविप्रानन्दहाकाशवायुः क्षिद्दशिवेन्द्रः १० आत्मानमपिपार्वत्याम
तडित्तिगजतापरे अष्टदशभुजंसोम्यं उद्यतमिवभास्करं ११ व्याघ्रचर्माम्बरंशूलधनुरिषुसि
चर्मभिः अक्षमालाडमरुककपालपरशुसहस्र विभ्राणंसहसामातंविवस्य हृदिविस्मि
तः १२ किमिदं कुतएवेतिसमाधेर्विरतोमुनिः नेत्रेउन्मील्यददृशेसगणंसोमयागतं १३
रुद्रं त्रैलोक्यैकगुरुंननामशिरसा . . . नि तस्मैसपर्यांव्यदधात्सगणायसहोमया १४ स्वा
गतासन . . पाद्यार्घगन्धस्रग्धूपदीपकैः १४ आहत्वात्मानुभावेनपूर्णकामस्यतेविभो करवा
मकिमीशानयेनेदंनिर्मितंजगत् १५ नमः शिवायशान्तायसत्वायप्रमृडायच रजोजुषेच
घोरायनमस्तुभ्यंतमोजुषे १६ सूतः एवंस्तुतः सभगवानादिदेवः सतांगतिः परितुष्टः प्र
सन्नात्मा . . दीनोहदैव १२ तिस्मयपूर्वकं वहिदेशतमाह किमिदमितिसोमयाऽमयाऽमया सहागतंरुद्रं ददृ
. . . नुनाम १० पूर्णकामतमस्यनकिंचिदनयाजनितहलंभवतीति १४ निर्गुणावतिगुणातेनच
. . . नः शिवायत्रिगुणायसत्वाभिप्रा . . . . . एवमसुभीतिप्रत्येपतितस्यानस्से १६ राम॰

मा॰ लाति

स॰ २०

नमस्कुर्वन्तं श्रीभगवन्तं प्रणतवत्सलः निखिललोकसमस्त स्थितिरोधाय श्रुतिर्दर्शितः सच सामेयथा पूर्वे स्थितः इति २४ इति श्रीभागवतदीपिकायां द्वादशेत्रयोदशः १३ न एकमेवावशिष्टात्मप्रनेतव्येवतन दात् तेन साकमभक्तिश्रीत्या समाभासमभाजयत मानं कापि संस्तान चकार श्रमानयानमद् उनेविनाविद्वांसोपि यस्यनवमाययात्मानितिनोवयमितिश्रद्दकारेणमन्यन्तीत्यर्थः २ श्रीनारायणः

तमस्तस्य वदाम्युत्तमं निखिललोकसंस्तवः निरोधायित्वं णादस्यतामुमेयुर्देवनियन्तः २४ इति श्रीभागवते महापुराणे श्रीभगवत्पादर्शनेनाममवमोध्यायः १ सूत एवमनुभूयदेव णेय मानिनिमित्तवे भवन्तोगमाया प्रासमेशस्तयो २ मार्कण्डेयः स्थितेनास्यविम लनेश्रय नाभयहरे यस्मायया हि विलासमस्यजितानकाशया २ सूत तमेवनिभृ तामानस्येत्यादि किरीटनं कृष्णपमभवान्महदिति समागतेनेः २ अथो मानमेव देवेशिरि राणमभाषत पयुगमभवतात्रिप्रतिभक्तालोकिदियाशये ७ निभृतादरकमलयवाता पार्यमयायाहतः अर्वसमतएमाः मातात्मासिद्धिसिद्धोभवान् ८ श्रीभगवानुवाच नैवेकु मासिषकस्माचित्तिरप्रवृष्टिमाप्तमपुन भक्तिः परभगवतिलब्धवानुरुदयाये ९ रामायनमः

तं समायान्दर्शनमात्रंसिवत्तेणस्मानयामममनदाहमिति तमेवमित्यादिनानिभृतात्मानेसमादित वृत्तस्य पो भवान्मानिभृतनिग्रहाग्रासोपंडियायायाः दृष्टिइयतोस्यपस्यनिभृतनिमृत सुदर्शकधनु तत्र यन्नियतः ससिद्धिफलं सातांकरुपक्षटीकारुयताभवानुसिद्धिदः ५ आशिषः प्रभुतयल दे णाउतवित्तग्रतहेतुः भक्तिमिति ८ रामायनमः ॥ रामायनमः राम

श्री· भाग· टी· ३१

इयं लीलाद्र्विभावात्स्वविलासो यस्य या ईश्वितव्या निरस्तनिरयत्वानि जगदीश्वराः स्वयं नमंति स्तुवंतीति चेति २७ अथ वा लोकसंग्रहमाह इमं तदित्याह धर्ममिति प्रवक्तारो रियत्स्वयं देहिनां धर्ममाचरंति २८ नन्वेतत्स्वभावतिरस्कारः कथं मया क्रियते तत्राह नेति य एवावतालोकसंग्रहमात्रेणैवेन मनादिभिः कथंभूतैः स्वमायया मयी वृत्तिर्येषु तैः श्रीभगवतो माया न स्वभावमावे न दुष्येत यतः प्रसिद्धस्वमायिनः रहस्यं कपटं यथा तथैतानि न मनादीनि स्थाय्यथा क्षुद्रकेनात्मानभावो दृष्यत इतितद्वत

ऋषिरुवाच अहो ये स्वचर्यं यदृर्विभावात्स्वपरीतिर्यो यत्रमंत्री मितमानि स्तुवंति जगदीश्वराः २७ धर्मं ग्राहयितुं प्रायः प्रवक्तारस्तु देहिनां आचरंत्यनुमोदंते क्रियमाणं स्तुवंति च २८ नैतावतः भगवतः स्वमायामयवृत्तिभिः न दुष्येतानुभावस्तैर्मायिनः कुहकं यथा २९ सृष्टेदं मनसा विश्वमात्मनात्मानुविश्य यः गुणैः कुर्वद्भिराभाति कर्तेव स्वप्नदृग्यथा ३० तस्मै नमो भगवते त्रिगुणाय गुणात्मने केवलायाद्वितीयाय गुरवे ब्रह्ममूर्तये ३१ कं वृणीत वरं भूमन्वरदेभ्यो वरेप्सितं यद्दर्शनान्निकामः स्यात्सत्यकामः पुमान्भवेत् ३२ वरमेकं वृणेऽथापि पूर्णकामाभिवांछितात् भगवत्यचलां भक्तिं तत्परेषु तथा त्वयि ३३ सूतः इत्यर्चितोऽभिष्टुतश्च मुनिनाहं मयार्गिरा तमाह भगवान्शर्वः शर्वया चाभिनंदितः ३४

न दुष्येतेति पाठे नकारस्य दूषितेति दोषाः २९ मायाविच्छित्तिं प्रपंचयन् इस्थितिस्वमहत्त्व उपमस्त्रविधायेच्छित्तिं रपातः ३० त्रिगुणात्मेनतजीवन्तदभिभूताय किं त्रिगुणात्मने नियंत्रे ३१ वरं वृणीहीति यत्तत्तत्राह कमिति वरदेभ्यो दर्शनाद्यस्य तस्मात्ततः वरेप्सितं यस्मात्तद्दर्शनात्सत्यकामः सर्वानंदसंदोहरूपः सत्यकामः यथा स्यात्तथा पूर्णानंदः ३२ वरदानायत्वयमेव प्रवृत्तः स्वा

नोऽस्मतः त्रयः ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः स्तत्येभ्यः तेत्रयं १८ वरदाता दिवंशयद्वैवास्माभिः क्रियते नन्दन
ग्रहः नगाहंधन्यानभवतां मितिब्राह्मणःन्तु लोतिब्राह्मणा इत्यादिना पूर्वस्यैवः सदाचारः पूतातःमन्त्र
वादिरहिताः शिष्या मानिसंदाः नकेवलंतेनचकिंचग्रहेवेत्यादिना २० पूज्यान मतेवहेतुं तरस्मात्वं न।
तिस्त्रयोपियत्ःअर्चनंयत्ने पूजनतेन यूयमानेदंभूतात ईमहिभजेम २१ ब्राह्मणेभ्यः ब्राह्मणानां।

श्रीभगवानुवाच नन्दनमुनीन् प्रति कामेववरदेशादिदंत्रयः प्रमोहंदर्शनेयेषां मर्त्यायहिंदतो।
मलं १९ ब्राह्मणाः साधवः शान्ताः निःसंगाः भूतवत्सलाः एकान्तभक्ता अस्मासु निर्वैरः
समदर्शिनः २० सलोकालोकपालाः स्तान्वन्दन्त्यर्चन्त्युपासते अहं च भगवान्ब्रह्मा स्वयं च
हरिरीश्वरः २१ नतेमय्यच्युतेऽजे च भिदामण्वपिचक्षते नात्मनश्च जनस्यापि तद्युष्मान्वय
मीमहि २२ नह्यम्मयानि तीर्थानि न देवाश्चेतनोज्झिताः तेपुनन्त्युरुकालेन यूयं दर्शनमात्रतः
२३ ब्राह्मणेभ्यो नमस्यामो येऽस्मद्रूपं त्रयीमयं बिभ्रत्यात्मसमाधानतपःस्वाध्यायसंयमैः २४
श्रवणाद्दर्शनाद्वापि महापातकिनोऽपि वः शुध्येरन्नन्त्यजाश्चापि किमुसंभाषणादिभिः २५
इतिचन्द्रललामस्य धर्मगुह्योपबृंहितं वचोऽमृतायनमृषिर्नातृप्यत्कर्णयोः पिबन् २६
सचिरंमायया विष्णोर्भ्रामितः कर्शितो भृशं शिववागमृतध्वस्तक्लेशपुञ्जस्तमब्रवीत् २७

आत्मसमाधानं चित्तैकाग्र्यं तपश्चान्द्रायणादि स्वाध्यायः स्वशाखाध्ययनं संयमाः यमादिनियमाः तैः २३
किमुश्रवणादिभ्यः इत्याह २४ चन्द्रललामो भगवान् शिवस्तस्य धर्मरहस्यगुह्यैः श्रमता ख्यैर्वचः कर्णा
भ्यां पिबन् नातृप्यत् अयं इतिनाम मृतकल्पो रमतायन इति वा उपः २५ शिवस्य वागेवामृत
तेनध्वस्ताः क्लेशपुञ्जायस्य सः २६ राम० राम० राम०

श्री·
भाग्ग
१२

इति श्रीभावार्थदीपिकायां द्वादशस्कन्धे दशमः १० एकादशे तु तन्त्रार्थे महापुरुषवर्णने सौरव्यूहस्व
रूपाख्यानं प्रतिमासं पृथक् पृथक् येनामृतत्वमाप्नोति मार्गोऽसौ भगवान्नमः नत्वा पृच्छति क्रियायोगं साङ्गो
पाङ्गादिकल्पितं २ अथेति हे भागवत यतो भवान् समस्ततन्त्रसिद्धान्ततत्त्ववित् १ अङ्गमस्माहृतादिका
इति परिचर्यायां उपासनायां विषयकेवलस्यैवेत्यायतनस्थानि पादादीनि उपाङ्गानि गरुडादीनि आ
युधानि सुदर्शनादीनि आकल्पाः कौस्तुभादयः तेषां कल्पनं यथा कल्पयन्ति यैः तन्त्रैः कल्पयन्

इति द्वादशे दशमः १० शौनकः अथेममर्थं पृच्छामो भवंतं बहुवित्तमं समस्ततंत्रराद्धांते स
भवान्भागवततत्त्ववित् तांत्रिकाः परिचर्यायां केवलस्य श्रियः पतेः अंगोपांगायुधाकल्पं क
ल्पयंति यथा च यैः २ तन्नो वर्णय भद्रं ते क्रियायोगं बुभुत्सतां येन क्रियानैपुणेन मर्त्यो याया
दमर्त्यतां ३ सूतः नमस्कृत्य गुरून्वक्ष्ये विभूतीर्वैष्णवीरपि याः प्रोक्ता वेदतंत्राभ्यामाचा
र्यैः पद्मजादिभिः ४ मायाद्यैर्नवभिस्तत्त्वैः स विकारमयो विराट् निर्मितो दृश्यते यत्र स
चित्के भुवनत्रयम् ५ राम·

ति तन्नो वर्णय ३ गुरूपदेशागमत्वाद्व्याख्यास्यन्नमस्कारपूर्वकमाह नमस्कृत्येति विभूतीर्विराड्
ब्रह्माद्याः अङ्गादिकल्पनाभूता दिभिः दर्शयित्वा प्रथमं तावद्यथा कल्पयन्तीति प्रश्नस्योत्तरं वैराजरूपेण ता
त्पर्यं वक्तुं विराट्स्वरूपमाह मायाद्यैः प्रकृतिसूत्रमहदहंकारपञ्चतन्मात्रैर्नवभिस्तत्त्वैर्विकार एकाद
शेन्द्रियाणि पञ्चभूतानि षोडश तन्मयो विराट् सम्प्रसिद्धो निर्मितो यत्र विराजि सचित्के चेतनाधिष्ठिते भु
वनत्रयं दृश्यते अनेनाङ्गादिकल्पनाशेषं प्रदर्शितम् ५

कामोयं स्त्रीपिशुनस्त्वयापि : इत्यादिग्रन्थवर्णितस्त्रीरूपादिभ्रान्तोत्सार्यः यतस्त्वमयोत्तमे भक्तिमान् २५
तस्य कर्मतपस्त्रादिभिर्न परानुभूतं श्रीभगवन्मायावैभवं तत्सूयते २६ स्वयामायोगमहिमायेनसः २८
यतन्माकोऽयमस्य वितितेनानुभूतं श्रीभगवन्मायावैभवं तेनवर्णिते २९ तत्त्वैवमस्यमतकत्तोमन्त्रा
रूपास्वस्मकस्यापृष्टव्य इत्युत्तमानेविस्तृमेवतत्राह यतन्माकोऽयेनानुभूतं श्रीभगवन्मायावैभव
कस्यरूपकदापि न ईश्वरोमस्य यातमोत्तानकस्मिंकं ननु सर्वसायारणयतनेवनादिबहुकाल
कामस्येयं महर्षे त्वभक्तिमां स्वमयोत्तजे यात्स्यं नाथयुः पुराणमजनामनातथा
२९ नानेवैकालिकग्रसविनानेवविरतिमत गुणवर्वेस्वियाभूतोपुनातन्त्रायतस्त
ते ३६ सतः ववैवरान्मगुणयहत्वाभाग्यात्वेश्वरः स्वैतन्त्रमेकयथ यनेभूतगुण
गुने ३७ सोण्याभमहायोगमहिमाभाग्येनातमः विद्यात्मपुनाप्रहाहत्वेकान
नगतः ३८ अनवर्णितमतमायाकोंड्यस्पधीमतः अनुभूतं भगवतो मायावैभवम्
इत्ते ३९ यतत्वे विद्याविद्यासो मायासस्थतिमाजनः छिनाथावर्तितनृणाकदाचिन्त
प्रवर्तते ४० यस्त्रमेतद्गुणवर्णनवर्णितं स्थानापालेरनुभावभावितं संश्रावयेत्सञ्च
णुयाद्धव्यभक्तयोनेरमाश्रमिस्तस्मिभवेत ४१ राम
आवर्तितंदेवयांलस्यदेहेयत्मालेनपुनःपुनः परिवर्तितंप्रवर्तते नृणांसन्सृतिः सायोपनयादित
त्वाणश्रान्तनोमगुनमेनाभ्याथाइन्त्रेवंस्वविद्यास्थः विद्यासस्नमायायन्त्रेवस्मविद्यासः विद्यासकमा
याविद्याः स्थायोस्तुमनाभाश्रमः ननुद्रस्पवेयानिगमनः स्तसकस्यनेन्त्यामाद्वेलोनिवदेति
श्रनोनविवेयवहत्वर्थः ४१ सम्यक्छण्वयान्ततः सश्रावयेद्योयोतावश्रेनयाः कमेवासनाकता

सस्फूर्तिर्नयेदिति ५८

इंद्रियाणि प्राणापानादीन् गत्वा क्रतीरस्य स्पंदनं तन्मात्राण्यप्यभिव्यक्तिं मद्द्यार्थेंद्रियात्मता इत्यस्याकू
तीः क्रियाशक्तिरात्म मनः अस्य स्पंदनाभिव्यक्तिः बहिरभिव्यक्तं रूपं मद्द्यार्थेंद्रियात्मतां वा तामयदा
दिरूपत्वं विभर्ति तन्मन्द्द्यात्तथा भावयेदित्यर्थः १९ मंडलेदेवयजने देवपूजाभूमिभूमंडले तेन भाव
यदित्यर्थः अनलेहौमे तेयाद्रीत्वा मरूकारमात्मनः गरुत्मंतमंत्रदीक्षामवत्सात्मनस्तमूर्ता सोमि
नाभावयेदित्यर्थः परिचर्येति श्रीभगवतः तापविच्छेद्याः स्वस्य सकलपापक्षयाय तत्तद्रूपाभावये
दित्यर्थः २१ पूर्वमानसमपद्यमग्नि तदाकारमंततः छायायज्ञमाहृ भगवानिति श्रीभगवत्क्कद्वाथ्यमे.

33

इंद्रियाणि प्राणापानादिगत्वाकृतीरस्यस्पंदने तन्मात्राण्यप्यभिव्यक्तिं मद्द्यार्थेंद्रियात्मता मंडलेदेव
यजने दीक्षासंस्कारमात्मनः परिचर्याभगवतो ह्यात्मनो डुरितक्षयः २० भगवाननुगृह्यार्थे लो
लोकमलक्षद्दहन् पर्मयज्ञभगवान्मामवत्यजनेभजत १८ आनपदेनवैकुंठ द्विजायामाकृती
मयं त्रिहदेवः स्वपर्णासोयज्ञवहतिपूरुषं १९ अनपायिनीभगवती श्रीः साक्षादात्मनोहरेः
विष्णुवर्तनमंत्रं समस्तिद्विदितः पार्षदाधिपः २ राम राम

अर्याद्विणांगतांब १८ हेद्विजाः ब्रह्मवादनांतोवापाठः अकृतोभयंकेवल्यंधामगच्छेममभजतयद्वा
वैकुंठस्याविपाषिअकृतोभयंपदामत्रिविहतक्रमेपदः मामरूपावेदः स्वपर्णासिगरुत्मान् त्रिवृत
शिरइत्यादिमंत्रेतिगात् यज्ञयज्ञस्वरूपपूरुषमयतांवैविष्णोर्तितिश्रुते १९ अनपायिनीश्रीर्हरेः
अपितविहतः साक्षादात्मनः स्वरूपस्थाविद्रूपत्वात् लस्यास्तभेदादित्यर्थः तत्रमतिः पत्नामाया २२

एतद्धि यो हस्ये पुरुषस्य वैराजस्य रूपमेव स्वरूपं व्यष्टिरूपेणाभिहितं तत्त्वान् तदेतद्विवत्स्यानूपमुख्येते ग्रंथेन स्वना मा
हस्यभूः पादावित्यादिभिः त्रिभिः भूपादो द्यौरित्यादिना श्रीभगवत्स्मारादिभावनाविधीयते ६ प्रजननमि
अपानः वायुः ७ ८ अत्र क्रमप्राप्तमवतसदृशत्वमाह यावानयं पुरुषः स्वमानेन समधि
तिष्ठति संस्थया वयस्त्रिधवपानमितः ९ भूषणायुधादीन्याह कौस्तुभव्याजेनात्मज्योतिः स्युइजो

एतद्धि यो हस्य रूपं भूपादो द्यौः शिरो नभः नाभिः सूर्योऽक्षिणी नासे वायुः कर्णौ दिशः प्रभोः
प्रजापतिः प्रजननमपानो मृत्युरीशितुः तद्बाहवो लोकपाला मनश्चन्द्रो भ्रुवौ यमः ७ लज्जोत्तरोऽधरो
लोभो दन्ता ज्योत्स्ना स्मयो भ्रमः रोमाणि भूरुहा भूम्नो मेघाः पुरुषमूर्धजाः ८ यावानयं वै पुरुषो याव
त्या संस्थया मितः तावानसावपि महापुरुषो लोकसंस्थया ९ कौस्तुभव्यपदेशेन स्वात्मज्यो
तिर्बिभर्त्यजः तत्प्रभा व्यापिनी साक्षात् श्रीवत्समुरसा विभुः १० स्वमायां वनमालाख्यां ना
नागुणमयीं दधत् वासश्छन्दोमयं पीतं ब्रह्मसूत्रं त्रिवृत्स्वरं ११ बिभर्ति सांख्यं योगं च देवो
मकरकुण्डले मौलिं पदं पारमेष्ठ्यं सर्वलोकाभयंकरं १२ अव्याकृतमनन्ताख्यमासनं यदधिष्ठि
तः धर्मज्ञानादिभिर्युक्तं सत्त्वं पद्ममिहोच्यते १३ ओजःसहोबलयुतं मुख्यतत्त्वं गदां दधत् अ
पां तत्त्वं दरवरं तेजस्तत्त्वं सुदर्शनं १४ नभोनिभं नभस्तत्त्वमसिं चर्म तमोमयं कालरूपं धनुः शा

जीवेनात्मेत्यानस्य कौस्तुभस्य प्रभा तामेव श्रीवत्सं बिभर्ति १० त्रिमात्रं प्रणवं त्रिवृत्स्वरं ११ पारमेष्ठ्यं
पदं ब्रह्मलोक १२ अव्याकृतं प्रधानं यत् अधिष्ठितः अधिष्ठायाधिष्ठितः तदासनं रूपं पद्मं सत्त्वगु
णः १३ मुख्यतत्त्वं प्राणो विमुख्य इति अप्तत्त्वं दरवरं पात्रं १४ राम॰ राम॰

श्री· भा·द्वा· ३४

यस्येदं रूपमाश्रयते मन्त्रेण श्रीकृष्णं प्रार्थयते कृष्णः अर्जुनः तस्य सखे हे कृष्णसख वृष्णिश्रेष्ठ अवनिध्रुहो ये राजन्यास्ते
षां वंशस्य दहन अनपवर्गम् अक्षीणं वीर्यं यस्य हे गोविन्द गोपवनिताभिर्व्रजे भृत्यैश्च नारदादिभिः
गीतं तीर्थं श्रवः कीर्तिर्यस्य श्रवणमेव मङ्गलं यस्य २५ एतज्जपमाहात्म्यं फल
माह य इति कल्ये उषःकाले तच्चित्तः प्रयतः शुचिः सन् तमेव गुहाशयं हृदिस्थं ब्रह्म संपद्यते २६
मंडलो देवयजनमित्युक्तं द्विमासगणः सविस्तरं व्यूहप्रसंगेनाविस्तरेणोक्तं तं पृच्छति शुक इति पंचभिः सा
दाह तथाप्येवं कर्मयोगाय वीक्षणे सौरो नाम ग्रामणीप्रयातनेवा इत्येकैकशो गणाः सप्तमासि

श्रीकृष्णकृष्णसखवृष्ण्यृषभावनिध्रुग्राजन्यवंशदहनानपवर्गवीर्य गोविन्दगोपवनिता
व्रजभृत्यगीततीर्थश्रवः श्रवणमङ्गल ·· भृत्यान् २५ य इदं कल्य उत्थाय महापुरुषल
क्षणं तच्चित्तः प्रयतो जप्त्वा ब्रह्म वेद गुहाशयं २६ शौनकः शुको यदाह भगवान् विष्णुराता
य शृण्वते सौरो गणो मासि मासि नाना वसति सप्तकः २७ तेषां नामानि कर्माणि संयुक्तानामधी
श्वरैः ब्रूहि नः श्रद्दधानानां व्यूहं सूर्यात्मनो हरेः २८ सूतः अनाद्यविद्यया विष्णोरात्मनः सर्वदे
हिनाम् निर्मितो लोकतन्त्रोयं लोकेषु परिवर्तते २९ एक एव हि लोकानां सूर्य आत्मादिकृद्ध
रिः सर्ववेदक्रियामूलमृषिभिर्बहुधोदितः ३०

नाम्नोर्थः सूर्यसंबंधी सप्तमासिको गणः २७ तेषां समस्तानामधीश्वरैः सूर्यैर्युक्तानां तिथिः तत्तन्मासाधिकृतसूर्यै
र्वा व्यूहं विभागं २८ तत्र तावत्सूर्यस्य निरुपाधिकं प्रथमं श्रीभगवद्रूपत्वं रूपमाह अनादीति अविद्यया
यं सर्वलोकतंत्रः लोकयात्राप्रवर्तकः २९ अतस्तत्क्रियाभेदोपाधिकमेव नानात्वं न स्वतः इत्या
ह एक एवेति सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति श्रुतेः जगदात्मा आदिकृत् सृष्टेः कर्ता हरिर्विष्णु
धुः सप्तमर्वामावेदनक्रियाणां मूलम् तेनोपाधिना बहुधोक्तः ३० ३४

तमेव चतुर्व्यूहोपासनमाह श्रीवासुदेवादिरूपैः पुरुषः श्रीनारायण एव स्वयं मूर्तिभेदेन चतुर्धा नेत्यभि
धीयते २१ तमेवात्मनि तत्त्वोपासनामाह स एव भगवान् विश्वादिरूपैर्वृत्तिभिः जाग्रदाद्यवस्था
भिः परिभाव्यते तत्त्वप्रपायीनाह अर्थाद्यैः इन्द्रियात्मनः आशयेन तत्त्वभयं संस्कारप्रबोधकम् ज्ञानेना
शिनयमाद्वीतैः २२ अङ्गचतुर्व्यूहद्वयोपासने विभूत्याक्रमेणाङ्गोपासनामाह अङ्गेति अङ्गानि हृदादीभी
रुपलक्षितो हरिः भगवान्वासुदेवादिचतुर्मूर्तिभिः सन् विश्वादिचतुष्टयं बिभर्ति स्वनिष्ठादिभाव

नेराद्यो योऽहमस्याप्रतिमितमायाहरेर्गताः वासुदेवः संकर्षणः प्रद्युम्नः पुरुषः स्व
यं अनिरुद्ध इति ब्रह्मन्मूर्तिव्यूहोऽभिधीयते २१ स विश्वस्तैजसः प्राज्ञः तुरीय इति वृ
त्तिभिः अर्थेन्द्रियाशयज्ञानैर्भगवान्परिभाव्यते २२ अङ्गोपाङ्गायुधाकल्पैर्भगवान्
स्तच्चतुष्टयं बिभर्ति स्म चतुर्मूर्तिर्भगवान्हरिरीश्वरः द्विजऋषभ स एव ब्रह्मयोनि
स्वयंदृक् स्वमहिमपरिपूर्णो मायया च स्वयैतत् सृजति हरति पातीत्याख्ययाना
वृताक्षो विवृत इव निरुक्तः तत्परैरात्मलभ्यः २४ राम राम

यितन्नियन्तृः तत्पत्नीवतत्तिमाह विश्वादित्रितयं विभुदपि श्रीभगवानीश्वर एवेति २३ तस्यैव सा
दिविश्वाभिमानमाह द्विजऋषभेति स एष एव भगवान्ब्रह्मयोनिर्वेदस्य कारणमपि स्वादृक् तः त्रयं च स्वभे
दाभावेऽपि स्वगतमायया सृजति हरति पातीति कृत्वा आख्ययानावृत्तादिरूपया अनावृतज्ञानाः अनाकृ
तस्तानोऽपि विवृत इव भिन्न इव निरुक्तः शास्त्रेषु तत्तामिनः अब्रुविदनुभवप्रमाणयतितत्स्वपरैरा

१२

श्री
भाग्व॰
३५

इन्द्रः सूर्यः १ विश्वावसुर्गंधर्वः २ स्रोतायक्षः ३ एलापत्रोनागः ४ वर्योराक्षसः ५ अंगिराऋषिः
६ प्रम्लोचाअप्सराः ७ ३८ विवस्वान्सूर्यः १ उग्रसेनोगंधर्वः २ व्याघ्रोराक्षसः ३ आसारणोयक्षः
४ भृगुऋषिः ५ अनुम्लोचाअप्सराः ६ शंखपालोनागः ७ नभस्याख्येभाद्रपदे ३८ धनंजयो
नागः १ वातोराक्षसः २ सुषेणोगंधर्वः पूषासूर्यः ४ सुरुचिर्यक्षः ५ घृताच्यप्सराः ६ गौ
तमऋषिः ७ तपोमासेमाघे ३९ मासक्रमात्तिलनुनेकौर्मोक्तादिक्रमानुसारेण वैष्णवे तु मास
क्रमेणोवाच्याः कविनामसु तत्पर्यस्तकत्वमेवेनेति ज्ञेयं ३९ ऋतुयक्षः १ वर्चाराक्षसः २ पर्जन्यः

इन्द्रो विश्वावसुःस्रोत एलापत्रस्तथांगिराः प्रम्लोचा राक्षसो वर्यो नभोमासं नयन्त्यमी ३७ ५ विव
स्वानुग्रसेनश्च व्याघ्र आसारणो भृगुः अनुम्लोचा शंखपालो नभस्याख्ये नयन्त्यमी ३८ ६ पू
षा धनंजयो वातः सुषेणः सुरुचिस्तथा घृताची गौतमश्चेति तपोमासं नयन्त्यमी ३९ ७ क्रतु
र्वर्चा भरद्वाजः पर्जन्यः सेनजित्तथा विश्वश्चैरावतश्चैव तपस्याख्यं नयन्त्यमी ४० ८ अंशुः काश्य
पस्तार्क्ष्य ऋतसेनस्तथोर्वशी विद्युच्छत्रुर्महापद्मः सहोमासं नयन्त्यमी ४१ ९ भगः स्फू
र्जोरिष्टनेमिश्च ऊर्णायुश्चाप्सरापथः कर्कोटकः पूर्वचित्तिः पौषमासं नयन्त्यमी ४२ १० त्वष्टा

सूर्यः ३ सेनजिदप्सराः ४ विश्वोगंधर्वः ५ ऐरावतोनागः ६ भारद्वाजऋषिः ७ तपस्याख्ये
फाल्गुणे ४० अंशुसूर्यः अंशुरितिवापाठः १ कश्यपऋषिः २ तार्क्ष्यः यक्षः ३ ऋतसेनोगंध
र्वः ४ उर्वश्यप्सराः ५ विद्युच्छत्रुराक्षसः ६ महापद्मोनागः ७ सहोमासेमार्गशीर्षे
४१ भगः सूर्यः १ स्फूर्जोराक्षसः २ अरिष्टनेमिर्गंधर्वः ३ ऊर्णायक्षः ४ आयुःऋषिः ५
कर्कोटकोनागः ६ पूर्वचित्तिःअप्सराः ७ पौषमासः ४२ राम॰ ३५

कालरूपधारिणो हरेः द्वादशादित्यरूपभेदं क्रियोपाधिकं दर्शयितुं प्रथमं सर्वं कं भेदं प्रपञ्चयन् मायाकृतेन
नवधा भेदमाह काल इति कालः मासादिः देशः समादिः क्रिया अनुष्ठानं कर्ता होत्रादिः करणं स्रुगा
दिः कार्यं यागादिः आगमः मन्त्रादिः द्रव्यं व्रीह्यादिः फलं स्वर्गादिः ३१ तत्र कालरूपधारी भगवान् प्र
थक् चरति चैत्रादिषु मासेषु लोकतन्त्राय यथा यात्रानिर्वाहाय ३२ तानेव गणान् आह धातेति द्वादशभिः
धाता सूर्यः १ कृतस्थली अप्सराः २ हेतिर्राक्षसः ३ वासुकिः नागः ४ रथकृद्यक्षः ५ पुलस्त्य

कालो देशः क्रिया कर्ता करणं कार्यमागमः द्रव्यं फलमिति ब्रह्मन्नवधोक्तोऽजया हरिः ३१
मध्वादिषु द्वादशसु भगवान्कालरूपधृक् लोकतन्त्राय चरति पृथग्द्वादशभिर्गणैः ३२
धाता कृतस्थली हेतिर्वासुकी रथकृन्मुने पुलस्त्यस्तुम्बुरुरिति मधुमासं नयन्त्यमी ३३
अर्यमा पुलहोऽथौजाः प्रहेतिः पुञ्जिकस्थली नारदः कच्छनीरश्च नयन्त्येते स्म माधवं ३४
मित्रोऽत्रिः पौरुषेयोऽथ तक्षको मेनका हहाः रथस्वन इति ह्येते शुक्रमासं नयन्त्यमी ३५ व
सिष्ठो वरुणो रम्भा सहजन्यस्तथा हुहूः शुक्रश्चित्रस्वनश्चैव शुचिमासं नयन्त्यमी ३६

ऋषिः ६ तुम्बुरुर्गन्धर्वः ७ ३३ अर्यमा सूर्यः १ पुलहो ऋषिः २ अथौजा यक्षः ३ प्रहेतिर्रा
क्षसः ४ नारदो गन्धर्वः ५ कच्छनीरो नागः ६ पुञ्जिकस्थली अप्सराः ७ माधवं वैशाखं ३४
मित्रः सूर्यः १ अत्रिः ऋषिः २ पौरुषेयो राक्षसः ३ रथस्वनो यक्षः ४ तक्षको नागः ५ मेन
काप्सराः ६ हाहा गन्धर्वः ७ वरुणः सूर्यः १ वसिष्ठ ऋषिः २ रम्भाप्सराः ३ सहजन्यः यक्षः
४ हूहूर्गन्धर्वः ५ शुक्रो नागः ६ चित्रस्वनो राक्षसः ७

श्री भा द्वा ३६

36

नलिंगेसर्वप्रकाशो ४३ स्वयंत्वंति हृद्ध्वंसंतिधाम तस्यापस्याः नेदृनायतसः ४८ किंप्रवालविन्यासवति रु
तेप्रतिसामेनत्वनविमुंमूर्ध ४९ चात्रविमन्नं ५० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेएकादशोध्यायः ११ सूत उ
वाच प्रतिसामेनवनविमुक्तेस्वेदसधर्मावतारकवमसहितः १ नेदंवासिनश्रीभागवतपुराणेऽस्मिन्
तुंतपुराणोऽस्मिन्सर्वांस्यानुक्रमः हृतः प्रशमैतकथमस्मात्प्रथमावनमप्रमाणतः [illegible] त्वनपाप कृत लभ्यः सुस्सागानमनोगता
यांसुलेपनोवर्णोहि छन्नमेरीसुगोमतिस्तुतः मनस्तुतिमहतेहरिभक्तिलक्षणाप २ एतच्च्यवयतिस्वइतिभगवानेष
धर्मास्त्रिलपलवनोपपुराणोक्ताथानाम् ३ पुरुषतदवितस्त्रवणोयपाणं

सामगंजगत्मलिंगेनापयः संलब्धनमम् गंधर्वसंप्रगायंतिकृतंसमस्तसोपनः ४३ उच्चयंति
यंनागायामपणोसयाजकाः चोदयंतिशिरोहृष्टेनेवृतावालशालिनः ४८ वालतिलासहसाणि
प्रहिर्जलतर्पयामसाः भूरलोमिसलायातिसर्वतिस्तौतिर्विभुम् ४९ एवंत्वनादिनिधनोभगवा
न्हरिरीश्वरः कल्पेकल्पेस्वमात्मानंसृजत्यवतिहंतिच ५० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेएकादशोध्यायः ११ नमो धर्मायमहतेनमः कृष्णायवेधसे ब्राह्मणेभ्योनमस्कृत्यधर्मान्वक्ष्ये सनातनान्
ना १ एतद्वः कथितं विप्रा विष्णोश्चरितमद्भुतं भवद्भिर्यदहंपृष्टोनराणांपुरुषोचितम् २ अत्रसंकीर्तितः
कीर्तितः साक्षात्सर्वपापहरोहरिः नारायणोहृषीकेशोभगवान्सात्वतांपतिः ३ अत्रब्रह्मपरंगुह्यं
जगतः प्रभवाप्ययं ज्ञानंचतदुपाख्यानंप्रोक्तं विज्ञानसंयुतं ४ ॥ राम

यंदिवमुगः साक्षात्कीर्तितस्तुतिरेवनाकांसर्गः २ अत्रसमकांडार्थमाहृष्ट्वत्वंतिगुणं तनिर्गुणांप्रभवाप्ययंप्रभ
वंतमार्देतिप्रथमचस्रुयोतेस्थस्मिंतिविनिस्प्रयांतस्मात्प्रस्थ्रेनाथ्रयणाहेमलोनः विज्ञानसंयुतंजगतोनरानंतर [illegible]
पाख्यानेनेत ज्ञानमुपाख्यायते प्रकाशमनेयेनतत ज्ञानसाधनेभिस्त्विः ४॥

न

२५

ने

नक्षत्रसूर्यः १ अर्वीकृतयोनमदग्निः अष्टिः २ केवलासोनागाः ३ त्रिलोनुमसुराणाः ४ उस्त्राणेतोर
तसः ५ शाजियतः ८ धूनाग्रागर्वः १ अघभयाग्रस्थिनपालकाः ४ विमलादित्यः २ अग्निनौनामः
२ रभाग्रणाः ३ सूर्यवेदाधिकः ७ सप्तजियतः ५ सर्वोपतः गालसः ९ विश्वामित्रजातिः १ ऊर्जेमासेका
त्रिकं ७७ एवोदित्यादयः कोर्मे विपक्षेण ः धातायमार्योमित्र शुरुरुणश्चेन्द्र एवच विवस्वानयपूषावप
र्जन्यश्चाष्टमोवच भास्करश्चाथविष्णुश्च आदित्याद्वादशस्मृताः २ एतैः पुनरुदयादि सि ... भगः
तातमीयभरद्वाजः कश्यपः क्रनवीवच नमदग्निः कौशिकश्च मुनयोगौतमोदितः २ यक्षपूजार्थ श्रीमगोमती
शुरायस्तनः रुचिविरुत्तनः आतामुहणाः सन्नतिनाया वर्णावाह्लवयापक्षवाय वियदिवाकरः प्रसा...

व

नक्षत्रवीकननयः केवलाश्रुस्मिलोनुमाश्रयायेतोर सानि इतनाहृदसभगः ४ १२ विसुदश्च ३
नररभास्यदेवगोश्रासन्मात्रनवि साभिश्रमलायेन ३ सेमासनयनीमो ७७१२ एतभगवतो
विसोणादित्यस्वतिभूजयः सुरतास्थाययो मेहरसोदिने ४५ हाद ग्राहपिमासे बुद्दो सोमोद्भूर
स्येवेचास्मममानतुनेवरोदेव समाप्तिम् १९
शुचिरेदयत्तपे नशुनालयः ४ तानुकिः कस्तुनोरसुनलकः सपंपुरंगवः ऐलापत्रः शंखपालस्तथैवानसंति
नः धनंजयोमहापद्मस्तथार्ककोटककोटिनाः केवलास्वतरश्चैववद्देनोवे यथाक्रमम् ५ तंबरुनोरदोहाहा
हूहूविश्वावसुस्तथाउग्रसेनोवसुरुचिविश्वावसुरथापरः चित्रसेनस्तथा विगु र्जनगरो हिनामतः
पर्वतोहादशाजिताधर्मोणायनतवतः ९ अनुस्वलम्मरोवर्यानसमयापुत्रिकस्थलीमेनकासहजन्याव
प्रम्लोचाविर्दोतमः प्रभावेतिहजस्रघृतास्यैवाप्सरसः स्मृताः १८५ एतेषांपृथक्पृथक्कमाभिवि
रूपयन्ति द्वादश शस्त्रपीतिभिः सुमोदेवः स्तुतैः षड्भिः गंधर्वोदिभिरस्वरैः गनस्थमंत्रासुरस्त्र
आसतितत्त्रुनेतायजर्थः एतेनरस्वितः ७९ एमायनमः एमः
श्रीएमायनमः

श्री. चतुर्थस्कंधार्थमाह नवब्रह्मणां संभूतिर्मरीच्यादीनां ऋषीणां समुत्पत्तिः संतानः १४ पंचमस्कंधा
भा. द्वा र्थमाह ततः प्रैयव्रतं प्रियव्रतस्य चरितं १५ द्वीपाद्युपवर्णनं प्रथमं संक्षेपतः ततो द्वीपादीनां गिरयो न
टी. द्यश्च तदुपवर्णनं पातालनरकादीनां च स्थितिः अनेनैव नरकनिवर्तकं अजामिलोपाख्यानं गृहीतं ततः
३१

नवब्रह्मसमुत्पत्तिर्दक्षयज्ञविनाशनं ध्रुवस्य चरितं पश्चात्पृथोः प्राचीनबर्हिषः १४ नारद
स्य च संवादस्ततः प्रैयव्रतं द्विज नाभिस्ततोनुचरितमृषभस्य भरतस्य च १५ ततो द्वीपसमु
द्राद्रिवर्षनद्युपवर्णनं ज्योतिश्चक्रस्य संस्थानं पातालनरकस्थितिः १६ दक्षजन्मप्रचेतोभ्य
स्तत्पुत्रीणां च संततिः यतो देवासुरनरास्तिर्यङ्मृगखगादयः १७ त्वाष्ट्रस्य जन्मनिधनं पुत्र
योश्च दितेर्द्विजाः दैत्येश्वरस्य चरितं प्रह्लादस्य महात्मनः १८ मन्वंतरानुचरितं गजेंद्र
स्य विमोक्षणं मन्वंतरावताराश्च विष्णोर्हयशिरादयः १९ रामायनमः ॥

प्राचीनं १६ षष्ठार्थमाह दक्षजन्मेति १७ सप्तमार्थमाह पुत्रयोश्चेति १८ अष्टमार्थमाह मन्वं
तरानुचरितमिति कचित्कस्यविदन्तिः व्युत्क्रमोक्तिस्तु भक्तिरसानुकूलत्वेनेति द्रष्टव्यम् १९ ३१

कर्मकांडार्थमात्मभक्तियोगस्य साध्यसाधनरूपः तदाश्रयं भक्तियोगेन निष्पादितं दवं समाख्यातो निरू
पितानीत्याह द्वादशस्कंधप्रकरणार्थमनुक्रामति परीक्षितमुपाख्यानं परीक्षिज्जन्मादितत्संलोचनारदाख्यानं च ५ ब्रह्मर्षे
र्ब्राह्मणोत्तमस्य यति प्रथमस्कंधार्थः ६ उत्क्रांतिरर्चिरादिगतिः प्रधानिका प्रधानकार्यविराड्रूपः अग्रत

भक्तियोगः समाख्यातो वैराग्यंचतदाश्रयम् परीक्षितमुपाख्यानंनारदाख्यानमेवच ५ प्रायो
पवेशो राजर्षेर्विप्रणां यत्र शौनकः शुकस्यैवच ब्रह्मर्षेः संवादश्च परीक्षितः ६ योगधारणयो
त्क्रांतिः संवादो नारदाजयोः अवतारानुगीतंच सर्गः प्राधानिको ग्रतः ७ विदुरोद्धवसंवादः क्षत्तृमै
त्रेययोस्ततः पुराणसंहिताप्रश्नो महापुरुषसंस्थितिः ८ ततः प्राकृतिकः सर्गः सप्तवैकृतिका
श्चये ततो ब्रह्मांडसंभूतिः वैराजा पुरुषो यतः ९ कालस्य स्थूलसूक्ष्मस्य गतिः पद्मसमु
द्भवः भुवउद्धरणेंभोधौहिरण्याक्षवधो यथा १० ऊर्ध्वतिर्यगवाक्सर्गो रुद्रसर्गस्तथैवच अ
र्धनारीनरस्याथ यतः स्वायंभुवो मनुः ११ शतरूपाच या स्त्रीणामाद्या प्रकृतिरुत्तमा संतानो
धर्मपत्नीनां कर्दमस्य प्रजापतेः १२ अवतारो भगवतः कपिलस्य महात्मनः देवहूत्याश्च संवादः
कपिलेनच धीमता १३

आदितः महदादिक्रमेणेत्यर्थः इति द्वितीयार्थः ७ महापुरुषसंस्थितिः प्रलयेन लीनमवस्थानं ८ प्रा
कृतिकः प्रकृतिभवो गुणक्षोभरूपः वैकृतिका महदादयः चकारादिकारश्चयेनयोः ते पंचसर्गाः ९ ग
तिः स्वरूपं उद्धरणे मज्जनं १० अर्धाभ्यां नारी च नरश्च तस्य ११ संतानो धर्मपत्नीनामिति नवब्रह्मसमुत्प
तिरित्यस्यानंतरं द्रष्टव्यं १२ रामायनमो नमः १३ राम· राम· राम· राम· राम· रामः

श्री भा॰ द्वा॰ ३८

38

द्विषतः पातनं म्लेच्छस्य ३० येऽन्ये वंशादयः तेषां ३१ माहात्म्यं प्रभावः सत्परिमाणः मानुषत्वे सोऽत
धाने ह्यादशादमाह युगेति युगलक्षणं तदनन्तरपाठे तिस्रः सर्गाः त्रिविधा प्राकृतिकानैमित्तिकाऽऽत्यन्ति
व्रजस्त्रीणां विलापश्च मथुरालोकनं ततः गजमुष्टिकचाणूरकंसादीनां च यो वधः ३२ मृतस्यान
यनं सूनोः पुनः सान्दीपनेर्गुरोः ३३ मथुरायां निवसता यदुचक्रस्य यत्प्रियं कृतमुद्धवरामाभ्यां
युतेन हरिणा द्विजाः जरासन्धसमानीतसैन्यस्य बहुशो वधः घातनं यवनेन्द्रस्य कुशस्थल्या नि
वेशनं ३४ आदानं पारिजातस्य सुधर्मायाः सुरालयात् रुक्मिण्या हरणं युद्धे प्रमथ्य द्विषतो
हरेः ३५ हरस्य जृम्भणं युद्धे बाणस्य भुजकृन्तनं प्राग्ज्योतिषपतिं हत्वा कन्यानां हरणं च यत्
३६ चैद्यपौण्ड्रकशाल्वानां दन्तवक्त्रस्य दुर्मतेः शम्बरो द्विविदः पीठो मुरः पञ्चजनादयः ३७
माहात्म्यं च वधस्तेषां वाराणस्याश्च दाहनं भारावतरणं भूमेर्निमित्तीकृत्य पाण्डवान् ३८ वि
प्रशापापदेशेन संहारः स्वकुलस्य च उद्धवस्य च संवादो वसुदेवस्य चाद्भुतः यत्रात्मविद्या
ह्यखिला प्रोक्ता धर्मविनिर्णयः ततो मर्त्यपरित्याग आत्मयोगानुभावतः युगलक्षणवृत्ति
श्च कलौ नॄणामुपप्लवः चतुर्विधश्च प्रलय उत्पत्तिस्त्रिविधा तथा ३९ देहत्यागश्च राजर्षे
र्विष्णुरातस्य धीमतः शाखाप्रणयनमृषेर्मार्कण्डेयस्य सत्कथाः ४० महापुरुषविन्यासः सूर्य
स्य जगदात्मनः इति चोक्तं द्विजश्रेष्ठा यत्पृष्टोऽहमिहास्मि वः लीलावतारकर्माणि कीर्तितानीह
सर्वशः ४१
त्यावेति ४२ अथैतां सर्वेः सर्वस्य च विभागः सत्तमाः ४३ इति चोक्तमिति यत्कारादमदपि
वः पृष्टामिति हृदयस्थं ... मितिकिमवद्ना ... कथने ... सर्वतः तदर्थं कीर्तन

नवमार्थमाह रामवंशेति २१ नत्वा तस्य श्रीमस्य २४ दशाम स्कंदार्थमारभ्य तस्य श्रीकल स्कमोती
निएतनायाग्रहसहित हस्तन्यस्य शः पाने २५ मदनस्यातः सम्यवेत्स २६ पतामिदेके यतनप्रजाग्रमि

ट कौर्मं मांसं नारसिंहं वामनं छन्नरूपतेः क्षीरोदमथनेतद्वद्रमतां यद्दिवौकसां २० देवोपा
ऽ स्यानपंयोके नारोपाख्यानमव्ययं सर्ववेशानकयज्ञपाशादाद्याममादयः २१ देवा
सुरमहायुद्धे रामवंशानुकीर्तनं इत्वाकुजन्मतद्वंशः सगरस्य तथात्मनः २२ सोम
= वंशादिभूतस्य ऐलस्य चरितं तथा २३ शोकस्याग्रस्य र्यातः ककुत्स्थस्य च श्रीमतः एव
द्यांगस्य च योधानं सोमरस्य गवस्य च २४ गाग्रस्य कौसलेन्द्रस्य चरितं कलिपापहं नित्ये
गणतिस्वाग्रोजनकायां च संभवः २५ रामस्य भार्गवेन्द्रस्य निःक्षत्रीकरणाभ्रवः ऐलस्य
सोमवंशस्य यतातेनहुषस्य च २६ सोधानेभरतस्यापि शान्तनोस्तत्सुतस्य च यथा
ते ऽपि वृष्णिवंशस्य द्दौवंशानुकीर्तनं २७ कौसावतीर्णो भगवान्कृष्णाख्यो जगदीश्वरः वस
देवगृहे जन्म ततो वृद्धिश्च गोकुले २८ तस्य कर्मात्त्वेदागतिकीर्तिनामसहद्विषः पूत
नः स्तन्यपानं च शकटस्य च नारश्वेशनाः २९ तत्रावर्तस्य विधोपः तथैव च वक दानयोः
धेनुकस्य च हस्थ्रातः प्रलंबस्य च संक्षयः २९ गोपालानां च परित्राणं दावाग्निपरि सर्वतः
दमनं कालियस्याहो महाहेतद्व्रतातप्ता ३० प्रजवर्धानक प्रानायज्ञनगोवर्धनो ग्रीतः प्र
मासे यत्नपत्नीनामपि प्रार्थनाद्भनापनं ३१ गोवर्द्धनोद्धरणं च शक्रस्य च भयस्य गां
वर्धं रामकृष्णयोर्नंदगोपयोः शिवं अकृतागमनं पश्चात्यस्यान रामकृष्णयोः ३२ म
थुरागमनं तयोर्हि हेकं ३२ रामः रामः रामः रामः रामः

सर्वाविसर्गः सएववाक्प्रयोगः जनतानामघसंप्लवः जनस्यपापनाशकः यद्यस्मिन्ननामेयानामैः कीर्तमानानि शृ-
ण्वंति श्रोतरि सति गायंति वक्तरि सति गृणंति ५१ इदानीं ज्ञानकर्मादिरहितं श्रीभगवत्कीर्तनादि दुर्लभं
व्यतिरेकेणाह नैष्कर्म्यमिति नैष्कर्म्यं कर्मरहितं ज्ञानं पतो निरंजनमुपाधिनिवर्तकं तदप्यच्युतभक्तिवर्जितं चेन्न शोभते
यतो न परमंभवतीत्यर्थः ईश्वरे नचार्पितं तत्कर्म यदप्यकारणं निष्कामं तदपि पुनः कुतः शोभते
न कालेफलकालेच सर्वंदुःखरूपंस्वात्मकं ५२ किंच वर्णाश्रमाचारादिषु यः परिश्रमः स यशःश्रियामेव परः

तद्वाग्विसर्गो जनताघसंप्लवो यस्मिन्प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि नामान्यनंतस्ययशोंकितानि यच्छृण्वंति
गायंति गृणंति साधवः ५१ नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जितं न शोभते ज्ञानमलं निरंजनं कुतः पुनः शश्व-
दभद्रमीश्वरे न चार्पितं कर्म यदप्यकारणं ५२ यशःश्रियामेव परिश्रमः परो वर्णाश्रमाचारतपः-
श्रुतादिषु अविस्मृतिः श्रीधरपादपद्मयोर्गुणानुवादश्रवणादिभिर्हरेः ५३ अविस्मृतिः कृष्णप-
दारविंदयोः क्षिणोत्यभद्राणि शमं तनोति च सत्वस्य शुद्धिं परमात्मभक्तिं ज्ञानं च विज्ञानविरागयुक्तं ५४
यूयं द्विजाग्र्या बत भूरिभागा यच्छश्वदात्मन्यखिलात्मभूतं नारायणं देवमदेवमीशमजस्रभावा भज-

ताविवेश्य। यशःश्रियानवकीर्तिः संपत्तिस्तु केवलं न परमपुरुषार्थ इत्यर्थः गुणानुवादादिभिस्तु श्रीधरपादपद्मयोरविस्मृति-
र्भवति ५३ ततः किमत आह अविस्मृतिरिति शिवताति शमं तनोति ५४ सर्वदा नोक्तेन तात्पर्येण वाभिनंदयन्ना-
ह यूयमिति द्वाभ्यां हे द्विजाग्र्याः शौनकादयः यद्यस्मात्सर्वमनःकरणेन श्रीनारायणमाविवेश्य शश्वदजस्रभावा भ-
वतां यतो भूरिभागा बहुपुण्यतमाः कथंभूतमखिलात्मभूतं सर्वान्तर्यामिणं अत एव देवमदेवमीशं
देवानां देवः सोऽयमस्तं ततं दृष्टं नास्ति सापदेभूरिभागाः तपश्चादियोग्याः संपन्नाः ततो नाभनतेभजताविति ५

तत्कीर्तनेनापि किमित्यपेक्षायां तत्फलमाह द्वाभ्यां पतितः कूपादिषु संचलितः सोपानादिषु ।
आर्तः दुःखितः क्षुत्त्वा वा विवशोपि ४७ संकीर्त्यमानः यदीयश्रुतानुभावो यस्य सः पुंसां चि
त्तं प्रविश्य एवं विधुनोतीति हीति सतामनुभवप्रमाणयति अर्कोऽभ्रमिव रविरतिवातो ध्वान्तं
निवर्तयति तथा अदोषं सूर्यो तस्मात् अतिवातोऽभ्रमिवेति ४८ हरिसंकीर्तनमेव मंगलं फलं
तदितरित्तं सर्वं मिथ्यालापमिति प्रपंचयति मृषागिर इति चतुर्भिः मृषा मिथ्या वाचः अस

पतितः स्खलितश्चार्तः क्षुत्त्वा वा विवशो गृणन् हरये नम इत्युच्चैर्मुच्यते सर्वपातकात् ४७ सं
कीर्त्यमानो भगवाननन्तः श्रुतानुभावो व्यसनं हि पुंसां प्रविश्य चित्तं विधुनोत्यशेषं यथा तमो
र्कोऽभ्रमिवातिवातः ४८ मृषा गिरस्ता ह्यसतीरसत्कथा न कथ्यते यद्भगवानधोक्षजः तदेव
सत्यं तदु हैव मंगलं तदेव पुण्यं भगवद्गुणोदयं ४९ तदेव रम्यं रुचिरं नवं नवं तदेव शश्वन्म
नसो महोत्सवं तदेव शोकार्णवशोषणं नृणां यदुत्तमश्लोकयशोऽनुगीयते ५० न यद्वचश्चि
त्रपदं हरेर्यशो जगत्पवित्रं प्रगृणीत कर्हिचित् तद्ध्वांक्षतीर्थं न तु हंससेवितं यत्राच्युतस्त
त्र हि साधवोऽमलाः
५१

तीः असत्यः असत्कथा असत्कथाः यत्र या सा उत्तमश्लोकस्य यशोऽनुगीयते इति यत्तदेव सत्यं तदेव हि ।
मंगलं इति हृदये श्रीभगवद्गुणानामभ्युदयो यस्मात्तत् ४९ नवं नवं यथा भवति तथा रुचिरं रुचि
प्रदं महोत्सवाय यस्मात् ५० चित्रा नानायुक्तियोगमनवद्यं जगत्पवित्रं विशदयतीति तथा यद्भूरिः यशो न
गृणीत वर्णयेत् तद्वचः ध्वांक्षतीर्थं काकस्नानस्थानं तत्र हंसैः ज्ञानिभिः सेवितं चित्रपदम् ।

श्री॰ भा॰ टी॰ ४

ब्रह्मप्रतिपादितं नमस्करोति तमिति द्वाभ्यां जगदुदयस्थितिसंयमा आत्मनो रजआदयः शक्तयो यस्य तं द्युपतिभि-
र्ब्रह्मादिभिर्दुरवसितः अज्ञातः स्तवः स्तोत्रं यस्य तम् ६६ उपचिताभिः रूढाभिर्नवशक्तिभिः प्रकृतिपुरुषमहदहंका-
रतन्मात्ररूपाभिः स्व आत्मन्येवोपरचितः स्थिरजङ्गमानामालयो येन तस्मै श्रीभगवते ६७ श्रीगुरुं नमस्करोति स्व-
सुखेनैव निभृतं परिपूर्णं चेतो यस्य सः तेनैव व्युदस्तः अन्यस्मिन् भावो यस्य तथाभूतोऽपि अजितस्य रुचिराभिर्ली-

तमहमजमनन्तमात्मतत्त्वं जगदुदयस्थितिसंयमात्मशक्तिं द्युपतिभिरजशक्रशंकराद्यैर्दुरवसितस्तवम-
च्युतं नतोऽस्मि ६६ उपचितनवशक्तिभिः स्व आत्मन्युपरचितस्थिरजङ्गमालयाय भगवत उपलब्धिमात्रधाम्ने
सुरऋषभाय नमः सनातनाय ६७ स्वसुखनिभृतचेतास्तद्व्युदस्तान्यभावोऽप्यजितरुचिरलीलाकृष्टसा-
रस्तदीयं व्यतनुत कृपया यस्तत्त्वदीपं पुराणं तमखिलवृजिनघ्नं व्याससूनुं नतोऽस्मि ६८ इति।

40

ग

श्रीभागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां वैयासिक्यां द्वादशस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः १२ यं ब्रह्मा वरुणेन्द्ररुद्रमरुतः
स्तुन्वन्ति दिव्यैः स्तवैर्वेदैः साङ्गपदक्रमोपनिषदैर्गायन्ति यं सामगाः ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यन्ति
यं योगिनो यस्यान्तं न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः १ पृष्ठे भ्राम्यदमन्दमन्दरगिरिग्रावाग्रकण्डूय-
नान्निद्रालोः कमठाकृतेर्भगवतः श्वासानिलाः पान्तु वः यत्संस्कारकलानु-
वर्तनवशाद्वेलानिभेनाम्भसां यातायातमतन्द्रितं जलनिधेर्नाद्यापि विश्राम्यति २॥

लाभिराकृष्टः सारः स्वसुखं येन सोऽपि यस्य सः तदीयं परमार्थप्रकाशकं श्रीभागवतं यो व्यतनुत तं नतोऽस्मीति ६८
इति श्रीभावार्थदीपिकायां द्वादशस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः १२ सर्वपुराणसारत्वाश्रीउपनिषदिपिस्तवनमतिपाएदेवमुता।
मतिस्तवैवेदस्तुतमनिस्तवति उपनिषद्रूपाकारोतत्वस्ते दानन्यायेनावस्थितनिश्चलतत्त्वं तेन वपुः तेन यस्य
नावन्तिः सुरासुरगणाः २॥

राम ५

मेमयाश्रुतं ७७ एतत्कीर्तनादिफलं प्रपंचयितमाह एतद्धृत्यष्टभिः ७८ यासंनतणंवेत्यर्थः ग्रात्मानमे
वसा ता लुनाति नतस्नानादिनजदेहमात्रं ८१ अगाधधीत्यादिजोमधुऋत्यादियदनविंदतेतत्फल
मेतायविनाश्रवनविंदोत ८२ किंचप्रोक्तमिति ८७ राजन्ययंयदीधमेवेलेष्टषष्ठीमधिपार्थः ८५ ग्रस्य

ग्रहेवमस्याऽितग्रात्मनतेश्रुतेपुराणेपरमर्षिवक्त्रात् प्रायोपवेशेन प्रतेः परीक्षतः सदस्य
पीणाम्प्रहृताचश्रूयतेता ७७ एतद्धः कथातीयोरुकभिणाः माहात्म्यंवासदेवस्यसर्वोषु
भाक्तनणाने ७८ यएवंश्रावयेन्नित्यंयामक्षणमनन्यधीः श्रद्धावायोनश्रूनयात्पुना।
पोत्मानमेवसः ७९ द्वादशामेकादशणावाश्रूणवान्प्रयुष्यवान्भवेत एतत्पनश्रुत्वयतः
ततोभवत्ययातकी ८० पुष्कहरमधुसयाविद्दारवत्तापमात्मवान् ज्योत्स्नसंहितामेता
पठित्वाभवतेभयात ८१ देवतापुनयासिद्धाः पितरं मनवाननृपाः यच्छंतिकामंग।
कल्पोक्तकल्पाः यथाकल्पावनत्फलं ८२ श्रुत्वोयत्सोऽमसामानिद्विजोधीत्यानविंदते मधु
केभगवता यत्रतत्पदपरमश्रुयेत ८३ विप्रोधीत्यापनयात्प्रज्ञांराजन्योदधिमेखलां वै
श्योनिधिपतिःनचश्रुद्रःशुद्ध्यातपातकात ८४ कलिमलसहतिकालनोऽखिलेशो हरिरि
तरत्रनगीयतेह्यभीक्ष्णं इहतुपुनर्भगवानशेषमूर्तिः परिपठितोनपदेकथाप्रसंगैः ॐ
पुराणस्यश्रीमद्भागवतारव्यस्यैवंप्रभावातिरेकेकारणमाह कलिमलानांसंहतिंसमूहंकालयति
विनाशयतीतितथाइतरत्रशास्त्रांतरे ८९ रामः रामः रामः रामः

श्री भा टी मा टी धी

41

स ग

महाभारतं तु इतिहासः विष्णुधर्मोत्तरो चेति महाण्व श्रीरामायणं च स्मृतिः श्रोतं काव्यं अतः पुराणानां संदोहः
समुद्रस्य तु लक्षसंख्याकाण्व इदानीमस्य वाच्यप्रयोजनादीन् दर्शयति माहात्म्येनादिना ९ हरिलीलाको

एवं पुराणसंदोहः चतुर्लक्ष उदाहृतः तत्राष्टादशसाहस्रं श्रीभागवतमिष्यते ९ इदं भग
वता पूर्वं ब्रह्मणे नाभिपंकजे स्थिताय भवभीताय कारुण्यात्संप्रकाशितं १० आदिमध्यावसा
नेषु वैराग्याख्यानसंयुतं हरिलीलाकथाव्रातामृतानंदितसत्सुरं ११ प्रौष्ठपद्यां पूर्णिमायां
हेमसिंहसमन्वितं ददाति यो भागवतं स याति परमां गतिं १३ राजन्नेतावदन्यानि पुराणानि स
तां गणे यावद्भागवतं नैव श्रूयतेऽमृतसागरं १४ सर्ववेदान्तसारं हि श्रीभागवतमिष्यते तद्रसा
मृततृप्तस्य नान्यत्र स्याद्रतिः क्वचित् १५ ॥ राम राम ॥

थानोत्रातः समुद्रः स एवामृतं तेनानंदिताः संतः स्वरूपेण नितरां नविष्टतद्विषयं १२ प्रौष्ठपद्यां भा
द्रपद्यां हेमसिंहसमन्वितं स्वर्णसिंहासनारूढं १३ तद्रस एवामृतं तेन तृप्तस्यान्यत्र रतिर्नस्यात् १४ ॥ राम ॥ ॥

नारोदमपृच्छता दौ कुर्जेरगन्न मेवप्रदर्शयितं कर्मावता रमतस्सारयन्नोगितंप्राथ्र्थयते एष भ्राम्यतभ्रमदो
गरिणो मंदराणि रिसरस्याब्धिणः तेषाम याणितौ कंडूयनात तेन सुखेन निद्रालो निद्रायीलस्यये
श्वासवातिलानां सस्कारा तेधाकलाकुलेणः नदनेवर्ततेनव णात नलनिरंभसायः तायातेनवि
श्राम्यति नन समुद्र आमाहेषतत तन्नस्कारे वृणात तत्राहवेलाद्दोभ रलातस्ते ऊर्मी णात्तोमः ता

सूतः पुराणसंख्यासंभूतिमस्यवाच्यप्रयोजनं दानेदानस्य माहात्म्यं पाटदेवलिबोधनन
ब्राह्मं दशसहस्राणिपाद्मं चोनपंचहिन विष्णवं च त्रयोदशं चतुर्विंशतिशैवकं ७ दशा
शेपश्री भागवतं नारदं पंचविंशति मार्कंडं नवचाग्नेयं दशपंचचतुःशतः ५ चतुर्दशभविष्यं
स्यात् तथा पंचशतानि च दशाष्टौ ब्रह्मवैवर्तं लिंगमेकादशैवतु ९ चतुर्विंशतिवाराहं
कामीतिसहस्रकं स्कांदं शततथा चैकं वामनं दशकीर्तितं १ कौर्मं सप्तदशाख्यातं मात्स्यं
तत्तुचतुर्दश एकोनविंशसौपर्णं ब्रह्मांडं द्वादशैवतु ८ ॥ रामायनमोनमः ॥ राम॰

रि

स्यनिर्भेनमिषेणेति एवं स्यदक्ता २ पुराणसंख्याः नासां संभूतिं समाहात्म्यं च ग्रस्य श्री मद्भागवतस्याविर्भा
विषयं प्रयोजनं चादानं चणाद्यादे श्रुतिबोधनं ३ ग्रयोविंशतिग्रयोविंशतिः चतुर्विंशति सहस्राणि शैवं
वकं नव पुराणं ७ वाग्नेनग्निपुराणादि भ्यपंच सहस्रारिचत्वारिशतानि ५ स्कंदशताधिकाशीति
सहस्रं सौपर्णोगारुडपुराणं एकोनविंशत एकोनविंशतिः ८ ॥ रामायनमोनमः ॥ राम॰

श्री भावार्थदीपिकामेतां भगवद्भक्तवत्सलाः श्रीपरमानंदपादाब्जभृंगाः श्रीश्रीधरोदिताम् सबालचापलं स्नेहा
भा द्वा त्सलीलापरिनर्जितैः श्रीमतापरमानंदपूरैः सद्गुरुः स्वयं श्रीपरमानंदसंप्रीतेनु हि भागवतंमया विरचितं
टी ४२

भवेभवेयथाभक्तिःपादयोःतवजायते तथाकुरुष्वयोगेशनाथस्त्वंयतः
प्रभो २२ नामसंकीर्तनंयस्यसर्वपापप्रणाशनं प्रणामोदुःखशमनःतंनमामिह
रिंपरं २३ इति श्रीभागवतेमहापुराणेअष्टादशसाहस्र्यां संहितायां द्वादश
स्कंधेसमाप्तोयंत्रयोदशोध्यायः १३ संपूर्णोश्रीमद्भागवतपुराणं
ॐ रामायनमोनमः ॥

स्नेहादेवंनतुमन्मतिवैभवात् इति श्रीमद्भागवतेद्वादशस्कंधेत्रयोदशोध्यायः १३ आदर्शदोषान्मतिविभ्रमा
द्वापदार्थहीनंलिखितंमयाहि तत्सर्वमार्यैःपरिशोधनीयंप्रायेणमुह्यंतिहियेलिखंति ॥३॥ रामरा
म रामराम राम राम राम राम रा राम

पारं मंदस्वं पारमहंसैम सः पार्थ सर्वकर्माणि परमः भक्तानक्रवणादि पशोविमुच्यते २४ श्रीभागव
तं स पुदाष पुर्णनृपे ण श्रीमद्भागवज्ञानं लतं णंमेण तं मा व रति कस्य त्रय रणामृतुलः ग्रय श्रीभा
गवत् नृपः पुराकल्पादे तं हृपि णनारदनृपि णा यसीद्राय व्यासाय तं दा वैन्मना श्रीमद्भक
निग्रत्नानां यथा यां गा देवानाम सुतेयथा वैस्नवानां यथा शंभुः पुराणानामिदं तथा २५ वेदेषु
नैव सर्वेषां यथा कस्य पुनुत मा तया पुराणानां श्रीमद्भागवतं द्विजः २६ श्रीमद्भागवतं
पुराणममलं यद्वैस्नवानां प्रियं यस्मिन्पारमहंस्यमेकममलं ज्ञानं परं गीयते यत्र ज्ञानवि
रागभक्तिसहितं नैष्कर्म्यमा विष्कृतं तत्कुपवतिपठ नि चारणपरो भक्त्याविमुच्येन्नरः २७ क
स्मै येन विभासितोयमतुलो ज्ञानप्रदीपः पुरा तद्रूपेण च नारदाय मुनये कृष्णाय तद्रूपिणा यो
गींद्राय तदात्मनाय भगवद्राताय कारुण्यतः तच्छुद्धं विमलं विशोकममृतं सत्यं परं धीमहि
२८ नमस्तस्मै भगवते वासुदेवाय साक्षिणे च कृपया कस्मै व्याचचक्षे मुमुक्षवे ३ योगी
न्द्रायनमस्तस्मै शुकाय ब्रह्मरूपिणे संसारसर्पदष्टं यो विष्णुरातममूमुचत् २९ नम
नृपेण तं नारं सनं श्रीनारायणं सतं पीयूषमिति गायके वयो पदमनुपसंहरं गायत्यात्मत्र
भावयेयमिति दर्शयति ३० नमेदेवं ताहृपेण गुरुं नृपेण च प्रणमति नमश्शनिः भ्यां व्याचचक्षे
त्याख्यानं वन् ३१ श्रीरामायनमः राम राम राम श्रीनारायणाय नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीः
९

43

णायनमः ॐ जयति श्रीपरानंदकृष्णमंगलमहश
पायैर्हारशैवमुख्यः सतः श्रुतिपिच्छानावधितान्भा
कलेवरा। श्रुतिपिच्छानांनयशोक्ता महाग्रलभ्यतेन ३
॥३॥ शत्कान्याहहृतः कृष्णे यथसन्निमि ४॥ स्वाश्रयमु
ननभिन्नावद्वाते ५॥ तत्र तत्रायमेवायमाराधेनयम
म॥ ६॥ एवंभूते सा मवे शापि भक्ते देसैर्भीज वार्णितान्याम

श्रीराजोवाच स्वधामानुगते कृष्णे यदुवंशविभ

ऋष्यो वने मारुतीति तद्देवे देवस्तनमन्वेषो मो मवंश
गिनाति श्रुतरानी भावितो मवंपा॥ कलाविज्ञानी यदे
नाधान्वर्तपते॥ तत्र तत्सो मवे प्राणा लोरसविरका
वावद्धः तत्र हृदयेश्च॥ ततस्तज्रासधः॥ तत्स्वमहादेव
नत इत्यादयोरिपुंजयानाविषातिभाविनाराजानान्
पुंजयां यवपुंजयः स्वामिन पुंजेयहता स्वपुंजेश्रयांनव

44

45